

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Muhasebe, Finans ve Bankacılık Ana Bilim Dalı

**TARIMSAL KREDİ MÜŞTERİLERİNİN BANKACILIK
HİZMETLERİNDEN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN
İNCELENMESİ: SİVAS İLİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Reyhan Ayşe AKPINAR

Sivas

Şubat 2025

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Muhasebe, Finans ve Bankacılık Ana Bilim Dalı

**TARIMSAL KREDİ MÜŞTERİLERİNİN BANKACILIK
HİZMETLERİNDEN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN
İNCELENMESİ: SİVAS İLİ ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Reyhan Ayşe AKPINAR

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz GÜNEL

Sivas

Şubat 2025

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

.../.../

Reyhan Ayşe AKPINAR

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın her aşamasında yol gösterici desteğini esirgemeyen, çalışmamı sahiplenerek bana her zaman destek olan danışmanım sayın Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz GÜNEL'e değerli katkı ve emekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca eğitim hayatım boyunca desteğini benden esirgemeyen sevgili aileme, her zaman desteğini hissettiren sevgili eşim Eren Derviş AKPINAR'a ve değerli jüri üyelerine teşekkürlerimi sunarım.

Reyhan Ayşe AKPINAR

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TABLO LİSTESİ	vii
ÖZET.....	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu	4
Araştırmanın Önemi	4
Araştırmanın Amacı	5
Araştırmanın Kapsamı.....	6
Araştırmanın Sınırlılıkları	6
Araştırmanın Varsayımları	6
Literatür Taraması	7
1. BÖLÜM.....	13
1.TARIM SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE ÖNEMİ.....	13
1.1.Tarım Kavramı	13
1.2. Tarım Sektörünün Gelişim Süreci.....	14
1.2.1. Dünyada Tarım Sektörünün Gelişim Süreci.....	15
1.2.2.1. Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi Tarım Sektörü.....	20
1.2.2.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Tarım Sektörü.....	20
1.2.2.3. Cumhuriyet Sonrası Tarım Sektörü	23
1.2.2.3.1. 1923-1938 Arası Türk Tarımının Gelişimi.....	26
1.2.2.3.2. 1939-1949 Arası Türk Tarımının Gelişimi.....	27
1.2.2.3.3. 1950-1959 Arası Türk Tarımının Gelişimi.....	27

1.2.2.3.4. 1960-1979 Arası Türk Tarımının Gelişimi	28
1.2.2.3.5. 1980-1999 Arası Türk Tarımının Gelişimi	30
1.2.2.3.6. 1999 Sonrası Türk Tarımının Gelişimi	33
1.3. Tarım Sektörünün Yapısı	36
1.3.1. Tarım İşletmesi Kavramı	37
1.3.2. Tarım İşletmelerinin Özellikleri	39
1.4. Tarım Sektörünün Önemi	39
1.4.1. Tarımın Ekonomi Üzerindeki Rolü	40
1.4.2. Türkiye’de Uygulanan Tarım Politikalarının Ekonomi Açısından Önemi	42
1.5. Ülkemizde Tarım Sektörünün Genel Sorunları	43
İKİNCİ BÖLÜM	45
2.TARIM BANKACILIĞI VE TÜRKİYE’DE TARIMLA İLGİLİ FİNANSMAN YÖNTEMLERİ.....	45
2.1. Türkiye’de Tarım Bankacılığının Doğuşu ve Gelişimi	45
2.2. Türkiye’de Tarım Sektörünün Kredi Kullanma Sebepleri	48
2.2.1. Tarımsal Kredi Kullanılmasındaki Amaçlar	48
2.2.2. Tarımda Kredi İhtiyacının Nedenleri.....	49
2.3. Tarım İşletmelerinin Finansmanı	51
2.3.1 Türkiye’de Tarım Sektörünün Finansman Sorunları	52
2.4. Tarım İşletmelerinin Finansmanında Etkili Olan Kurum ve Kuruluşlar	53
2.4.1. Kamu Kurumlarınca Sağlanan Finansman	53
2.4.1.1. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı	53
2.4.2. Uluslararası Kurum ve Kuruluşlarca Sağlanan Finansman	55
2.4.2.1. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)	55
2.4.2.2. Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD)	55

2.4.2.3. Dünya Bankası.....	56
2.4.2.4. Uluslararası Para Fonu ()	56
2.4.3. Bankalarca Sağlanan Finansman	57
2.4.3.1. Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları.....	59
2.4.3.2. Özel Sermayeli Mevduat Bankaları	60
2.4.4. Alternatif Kredi Kuruluşları	61
2.4.4.1. Kamu Kredi Kuruluşları	62
2.4.4.2. Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK).....	62
2.4.4.3. Tarım Satış Kooperatifleri (TSK).....	63
2.4.5. Türkiye’de Tarım Sektörüne Yönelik Alternatif Finansman Kaynakları	63
2.4.5.1. Faktoring Şirketleri.....	64
2.4.5.2. Leasing Şirketleri.....	65
2.4.5.3. Tarım Sigortaları.....	66
2.4.5.4. Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsaları.....	66
2.5. Tarımsal Kredi Türleri.....	67
2.5.1. Kullanım Amacına Göre Kredi Türleri.....	67
2.5.1.1. Üretim Kredileri.....	67
2.5.1.2. Pazarlama Kredileri	69
2.5.1.3. Tarımsal Sanayi Kredileri.....	69
2.5.2. Vadesine Göre Kredi Türleri	69
2.5.2.1. Kısa Vadeli Krediler	70
2.5.2.2. Orta Vadeli Krediler	70
2.5.2.3. Uzun Vadeli Krediler.....	70
2.5.3. Teminat Konusuna Göre Tarımsal Krediler	71

2.6. Tarımsal Kredi Taleplerinin Değerlendirilme Süreci	72
2.6.1. Tarım Kredisi İçin Başvuru	72
2.6.2. Tüketici İle Ön Görüşme	73
2.6.3. Tüketicinin Kredi Talebinin Değerlendirilmesi.....	73
2.6.4. Geri Ödeme Performansının İzlenmesi.....	74
2.7. Tarımsal Finansmanın Ekonomideki Yeri, Önemi ve Etkileri	76
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	79
3. UYGULAMA.....	79
3.1 Araştırmanın Yöntemi	79
3.2 Evren ve Örneklem.....	79
3.3 Veri Toplama Aracı ve Süreci	80
3.4 Verilerin Analizi	81
3.5. Bulgular	82
3.5.1 Araştırma Ölçeğinin Yapı Geçerliliğine İlişkin Bulgular	82
3.5.2 Araştırma Ölçeğinin Güvenirliğine İlişkin Bulgular	85
3.6. Demografik Bulgular	85
3.7. Katılımcıların Ölçekteki İfadelerine Verdikleri Yanıtlara İlişkin Bulgular	87
3.8. Çeşitli Değişkenler Açısından Anlamlılık Analizlerine İlişkin Bulgular	90
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	111
EKLER.....	127
EK 1. Anket Formu	127
ÖZ GEÇMİŞ.....	131

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATB	: Ankara Ticaret Borsası
BDDK	: Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurulu
ÇKS	: Çiftçi Kayıt Sistemi
DB	: Dünya Bankası
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ELÜS	: Elektronik Ürün Senedi
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IDA	: Uluslararası Kalkınma Birliği
IFAD	: Uluslararası Tarımsal Kalkınma Programı
IFC	: Uluslararası Finans Kurumu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IMRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KKB	: Kredi Kayıt Bürosu
M. Ö.	: Milattan Önce

M. S.	: Milattan Sonra
TARDES	: Tarımsal Kredileri Değerlendirme Sistemi
TARSİM	: Tarım Sigortaları Havuz İşletmesi
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TKK	: Tarım Kredi Kooperatifleri
TKMBHMDBÖ	: Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği
TMO	: Toprak Mahsülleri Ofisi
TOB	: Tarım ve Orman Bakanlığı
TRGM	: Tarım Reformu Genel Müdürlüğü
TRUP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
TSK	: Tarım Satış Kooperatifleri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Planlı Dönemde Tarımsal Ürünlerin Toplam İhracat İçerisindeki Payı.....	24
Tablo 2. Tarım Politikalarının Devlet Bütçesine Etkisi (Milyon \$).....	34
Tablo 3. Türkiye’de Toplam İstihdamda Tarım Sektörünün Payı (1000 Kişi)	36
Tablo 4. Tarım İşletmelerinin Tipoloji Sınıflamasına Göre Dağılımı	38
Tablo 5. Türkiye’de Tarım Destekleme Bütçesinin Dağılımı	54
Tablo 6. Türkiye’ de Tarımsal Kredilerin Büyüklüğü.....	58
Tablo 7. Bankalar Tarafından Sağlanan Tarımsal Kredi Rakamları (Milyar TL).....	58
Tablo 8. Özel Mevduatlı Bankaların Tarımsal Kredi Çeşitleri ve Vadeleri.....	61
Tablo 9. Tarım Sektörüne İlişkin Takipteki Kredi Alacakları	75
Tablo 10. Türkiye’de Tarım Sektörünün GSYİH ve İhracattaki Payı	77
Tablo 11. Araştırma Ölçeğinin AFA Sonuçları.....	83
Tablo 12. Ölçek ve Alt boyutlarına Ait Cronbach α Katsayıları.....	85
Tablo 13. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Sonuçlar.....	86
Tablo 14. Araştırma Ölçeğindeki İfadelere Katılımcıların Verdikleri Yanıtların İstatistiksel Sonuçları	87
Tablo 15. Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi Sonuçları	90
Tablo 16. Cinsiyet Değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	92
Tablo 17. Medeni Durum Değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları.....	93
Tablo 18. Yaşa Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları	94
Tablo 19. Yaşa Göre Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Sonuçları	94
Tablo 20. Eğitim Değişkenine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları	95
Tablo 21. Eğitime Göre Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Sonuçları .	96
Tablo 22. Tarımsal Tecrübe Süresi Değişkenine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları.....	97

Tablo 23. Tarımsal Tecrübe Süresine Göre Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	98
Tablo 24. Tarımsal Kredi Kullanım Sayısına Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları	99
Tablo 25. Tarımsal Kredi Kullanım Sayısına Göre Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Sonuçları	100
Tablo 26. Faaliyet Alanı Değişkenine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları	101

ÖZET

Tarımsal finansman, tarımda verimliliği artırmayı hedefleyen tüm tarımsal kalkınma operasyonları için kritik bir bileşendir. Çiftçiler arazi genişletme, tarımsal mekanizasyon, sulama vb. ihtiyaçlar için yeterli miktarda ve zamanında finansmana erişebilmelidir. Tarımsal finansmanda, finansal açıdan etkin aracılık yapabilecek, çiftçilere uygun koşullarda krediye erişim imkânı sağlayacak ve işlem maliyetlerini azaltacak uygulamaların geliştirilmesi, Türk tarım sektöründe sürdürülebilirlik açısından önemli görülmektedir.

Ülkemizde, bankacılık sektörü ve bazı kuruluşların sunduğu tarımsal krediler ile gerekli finansman sağlanabilmektedir. Tarımsal kredilerin sağlanmasında müşterilerin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi hem sektör paydaşları hem de finansman ihtiyacı olan kişiler için önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma ile çiftçilerin, Türkiye’de bankalar tarafından sunulan tarımsal kredi ile ilgili mevcut yapı ve hizmetlerden duydukları memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tüketicilerin tarımsal kredi hizmetlerine ilişkin düşüncelerinin çeşitli bağımsız değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi araştırmanın ikinci amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın evrenini Sivas ilinde çiftçilik yapan 18 yaş ve üzeri kişiler oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleminde ise 390 kişi yer almaktadır. Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Tasarlanan anketler kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak yüz yüze uygulanmıştır. Ankette, katılımcıların demografik özelliklerini yansıtan sorular ile birlikte ilgili literatür taranarak araştırmacı tarafından oluşturulan “*Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği*” bulunmaktadır. Çalışmada Betimsel Araştırma Yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizi aşamasında Kolmogorov-Smirnov, Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U ve Kruskal Wallis H Testleri kullanılmıştır. Çalışmanın açıklayıcı faktör analizi adımı beş faktör (bankacılık hizmeti, kişiye özel hizmet, banka çalışan davranışı, kredi hizmeti, güven) ve 28 maddeden oluşan bir ölçeğe yapıldı ve elde edilmiştir.

Araştırma sonucunda; katılımcıların bankacılık hizmeti, kişiye özel hizmet, banka çalışan davranışı ve güven faktörlerine ilişkin olarak genel anlamda memnun oldukları fakat kredi hizmeti faktörüne yönelik genel anlamda memnun olmadıkları belirlenmiştir. Araştırmada, cinsiyet, yaş, eğitim durumu, tarımsal tecrübe süresi ve tarımsal kredi kullanım sayısı değişkenlerine göre tarımsal kredi müşterilerinin bankacılık hizmetlerine ilişkin memnuniyet düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olduğu, medeni durum ve faaliyet alanı değişkenlerine göre ise istatistiksel açıdan anlamlı farklılıkların olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarım Sektörü, Tarımsal Finansman, Bankacılık Hizmetleri, Faktör Analizi, Non-Parametrik Testler.

ABSTRACT

Agricultural finance is a critical component for all agricultural development operations aiming to increase productivity in agriculture. Farmers should have access to adequate and timely financing for land expansion, agricultural mechanisation, irrigation, etc. In agricultural finance, the development of practices that can act as effective financial intermediaries, provide farmers with access to credit under favourable conditions and reduce transaction costs is considered important for the sustainability of the Turkish agricultural sector.

In our country, the necessary financing can be provided through agricultural loans offered by the banking sector and some organisations. Determining the satisfaction levels of customers in the provision of agricultural loans has an important place for both sector stakeholders and people in need of financing. This study aims to determine the satisfaction levels of farmers with the current structure and services related to agricultural credit offered by banks in Turkey. In addition, determining whether consumers' opinions on agricultural credit services differ in terms of various independent variables constitutes the second objective of the study.

The population of the study consists of people aged 18 and over who are farmers in Sivas province. There are 390 people in the sample of the study. Questionnaire technique was used in the research. The designed questionnaires were applied face to face using convenience sampling method. In the questionnaire, there are questions reflecting the demographic characteristics of the participants and the 'Scale for Determining the Satisfaction Levels of Agricultural Credit Customers with Banking Services' created by the researcher by reviewing the relevant literature. Descriptive research method was used in the study. Kolmogorov-Smirnov, Mann Whitney U and Kruskal Wallis H Tests with Bonferroni Correction were used to analyse the research data. In the explanatory factor analysis step of the study, a measurement structure consisting of five factors (banking service, personalised service, bank employee behaviour, credit service, trust) and 28 items was obtained.

As a result of the research, it was determined that the participants were generally satisfied with the banking service, personalised service, bank employee

behaviour and trust factors, but they were generally dissatisfied with the credit service factor. In the research, it was concluded that there are statistically significant differences between the satisfaction levels of agricultural loan customers regarding banking services according to the variables of gender, age, education level, duration of agricultural experience and number of agricultural loan utilisation, while there are no statistically significant differences according to the variables of marital status and field of activity.

Keywords: Agricultural Sector, Agricultural Financing, Banking Services, Factor Analysis, Non-Parametric Tests.

GİRİŞ

Tarım sektörü, insanların hayatlarını devam ettirebilmesi, sanayi sektörüne hammadde tedariği sağlaması, milli gelire, istihdama ve ihracata, ekolojik dengeye ve biyolojik çeşitliliğe olan katkısı sebebiyle tüm dünya ekonomilerinde önceliği olan bir sektör niteliğindedir. Tarım sektörü, ülkelerin kalkınmasında ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik açıdan gelişmesinde etkili bir rol oynamaktadır. Yaşamın temel unsuru olan beslenmeyi sağlayan tarım sektörünün önemi, küreselleşen ekonomik sistem, hızla değişen pazar şartları ve artan rekabet ortamlarının da etkisiyle giderek artmaktadır.

Dünya nüfusunun 2050 yılında 9 milyar kişiyi aşacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla tarım sektörü, hızla artan nüfusun beslenmesi açısından günümüzde olduğu gibi gelecekte de en stratejik sektörlerden biri olmaya devam edecektir. Dünya nüfusunun artmasına paralel olarak tarım ürünlerine olan talebin de artacağı şüphesizdir. Ayrıca tarım arazilerinin daralması, küresel iklim değişikliği, çevresel kirlilik ve su kaynaklarının azalması gibi nedenlere bağlı olarak dünyada tarım ürünlerinin fiyatları da artış eğilimi göstermektedir. Bu hususta pek çok bilim insanı ve ekonomist dünyada yakın gelecekte tarım kaynaklı bir kriz çıkacağı hususunda görüş birliği içerisinde bulunmaktadır (Yola 2019: 1).

Geçmiş dönemlerde Türkiye tarım alanında kendine yeten bir ülke konumundayken, bugün küreselleşmenin getirdiği şartlar, tarım alanlarından etkin yararlanılamaması, köyden kente göç ve artan tarımsal maliyetler nedeniyle çeşitli dönemlerde tarımsal ürün ithalatına başvurulmaktadır. Ayrıca Türkiye’de tarımın ekonomideki yeri geçmiş dönemlere göre azalma eğilimindedir. 1998 yılında GSYH içerisinde %12,5 payı bulunan tarım sektörünün 2023 yılında GSYH içerisindeki payının %6,2’ye düştüğü görülmektedir. Dünyada gün geçtikçe önem kazanan ve Türkiye’de ekonomi içerisinde ağırlığı azalmasına rağmen halen önemli bir yeri olan tarım sektörünün finansmanında üzerinde önemle durulan bir konu olma özelliği taşımaktadır (Yola 2019: 1).

Yıllar içerisinde görülen ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte her alanda olduğu gibi tarım alanında da değişimler yaşanmıştır. Tarım işletmeleri

önceleri sadece aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılamak için üretimde bulunurken, günümüzde pazara yönelik üretim yapan işletmeler haline gelmiştir. Yaşanan bu değişikliklerin yanı sıra işletmelerin dağınık olması, üretimde gittikçe artan oranda girdi kullanılması, tarımsal girdi fiyatlarının ürün fiyatlarına göre daha hızlı artması, üretimin iklim koşullarına bağlı olması, tarımsal ürünlerin verimindeki belirsizlikler, işletmelerin öz sermaye oranının çok düşük olması gibi nedenler işletmelerde sermaye sıkıntısı oluşturmaktadır. Bu durum üretici gelirinin olumsuz yönde etkilemesine ve dış kaynak ihtiyacının doğmasına sebep olmaktadır (Erdal 2012: 1).

Türkiye gibi küçük ölçekli tarım işletmelerinin çoğunlukta olduğu ülkelerde, üretimin ve işletmenin devamlılığı için sermaye büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde tarım sektörü, temel gereksinimleri karşılamak ve diğer sektörlerle hammadde temin etmek misyonuna sahip olmasına rağmen sermaye sıkıntısıyla daima karşı karşıya kalmıştır. Bu sebeple gerek tarımsal üretimde kullanmak üzere girdi temini sağlamak gerekse kredi kaynağı oluşturmak için çiftçilerin ortaklığında tarımsal kooperatifler (Tarım Kredi Kooperatifleri, Pancar Kooperatifi) ve devlet bünyesinde banka (Ziraat Bankası) kurulmuştur. Tarımsal krediler, tarım sektörünün gelişmesinde son derece önemli olan “yetersiz sermaye birikimi” probleminin aşılmasında önemli bir araç haline gelmiştir (Küçüköğlu 2019: 4).

Uluslararası literatürde tarımsal kredi, mevcutta bulunan bir miktar para, mal veya hizmeti kullanım hakkının, ileri bir tarihte geri ödeneceği yönünde bir anlaşma karşılığında yapılan işlem olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’de tarımsal kredi alanında faaliyet gösteren banka ve kurumlar tarımsal krediyi, tarım sektöründe faaliyette bulunan gerçek ve tüzel kişilere geri ödenmek üzere verilen sermaye olarak tanımlamaktadırlar (Köksal 2019: 2).

Türkiye’de tarımın finanse edilmesinde ana finansman kaynaklarından biri de tarımsal kredilerdir. Türkiye’de tarım kredileri başta kamu bankaları olmak üzere özel sermayeli bankalar, yabancı sermayeli bankalar ve Tarım Kredi Kooperatifleri tarafından kullanılmaktadır. Bankacılık sektörünün tarım sektörüne sunmuş olduğu bu önemli imkânlar, bankaların tarım müşterileri tarafından daha çok ziyaret edilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla tarım müşterileri bankalar için önemli bir müşteri portföyü kaynağı haline gelmiştir. Birçok bankada “Tarım Bankacılığı” adı altında

birimler kurulmaya başlanmıştır. Bankalar rekabet ortamının oluşmasıyla birlikte kazandıkları veya kazanmaya çalıştıkları tarım müşterilerini kaybetmemek amacıyla müşteri memnuniyetini en üst seviyede tutmaya odaklanmışlardır.

Müşteri memnuniyeti, son yıllarda üzerinde önemle durulması gereken stratejik konulardan biri olarak görülmektedir (Bakır 2018: 11). Günümüzde bankacılık sektöründe diğer tüm hizmet ve ürün sunan işletmeler gibi müşteri memnuniyetine yönelik yaptıkları ar-ge çalışmaları ve güncellemelerle varlıklarını sürdürmektedirler. Aksi halde rakip bankaların gerisinde kalmakta ve müşterilerini kaybetmeye başlamaktadırlar. Bu nedenle temelde müşteri sadakatının sağlanması ve sürdürülmesi motivasyonu ile hareket eden bankalar, çalışanlarına çeşitli eğitimler vererek müşteri memnuniyetini sağlamak, sürdürmek ve artırmak için çalışmalar yapmaktadırlar (Bayram 2019: 1).

Müşteri memnuniyetine dair literatürde birçok teori ve kuram bulunmaktadır. Temelde müşteri memnuniyeti denildiğinde geleneksel teoriler kaliteli ürün ve uygun fiyatla bu memnuniyetin sağlanabileceğini göstermektedir. Fakat teknolojik gelişmeler ve birey odaklı yeni pazarlama anlayışlarıyla artık müşteriler için minimum fiyat maksimum kalite tek başlarına yeterli olmamaktadır. Müşteriler bunların yanında firma tarafından tanınmak, hatırlanmak, güzel karşılanmak, ilgi görmek ve firmaya güvenmek gibi sosyal bağların güçlü olduğu ilişkiler kurmayı arzu etmektedirler (Bayram 2019: 1). Bu beklentilerin farkında olan bankalar, reklamlarında müşterilerine karşı sizin için varız, burası sizin yeriniz, hizmette sınır yoktur, her yerde her zaman yanınızdayız, size özel banka gibi mesajlar vererek birliktelik algısı oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Bankalardan alınan hizmetin tarımsal kredi müşterilerinin memnuniyeti üzerine etkisini incelemek üzere hazırlanan bu çalışmanın ilk bölümünde, tarım sektörünün dünyada ve ülkemizde gelişim süreçlerine, tarım sektörünün zamanla artan önemine ve ülkemizde tarım sektörünün yaşadığı genel sorunlara yer verilmiştir. İkinci bölümde, tarım bankacılığının ortaya çıkışına, tarımın finansmanında önemli rol oynayan kurum ve kuruluşlara değinilmiş ve tarımsal kredilerin çeşitleri ve süreçleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise algılanan hizmet

kalitesinin tarımsal kredi müşterilerinin memnuniyeti üzerine etkisi Sivas ili kapsamında yapılan anket çalışmasıyla değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Konusu

Tarım sektörü sağladığı istihdam olanakları, yoksulluğu azaltmadaki katkısı, katma değer oluşturması, ihracattaki payı vb. etkiler ile ülkelerin ekonomik gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Tarım sektörünün performansını iyileştirmek için tarımsal verimliliğin artırılması gerekli görülmektedir. Bunun için tarımsal üretimde teknolojik yeniliklerin benimsenmesi ve iyi bir şekilde uygulanması gerekir. Bu gereklilik ancak ihtiyaç duyulan finansman ile sağlanabilir.

Günümüzde finansal kaynaklar olmadan tarım sektörünün gelişemeyeceği ve rekabet edemeyeceği düşünülmektedir. Dünya Bankası'na (2008) göre tarımsal kredi, tarımın verimliliğini arttırmak adına temel bir rol oynamaktadır (Sossou vd., 2020). Son yıllarda tarım sektörüne ilişkin yeterli finansmanın sağlanamaması büyük endişe konusu olmaktadır (Djimasra vd., 2013). Finansal yeniliklerin hız kazanmasıyla birlikte tüm dünya da olduğu gibi ülkemizde de tarım sektörünün finansman ihtiyacı artmaktadır. Türkiye’de bankacılık sektörü tarıma ilişkin sağladığı kredi olanakları ile önemli bir yere sahiptir. Bu kredilere yönelik tüketici görüşlerinin belirlenmesi hem tarım sektörünün geleceği hem de bankaların kredi politikalarını geliştirmesi için katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın konusunu, Sivas ilindeki tarımsal kredi müşterilerinin, bankalar tarafından kendilerine sunulan tarımsal krediler ile ilgili mevcut yapı ve hizmetlere ilişkin memnuniyet düzeylerinin incelenmesi oluşturmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Tarım sektöründe üreticinin tarımsal faaliyetlerini finanse etme sorunu hala pek çok ülkede çözüme kavuşturulamamıştır. Ülkeler çeşitli yöntemlerle tarım sektörünün finansman eksikliğine çözüm bulmaya çalışmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde tarım işletmeleri ihtiyaç duydukları sermayeyi organize olmuş kaynaklardan temin ederken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler bu sermayeyi daha çok organize olmamış; eş, dost, tüccar gibi kaynaklardan sağlamaktadır. Yapılan tüm çalışmalara rağmen üreticilerin krediye erişiminde yaşadığı sorunlar, yoksulluk ve

yeterli istihdam oluşturulamamasının başlıca nedenlerinden biri olmaya devam etmektedir (Sloty 2009). Ayrıca kırsal kesimdeki üreticiler sel, kuraklık, iklim değişikliği vb. nedenlerle üretim kayıpları gibi üretim risklerine maruz kalabilmekte ve finansmana ihtiyaç duyabilmektedir.

Tarım sektörü, nüfusun ihtiyaç duyduğu gıda maddelerini karşılaması ve ekonomiye istihdam sağlaması açısından oldukça önem arz eden bir sektördür. Hiç şüphe yoktur ki bu sektörün gelişimi açısından da tarımsal krediler ve bankacılık sektörünün rolü son derece önemlidir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bankalar veya geleneksel finans kuruluşları sağladığı finansman ile üreticilere ihtiyaç duyduğu finansmanı sunmaktadır. Ancak bu finansman süreci, şartları, avantajları ve dezavantajları ile üreticileri etkilemektedir. Bu doğrultuda tarımsal kredilerin gerek kişiye uygunluğu gerekse üretimin devamlılığının sağlanması açısından üreticinin bakış açısı ile incelenmesi son derece önemlidir. Literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında genel olarak tüketicilerin bankalardan aldıkları hizmetin genel anlamda değerlendirildiği görülmektedir. Tarımsal kredi özelinde yapılan çalışma sayısı ise yeterli düzeyde değildir. Bu çalışma, ülkemizde geniş bir coğrafyaya sahip Sivas ili özelinde tarımsal kredi müşterileri üzerine yapılması ve ilk olmasından dolayı önemli görülmektedir. Literatürde yer alacak bu özgün çalışmanın, gelecekte bu konu ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılara ışık tutması beklenmektedir.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile bankalar tarafından sunulan tarımsal kredi hizmetlerine ilişkin bireylerin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tüketicilerin tarımsal kredi hizmetlerine ilişkin düşüncelerinin demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi araştırmanın ikinci amacını oluşturmaktadır. Eğer bir farklılık var ise bunun hangi demografik özellik veya özelliklerden kaynaklandığı gibi soruların cevapları açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada elde edilen sonuçların, banka yöneticilerine müşteri memnuniyeti stratejilerini belirlemede yardımcı olması ve bu doğrultuda alacakları kararlarda rasyonel davranmaları hedeflenmiştir.

Araştırmanın Kapsamı

Araştırmada tarım finansmanı ve bu hususta sunulan hizmet ele alınmıştır. Bu kapsamda tarım sektörü üreticilerinin, ihtiyaç duydukları finansmana yönelik bankalarca sunulan hizmete ilişkin düşünceleri ortaya konmuştur. Sivas ili ve ilçelerinde tarımsal bankacılık müşterisi olan üreticiler çalışma kapsamına dâhil edilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıklarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bu araştırma Sivas ili ve ilçelerinde ikamet eden ve bankaların tarımsal bankacılık müşteri portföyünde yer alan üreticiler ile sınırlıdır.
- Araştırma, 2024 yılında kolayda örnekleme yöntemiyle ve gönüllülük esasına göre yüz yüze ulaşılan toplam 390 katılımcı ile sınırlıdır.
- Araştırma kapsamındaki üretici görüşleri, tarımsal kredi ölçme araçlarında yer alan sorular ile sınırlı olup elde edilen bulgular ölçme aracından elde edilen verilerle sınırlı kalmıştır.

Araştırmanın Varsayımları

Araştırmanın varsayımlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Araştırmaya katılan üreticilerin çalışma ölçeğinde bulunan sorulara içtenlikle cevap verdikleri ve ölçme aracının üreticilerin görüşlerini tam olarak yansıttığı varsayılmıştır.
- Ölçme aracının geliştirilmesi aşamasında kapsam geçerliliği için başvuru uzman görüşlerinin yeterli olduğu varsayılmıştır.
- Araştırmada yer alan anket sorularının araştırmanın amacına uygun olduğu varsayılmıştır.
- Araştırmada müşterilerin bir bankayı tercih etme nedeniyle aldığı hizmet kalitesinin arasında ilişki olduğu varsayılmıştır.

- Araştırmada anketlerin tamamı halen ilgili bankayla ilişkisi olan müşteriler tarafından yanıtlanacağı için, sonuçlar öznel olabilir. Bu durumun yanıtların doğruluğunu etkileyeceği varsayılmıştır.
- Araştırmada kullanılan yöntemlerin toplanan verilere uygun seçildiği varsayılmıştır.

Literatür Taraması

Tarım sektöründe işletmelerin finansmanı için tarımsal krediler önemli bir rol oynamaktadır. Tarımsal kredileri, müşterilerin bu finansmana ilişkin tercihlerini, ülkemizde tarımın finansmanını ve bu kredilerin etkisini ele alan çalışmalar incelenerek bir kısmı aşağıda sunulmuştur.

Yılmaz (2008), “*Dünya’da ve Türkiye’de Tarımsal Finansman: Türkiye İçin Model Önerisi*” isimli çalışmada, devletin sağlayacağı sübvansiyonlarla tüm finansal kuruluşların kaynaklarının birleştirilerek etkin bir tarımsal üretim sistemine hızlı bir şekilde aktarılmasını sağlayacak bir finansman modeli önerisinde bulunmuştur.

Kazancı (2010), “*Tarımsal İşletmelerin Finansmanı ve Türkiye Örneği*” isimli bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada tarım sektörü, tarımsal işletmeler, tarım bankacılığı ve tarımsal kredi uygulamaları konuları hakkında bilgiler vermiş, 1998-2008 yılları arasında bankaların tarım sektörüne sağladıkları kredileri karşılaştırarak yorumlamıştır.

Arslanbey (2011), “*Bankacılık Sektörü ve Tarım Kredileri: Türkiye’de Tarımın Finansmanı ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş’ nin Rolü*” adlı çalışmada finansal sistemdeki tarıma dayalı ürünlere ve Ziraat bankasının tarımın finansmanındaki rolüne değinmiştir. Çalışmada, Ziraat Bankası’nın tarım sektörü kredi hacmindeki %96.6’lık payıyla tarım sektörünün ana finans kaynağı olmaya devam ettiği ve diğer bankalardaki yapılanmalar dikkate alındığında Ziraat Bankası’nın Türk bankacılık sektörünün lokomotifine olmaya devam edeceği görüşüne yer vermiştir.

Balcioğlu (2012), “*Tarımsal İşletmelerin Finansal Kaynakları*” isimli çalışmada tarım sektörünün yapısını incelemiş, tarım sektöründe kredi ihtiyacını

arttıran nedenlere değinmiştir. Tarımsal üretim yapan işletmelerin finansman kaynaklarını belirlemek amacıyla yapılan çalışmada, işletmelerin dış kaynak arayışında ilk başvurdukları kaynağın banka kredisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca işletmelerin kredi kullanım sürecinde, banka seçiminde öncelikli etkili olan faktörlerin kredi maliyeti, daha önce çalışılmış bir banka olması ve bankanın büyüklüğü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Erdal (2012), *“Tarım İşletmelerinin Finansmanı ve Kredilendirme: Bursa İli Merkez İlçeleri Meyvecilik İşletmeleri Örneği”* adlı çalışmasında, işletmelerin finansman kaynakları tarafından kredilendirilmeleri konusunu ele almıştır. Çalışmada, işletmelerin kredi kullanım düzeyleri, kredi kullanım alanları ve kredi kullanımını etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda; işletmelerin %61,4’ünün işletme kredisi ve %38,6’sının yatırım kredisi kullandığı; işletmelerin %77’sinin dikim-bakım döneminde, %16’sının hasat döneminde ve %7’sinin ise depolama döneminde kredi kullandıkları; meyvecilik işletmelerinin kredi kullanım düzeylerini etkileyen faktörlerin işletmecinin yaşı, eğitim durumu, kredi vadesi ve ürün sayısı olduğu saptanmıştır.

Erdaş (2012), *“Türkiye’de Tarımın Finansmanında Banka Kredilerinin Rolü: Edirne Bölgesi Örneği”* adlı çalışmasında, Türkiye’de tarım politikaları içinde önemli bir paya sahip olan tarımsal kredilerin tarım sektörüne etkilerini incelemiştir. Araştırmada, Edirne bölgesi örneği ile tarımın finansmanında tarımsal kredilerin üstlenmiş olduğu rol ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmada, tarım işletmelerinin tarımsal kredilerin olmadığı durumlarda işlerini nasıl finanse edebilecekleri incelenmiştir. Bu durumda, işletmelerin %35,5’i daha az girdi kullanacağını, %21,3’ü daha az tasarruf yapacağını, %11,6’sı organize olmamış kaynaklardan karşılayacağını ve %8,9’u ise tarımı bırakacağını belirtmiştir. Ayrıca çalışmaya katılan kişilerin %11,1’i ise böyle zamanlarda ailenin daha fazla çalışması gerektiğini ifade etmiştir.

Kaya (2016), *“Kısa Vadeli Tarımsal Finansmanda Teminat Sorunu: Özel Soğuk Hava Deposu Emanet Senetlerinin Teminat Olarak Kullanılabilirliği”* başlıklı çalışmasında, tarım sektörünün kısa vadeli finansmanında teminat sorununa değinmiştir. Çalışmada, lisanslı depolara teslim edilen ürünler karşılığında verilen

elektronik ürün senetlerinin, kredi teminatı olarak kullanılıp kullanılamayacağı hususu örnek ürün üzerinden incelenmiştir. Üreticilerin hasat sonrası finansman ihtiyaçları için yenilikçi ürünler geliştirebileceği vurgulanmıştır. Bu dönemde üreticilere yönelik sunulacak farklı yaklaşımlar ile özellikle kısa vadeli kredi kullanımlarında artış yaşanabileceği öngörülmüştür.

Özvardar (2019), “*Türkiye’de Tarımsal Finansman ve Kredi Uygulamaları: Tekirdağ İli Örneği*” adlı çalışmasında, Türkiye’de tarım sektörünün finansmanını ve kredi uygulamalarını incelemiştir. Araştırma sonucunda, katılımcıların %84’ünün yetersiz sermaye nedeniyle tarımsal girdi maliyetlerini karşılayamadıkları için tarımsal kredi kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Dinçer (2019), “*Tarım Kesiminin Kredilendirilmesinde Kamu Bankacılığının Rolü ve Önemi: Türkiye Örneği*” adlı çalışmasında, Türkiye’de mevcut olan tarımsal kredi politikalarını değerlendirmiş ve Ziraat Bankası’nın tarımsal kredilerinin tarım kesimi üzerine etkilerini incelemiştir. Araştırmada, Türkiye’de banka kredisi kullanan tarımsal işletmelerin yaklaşık %82’sinin devlet bankası olduğu ve düşük faiz oranı avantajı sağladığı gerekçesiyle Ziraat Bankası’nı tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Küçüköğlu (2019), “*Tarımsal Kredilerin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*” üzerine yaptığı çalışmada, tarımsal kredilerin ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini detaylandırmış ve tarım sektörünün mevcut sorunlarına değinerek çözüm önerileri üzerinde durmuştur. Araştırma sonucunda, özel bankalarda kredi kullanımının artmasına rağmen faiz oranlarının, dosya masrafı ve komisyon oranlarının çok yüksek olmasından dolayı memnuniyet düzeyinin düşük olduğu görülmüştür. Çalışmada, tarım üreticilerinin ekonomik olarak güçlenmesi için bankalar tarafından bu kişilere ucuz kredi sağlanması önerilmiştir.

Köksal (2019), “*Samsun İlinde Tarımsal Kredi Kullanımının Analizi*” isimli çalışmasında, Samsun ilinde kullanılan tarımsal kredilerin etkinlik düzeyi ve kredi kullanım durumunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla bir araştırma yapmıştır. Çalışmada, Samsun ilinde hayvancılık işletmelerinin kredi kullanım etkinliğinin diğer işletmelere göre daha yüksek olduğu, arazi büyüklüğü ve hayvan varlığı değişkenlerinin kredi kullanma durumunu pozitif yönde etkilediği, inceleme

alanında bulunan işletmelerin yöneticilerinin daha eğitimli olması, sosyal güvenceye sahip olmaları ve elde ettikleri gelirden gelecek artışın kredi kullanma ihtimalini azaltması gibi sonuçlar elde edilmiştir.

Yola (2019), “*Türk Bankacılık Sektöründe Tarımsal Krediler ve Etkinliği*” adlı çalışmada, ülke ekonomisinde tarım kredilerinin yeri ve bu kredilerin kullanılmasındaki amaçlara, kullanım aşamasındaki sorunlara, tarım kredilerine duyulan ihtiyacın nedenlerine değinmiştir. Çalışmada, 2018 yılında tarımsal kredi bakiyesinin 100,3 milyar TL olduğu ve bu miktarın toplam kredi bakiyesi içerisindeki payın yalnızca %4,19 olduğu belirtilmiştir.

Esenkar (2019), “*Türk Bankacılık Sektöründe Tarımsal Finansman Uygulamaları*” isimli çalışmada, tarımsal finansman yöntemlerine yer vermiş ve tarımın finansmanında bankaların önemine değinmiştir. Çalışmada, bankacılık sektöründe tarımın finansmanı için kullanılan kredilerin uzun yıllar boyunca Ziraat Bankasının tekelinde kaldığı, 2000 yılından sonra özel bankalarında sisteme daâhil olmasıyla birlikte, özel bankalar arasında Denizbank’ın bu alanda lider konumuna geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Topuzoğlu (2019), “*Seçilmiş Bazı Ülkelerde ve Türkiye’de Bankaların Tarımsal Finansman Uygulamalarının Analizi*” adlı çalışmada, Türkiye ve seçilen ülkelerde bulunan özel bankaların tarımsal finansman yöntemlerinin karşılaştırmasını yapmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye’de mevcut tarımsal kredi uygulamaları dikkate alındığında seçilmiş bazı ülkeler ile benzer sorunların yaşandığı tespit edilmiştir.

Üney (2021), tarımın finansman problemine çözüm olarak tarımsal kooperatiflerin önemini sorguladığı “*Türkiye’de Tarımsal Finansmanda Kooperatifçiliğin Önemi*” isimli çalışmada, tarımsal üretimin sürdürülebilmesinde yararlı olacak finansman kaynaklarına değinmiştir. Çalışmada, kooperatiflerin tarımsal üretimde meydana gelen sorunların başında yer alan finansman problemini gidermedeki rolü ve üretimin sürdürülebilmesi adına kooperatiflerin hangi faaliyetlerde bulunduğu ele alınmıştır.

Çelik (2021), “*Türkiye’de Tarımsal Finansman İçin İslami Araçlar ve Bir Talep Analizi*” isimli çalışmada, dünyada ve Türkiye’de tarımın finansmanına

değınmiş, tarımın finansmanı için İslami araçları ve çiftçilerin katılım bankacılığına yönelik taleplerini incelemiştir. Katılım bankalarının daha etkin olabilmeleri için tarım kredilerine daha fazla kaynak ayırmaları, tarıma yönelik şubeler tesis etmeleri ve çiftçilere daha verimli üretim yapabilmeleri için danışmanlık hizmeti verebilecek kadrolar oluşturması gerektiği belirlenmiştir.

Uygur (2021), *“Tarım Kredileri ile Tarımsal Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”* isimli çalışmasında, Türkiye’de tarım sektörünün ekonomideki yeri ve tarım sektörünün finansmanında tarım kredilerinin önemine değinmiştir. Araştırmada, tarımsal kredi ile tarımsal büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bilge (2022), *“Kredi Kullanım Amaçlarına Göre Çiftçilerin Tercihlerinde Etkili olan Faktörlerin İncelenmesi: Aksaray Örneği”* adlı çalışmasında, müşterilerin banka tercihlerine etki eden faktörler hakkında bir araştırma yapmıştır. Çalışma sonucunda, müşterilerin banka tercihinde masraf ve kesintiler ile banka çalışanlarının samimiyetinin etkili olduğu tespit edilmiştir.

Oğul (2022), *“Türkiye’de Tarımsal Krediler ve Tarımsal Üretim İlişkisi: Zaman Serisi Analizi”* adlı çalışmasında, Türkiye ekonomisindeki tarımsal krediler ve tarımsal üretim arasındaki ilişkiyi, 1990-2020 dönemine ait yıllık verilerle incelemiştir. Araştırmada, tarımsal kredilerin tarımsal üretim üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Karabaş (2024), *“Tarımsal Kredi Pazarında Kredi Kullanım Kapasitesinin Türkiye’de ve Dünyada Karşılaştırmalı Analizi”* isimli çalışmasında, tarım sektörünün ekonomiye sağladığı katkı oranında tarımsal kredi pazarından aldığı payı incelemiştir. Araştırma sonucunda, dünyada toplam kredi miktarı içinde tarımsal kredilerin payının her yıl artış eğiliminde olmasına karşın Türkiye’de kredi kullanım miktarında sürekli bir azalma olduğu tespit edilmiştir.

1. BÖLÜM

1.TARIM SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE ÖNEMİ

1.1.Tarım Kavramı

Tarım, tarımsal arazilerde bitkisel ve hayvansal ürünleri üretmek amacıyla gerçekleştirilen bir dizi faaliyeti ifade eder. Bu faaliyetler arasında arazide ekim, dikim, bakım ve yetiştirme gibi işlemler bulunmakla birlikte bitki, hayvan ve hayvansal ürünlerin üretimi veya işlenerek değerlendirilmesi de yer almaktadır. Tarım aynı zamanda bu ürünlerin işlenmesini, ormancılık ve balıkçılık gibi farklı alanlarda kullanılmasını, tarımsal ürünlerin taşınması, saklanması ve satılması gibi süreçleri de içerir (Sarı 2016: 1). Ayrıca, tarım alet ve makinelerinin diğer tarım üreticileri tarafından üretimle ilgili faaliyetlerde kullanılması da kapsam dâhilinde bulunur (Karluk vd., 1997: 37).

Tarım, tarihten günümüze kadar toplumlar için kritik bir ekonomik faaliyet alanı olmuştur. Bunun önemli nedenleri arasında, insanların en temel ihtiyacı olan beslenmeye olan katkısı ve ekonomik kalkınmayı destekleyici bir kaynak olması yer alır. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler için tarım, ihracat gelirlerini artırma, gıda ithalatından kaynaklanan döviz tasarrufu sağlama ve önemli bir istihdam alanı oluşturma gibi avantajlar sağlar (Aydemir vd., 2008: 129). Bu nedenle tarım ekonomik açıdan büyük bir öneme sahiptir ve toplumların refahı için temel bir unsur olarak kabul edilir.

Gelişmiş, dinamik toplumların altında yatan en büyük unsur tarımdır. Dünden bugüne gelişen tarımın toplum üzerinde üç önemli etkisi vardır (Özgüven 2009: 264). Tarım;

- Göçebe toplumların verimli arazilere yerleşimler kurmalarını sağlayarak kentleşme faaliyetini başlatmıştır.
- Organize bir hareketi gerektirmiş ve üretimi toplumda zorunlu hale getirmiştir.
- Nüfus artışına pozitif yansımıştır.

1.2. Tarım Sektörünün Gelişim Süreci

Tarımsal faaliyetlerin ilk olarak Orta Doğu’da M.Ö. 4000 yıl önce başladığı kabul edilmektedir. İlk insanlar, temel yaşam ihtiyaçlarını doğanın sunduklarıyla karşılamışlar ve doğal koşulları değiştirebileceklerinin farkında değillerdi. Bu dönemde insanlar avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak insanlık zamanla, ateşi bularak, silahlar yaparak ve hayvanları evcilleştirerek üç önemli buluş gerçekleştirmiştir. Bu buluşlar sayesinde doğaya olan bağımlılık azalmıştır. Ayrıca evcilleştirilen hayvanların barındırılması ve beslenmesinin gerekliliği, insanları tahıl gibi gıdaların üretimine yönlendirmiştir. İnsanlar hem kendi beslenme ihtiyaçlarını karşılamak hem de evcil hayvanlarını beslemek amacıyla üretici konumuna gelmişlerdir. Böylece tarım faaliyetlerini keşfetmişlerdir. Tarım faaliyetlerinin keşfedilmesiyle birlikte, önceleri sadece otlak ve mera olarak kullanılan topraklar, potansiyel geçim kaynakları olarak nitelendirilmiş ve değer kazanmıştır. Demirin keşfi, tarım için uygun olmayan büyük arazilerin tarım yapılabilir hale getirilmesini sağlamıştır. Ayrıca demirin işlenmesi de “zanaat” terimini ortaya çıkartarak demircilik mesleğini oluşturmuştur. Bu süreçte, tarım ve demircilik gibi iki farklı üretim kolunun veya sektörün ortaya çıkmasıyla iş bölümü ve ticaret gelişmiştir (Küçüköğlu 2019: 29). Ticaretin gelişmesi, ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesine ve ekonomik ilişkilerin karmaşıklaşmasına yol açmıştır.

Tarımsal faaliyetler, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. İlk insanlar sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tarımsal üretim yaparken, teknolojiadaki ilerlemeler sayesinde tarım zamanla toplumun genel ihtiyaçlarını karşılamak üzere dönüşmüştür. Bu süreç, binlerce yıl birikmiş olan bilgi ve deneyimlerin bir sonucudur. İnsanlar, doğal çevreye müdahale etmek ve verimliliklerini artırmak için çeşitli aletler kullanmışlardır. Üretim teknikleri zamanla gelişmiş ve sosyo-ekonomik faktörlerin etkisiyle dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm sürecinde, tarımın yanı sıra toplumun doğal ve sosyal çevresiyle olan ilişkileri de değişmiş ve şekillenmiştir. Günümüzde tarım, sadece gıda üretimini değil aynı zamanda ekonomik ve ticari faaliyetleri de kapsayan bir sektör haline gelmiştir. Tarım, insanların geçimini sağlamanın yanı sıra ekonomik kalkınmaya da önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu nedenle tarımın geçmişten günümüze uzanan değişimi,

insanlığın toplumsal ve ekonomik gelişiminde kritik bir rol oynamıştır (Şahinöz 2011: 134).

Tarım, toplumların yerleşik hayata geçmesinde önemli bir rol oynamasıyla ilk çağın dönüm noktalarından biri olmuştur. Özellikle toplumların geçim kaynağı olan avcılık ve toplayıcılığı bırakarak bitki yetiştirmeye ve hayvan beslemeye yönelmeleri, tarımın gelişimine katkı sağlayan ilk adımlar olmuştur. M.Ö. 10.000 ile 4.000 yılları arasında gerçekleşen Neolitik Devrim ile bu ilk adımların başladığı düşünülmektedir (Canpolat 2023: 149). Tarımsal üretim faaliyetleri, insanların hayvan evcilleştirmesi, bitki ve tohum yetiştirmesi ile ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda tarımsal üretimin varlığı toplumları yerleşik hayata sürüklemiştir. Bu sayede tarım, insanlara sürekli bir gıda kaynağı olmakla kalmayıp nüfusun artmasına da yardımcı olmuştur. Gelişen tarım faaliyetleri ile toplumun ekonomik ve sosyal yapısı zaman içerisinde değişim göstererek daha karmaşık toplulukların oluşmasına neden olmuştur. İlk tarım uygulamaları tahıl, buğday, mercimek, arpa, darı gibi bitkilerin yetiştirilmesi üzerine odaklanmış ve hasadı yapılmıştır. Tarımsal üretimin yaygınlaşması, toplulukların yerleşik hayata geçtiği bölgelerde tarım topluluklarına dönüşmesini sağlamıştır. Bu dönüşüm aynı zamanda gelişimi ve üretimi de desteklemiştir. Özellikle toprak işleme ve sulama tekniklerinde, hasat süreçlerinde gelişim başlamıştır (Özçelik 2005: 139).

1.2.1. Dünyada Tarım Sektörünün Gelişim Süreci

Tarım faaliyetlerinin yaklaşık olarak günümüzden 10000 sene önce Buz Devri'nden sonra başlayan Cilalı Taş Devri'nde meydana geldiği düşünülüyor. Toprakların bilinçli olarak somut bir şekle girmesi için yapılan tarımsal uğraşın ise ilk olarak M.Ö. 8500-8000 yılları arasında Batı İran, Güneydoğu Anadolu, Irak ve Filistin'i kapsayan Orta Doğu'da meydana çıktığı düşünülüyor. Tarımın Ortadoğu'dan diğer bölgelere yayılması M.Ö 8000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Tarımın geçim kaynağı olmasına yönelik Yunanistan, Balkanlar ve İtalya'da M.Ö. 7500'lü yıllarda, Kuzey Avrupa'da ise M.Ö 7000'li yıllarda köyler kurulmuştur (Ongun 1996: 29). Tarih boyunca Mısır halkı Nil nehri ve Nü vadisi etrafında verimli arazilere sahip olmuşlardır. Mısırlılar tarafından meyve ve tahıl (arpa, hurma, buğday, üzüm, susam) gibi ürünlerin ekilip biçilmeye başlanması ise M.Ö. 3000'li

yıllarda gerçekleşmiştir. Çin’de ise tarımın M.Ö 2800’lü yıllarda başlamış olduğu tahmin edilmektedir.

Günlük hayata tarımın dâhil olmasıyla beraber, tarımın ortaya çıkışından yaklaşık 5000 yıl sonra yeni medeniyetler ve şehirler inşa edilmiştir.Tarihte meydana gelen bazı önemli tarımsal gelişmeler şunlardır (Dinçer 2019: 34):

- M.Ö. 8000’li yıllarda hayvanların evcilleştirilmesi ve bitkisel üretimle beraber tarımsal faaliyetler başladı.
- M.Ö. 7000’li yıllarda Meksika’da kabak ve İran’da Buğday yetiştirilmeye başlandı.,
- M.Ö. 3000’li yıllarda mısır üretimi Meksika’da yaygınlaştı.
- M.Ö. 8000’li yıllarda Mısır’da sulama düzeni geliştirildi ve su taşkınlarına karşı önlem olarak Nil nehrine bentler yapıldı. Tarım ve ticaret sayesinde Avrupa büyümeye başladı.
- M.Ö. 1000’li yıllarda modern tarım teknikleri kullanılmaya başlandı. Hayvan dışkıları gübre olarak kullanıldı ve tahta saban yaygınlaştı.
- M.Ö. 4000’li yıllarda Çin’de demir saban kullanılmaya başlandı.
- M.S. 500 yılında Çin’de aynı topraklar üzerinde belirli bir programa ve düzene göre ekim başladı.
- Avrupa’daki köylüler büyük arazilerde ortak üretime 800 yılında başladı.
- Baklagillerle ekim nöbeti 1400 yılında yaygın hale geldi.
- 1600 yılında İngiltere’de gerçekleşen tarımsal gelişmeler dünyadaki hayvan ve bitki ticaretinde artışa yol açtı.
- 1800 yılında ilk basit hasat gereci olan atlı saban ve tohum eken makine kullanılmaya başlandı.
- Amerika Birleşik Devletleri’nde 1905 yılında traktörün kullanılmasıyla beraber şeker pancarı ve soya yeni mahsuller olarak yerini aldı.
- 1940 yılında değişik tahıl ürünleri için onarma programları geliştirildi. Daha yüksek verime sahip hibrit ürün üretimlerinde bulunuldu ve pek çok bitki için koruyucu kullanımına başlandı.
- 1960 yılında tarım işletmelerinin miktarı azaldı fakat büyüklükleri arttı.

Sosyal ilişki ağının bir parçası olan küresel ekonomi yüzyıllardır toplulukların ortak noktası olmuştur. Özellikle 15 ile 19. yüzyıllar arasındaki en önemli ekonomik faaliyet alanı olarak tarımsal üretim kabul edilmiştir. Tarımsal üretimin 18. yüzyılda başlayan büyük dönüşümü endüstri devriminin de öncüsü olmuştur (Bernstein 2009: 137). Fakat 20. yüzyılda tarıma olan ilginin azalması ile işlevsizleşmeye başlamış ve yalnızca beslenme/gıda kaynağı olarak görülmüştür. Ayrıca istihdam için ele alındığında tarım sektörü yalnızca ücretlerin artmamasını sağlamıştır (Lele vd., 1981: 55). Bu görüşü değiştiren hareket ve devamında oluşan gelişim, kalkınma teriminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İlkel teknolojilerde insan gücünün kullanımı ile elde edilen hasatın veriminin az olması, modern teknolojiye geçilerek sanayi fikrinin oluşmasında ve kalkınma teriminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Lewis 1954: 508).

Tarım sektörü, uzun yıllar yoğun emek gerektiren bir sektör olarak bilinmiştir. 16. yüzyılın sonlarında İngiltere'de başlayan, Avrupa'nın ve dünyanın farklı bölgelerini etkileyen sanayi devrimi bu durumu değiştirmiştir. Çiftçiler, bilim adamları ve mucitler, tarım alanında çalışırken gerekli olan insan gücünü azaltmak için fikirler sunmuşlardır. Sanayi devriminin tüm toplumsal yapıları etkilemesindeki en önemli faktör, makineleşmenin başlaması ve bu değişimin diğer alanlara yayılmasıdır. Sanayi devrimi 18. yüzyıla damgasını vurmuştur. James Watt'ın buhar makinesini bularak enerji kaynağı olarak kullanması, 1789 Fransız Devrimi ile başlayan üretim teknolojisinde köklü bir dönüşüm hareketi olarak tanımlanmaktadır. Bu dönüşüm geleneksel ev ve el tezgahlarındaki üretimin yerini makine merkezli modern fabrikalara bırakmıştır (Erkan 1993: 4). Yeni teknoloji ile geliştirilen makineler sayesinde daha çok üretim ve hasat yapılmaya başlanmıştır. Rostow'a (2012) göre sanayi devriminin öncüsü olarak kabul edilebilecek üç ana icat bulunmaktadır:

- Odun kömürü yerine kok kömürü kullanılarak pik demirinin iyi ve verimli üretilebileceği sorunun çözülmesi,
- Verimli ve kullanışlı buhar motorunun nasıl yapılacağı,
- Pamuğun üretilen makineyle nasıl eğirileceği.

18. yüzyılda başlayan makineleşme sürecinin en büyük faaliyet alanı tarımda görülmüştür. Bunun sonucunda yıllarca verim alınmış ve bu durum I. Dünya Savaşı'na kadar etkisini sürdürmüştür. Savaş sebebiyle tarımsal ve sanayi üretimini sürekli arttıran Batı'daki kapitalist ülkeler, savaştan sonra da bu yüksek üretim politikasına devam etmişlerdir. Fakat savaşın son bulması tarım ve sanayi ürünlerine olan isteği düşürmüştür. Bununla birlikte üretimde de düşüş olması gerekirken, yöneticiler tarafından gerçekleşecek olan toplumsal sarsıntılar göze alınamadığı için üretime hızlı bir şekilde devam edilmiştir. Bu da tarım ve sanayi ürünlerinde, bilhassa tarımsal ürünlerde arz fazlalığına ve fiyat düşüklüğüne sebep olmuştur. Tarımsal üretimdeki fiyat düşüşleriyle beraber sanayi ürünlerindeki fiyat hareketleri de etkiye uğramıştır. Gelirlerinde düşüş yaşayan tarım üreticileri sanayi ürünlerine daha az talepte bulunmaya başlamışlardır. Böylece sanayi ürünlerinde de fiyat düşüşleri yaşanmıştır (Metintaş ve Kayıran 2016: 33) Savaş süresince düşüşe geçen tarımsal ürünlere ilişkin talep ve fiyatlar, tarım sektörünün çöküşüne neden olmuştur. Bu da 1929 Ekonomik Krizine yol açmıştır (Dinçer 2019: 23).

1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türkiye ekonomisine ve Türkiye tarımına ciddi zararları olmuştur. Krizin ülkemizde tarıma etkisi, 1929 ve 1932 yılları arasında çok yoğun olmuş ve 1934 hatta 1935'e kadar nispeten hissedilmiştir (Metintaş ve Kayıran 2016: 39). Yaşanılan ekonomik buhran sonrası Türkiye'nin milli geliri sürekli düşmüştür. 1930 yılında ülke ekonomisi yaklaşık olarak %24 oranında daralmış ve söz konusu yılda tarım sektöründe %33 oranında bir daralma gerçekleşmiştir. Tarımsal ürünlerin ücretlerinde 1929-1933 yılları arasında ortalama olarak %60-%70 oranında düşüş yaşanmıştır (Zarakoğlu, 1982: 89). Bundan dolayı 1932 yılında tahıl fiyatlarına destek verilmiş, Toprak Mahsulleri Ofisi açılmış ve buğday koruma kanunu çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sayesinde tarım alanında üretim rakamı 1933 yılında memnuniyet düzeyine erişmiştir (Dernek, 2006: 1-12).

II. Dünya Savaşının ardından tarım ürünlerinde önemli fiyat artışları görülmüştür. Bu artışlar yapay gübre ve kimyasal kullanımının yaygınlaşmasıyla ilişkilendirilmiş, küresel sektörde verimlilik ve üretimi ciddi oranda arttırarak “yeşil devrim”i ortaya çıkarmıştır (Kazgan 2013: 3). 1950'lerin başından 1970'lere kadar tarımsal üretim büyük bir hızla ve sabit fiyat seviyeleri ile devam etmiştir. Ancak 1972 yılında yaşanan kötü hava koşulları nedeniyle hali hazırda var olan tahıl, artan

nüfusa yetmeyerek açlık başlamıştır. Dünya genelinde başlayan açlık, bir çok gıda maddesinin fiyatının artmasına neden olmuştur (FAO 2009). 1980 yılından itibaren devletlerin uygulamaya koydukları özelleştirme politikaları ile küçük üreticilerin yerini büyük gıda firmaları almıştır. Global gıda ve hizmet sektörüne açılan yerli firmalar değişen piyasa şartlarına uyum sağlamak amacıyla daha sistemik uygulamalar kullanmaya başlamıştır. (Dinçer 2019: 21).

1980'li ve 1990'lı yıllarda uluslararası mal ve hizmetlere yönelik uluslararası pazarların bütünleşmesi, tarım üreticisi olan birçok ülkeyi bu süreçte daha sistemli uygulamalar yapmaya zorlamıştır. Değişen piyasa koşullarına uyum sağlamak, ekonomik ve finansal krizlerin sektör üzerindeki etkisini en aza indirmek amacıyla ülkeler tarım sektörünü desteklemeye devam etmiştir (Dinçer 2019: 24).

1990'lı yıllarda başlayan ve “küreselleşme-globalleşme” olarak adlandırılan politikalarla birlikte, tarım sektörünün temel özellikleri farklı boyutlar kazanmıştır. Tarım sektöründe ulusal ve uluslararası düzeyde verimlilik ve rekabet etme ihtiyacı ön plana çıkmıştır. Bunun sonucu olarak tarım sektöründe yeni teknolojik gelişmelere uyum sağlama ve verimliliği artırma isteği çoğalmıştır (Dinçer 2019: 25).

Günümüzde küreselleşmenin artmasıyla birlikte, tarım sektörü ülkeler açısından stratejik bir önem kazanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, tarım sektöründen elde ettikleri büyümeyi, uluslararası ticari ilişkilerini güçlendirmek amacıyla kullanmışlardır. Günümüzde artan küresel ısınma ve her geçen gün azalan su kaynakları, tarım sektörünün önemini artırmaktadır. Uluslararası alanda rekabet edebilen ve kendi kendine yetebilen ülkeler arasında yer alabilmek için tarım sektörünün verimliliğinin artırılması gerekmektedir (Bilişik 2015: 78).

1.2.2. Türkiye’de Tarım Sektörünün Gelişim Süreci

Türkiye ve Anadolu toprakları birçok önemli uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bölgenin dönemsel koşulları, toprak ve iklim çeşitliliği, tarımı bu uygarlıkların en önemli ekonomik faaliyeti haline getirmiştir (Sarı 2016: 7). Bu çalışmada ilk olarak Anadolu Selçuklu Devleti dönemi ikinci olarak Osmanlı İmparatorluğu dönemi ve son olarak cumhuriyet sonrası döneme ilişkin tarım sektörü ele alınmıştır.

1.2.2.1. Anadolu Selçuklu Devleti Dönemi Tarım Sektörü

Anadolu Selçuklu Devleti'nde arazinin büyük bir kısmı devlete aitti. Ayrıca istenildiği gibi kullanılabilen yani alınıp satılabilen, hibe olarak verilip alınabilen, vakıf haline getirilebilen özel mülkler de bulunmaktaydı. İktâ arazisinden halka ekip biçebilecekleri kadar toprak veriliyordu. Çiftçi de ürettiği mahsulün üçte birine yakın bir kısmını devletin temsilcisi olan iktâ sahibine vermekle yükümlüydü. Anadolu Selçuklu hükümdarları tarımı teşvik ediyor ve destekliyorlardı. Özellikle savaş sebebiyle boşaltılmış olan bölgelere tarım ile uğraşan kitleler yerleştiriliyordu. Böylece atıl kalmış topraklar yeniden değerlendiriliyordu. Ayrıca bu çiftçilere tekrar üretici olabilmeleri için toprak, tohumluk buğday, ziraat aletleri ve çift hayvanları veriliyordu. Bu yeni çiftçilerden birkaç yıl vergi alınmayarak toparlanmaları sağlanıyordu. Bu desteğin sonucunda ülkede ziraî üretim son derece artıyor ve halk zenginleşiyordu (Koca 1996: 470).

Selçuklular döneminde Anadolu'da tarım ürünleri arasında en çok buğday üretiliyordu. Bol miktarda üretilen buğdayın fazlası Batı ve İslam ülkelerine ihraç ediliyordu. Ayrıca vakıf senetlerine göre bu kurumda çalışanların maaşlarının neredeyse yarısı buğday olarak ödeniyordu. Anadolu Selçuklu Devleti'nde ihraç ürünü olarak kullanılan buğday aynı zamanda Selçuklu hükümdarları tarafından büyük miktarlarda bağış yapılarak siyasi meselelerin çözümünde de kullanılıyordu (Nuroğlu 2004: 64).

1.2.2.2. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Tarım Sektörü

600 yılı aşkın bir süre tarihte önemli bir yeri bulunan Osmanlı Devleti'nde tarım ağırlıklı bir iktisadi hayat varlığını sürdürmüştür. Osmanlı dönemi sosyal, kültürel ve ekonomik hayat hakkında bilgi veren tahrir defterlerindeki kayıtlar, nüfusun %80'inin tarımla uğraştığını göstermektedir (Aytekin 2009: 12).

Osmanlı döneminin en önemli ürünleri tahıllar olmuştur. Araştırmalar sonucunda, toplam üretimin %90'ını aşan bir oranda tahıl ürünleri üretildiği saptanmıştır. En önemli pazar ürünleri pirinç, pamuk, kendir, kenevir ve tütün olmuştur. Ayrıca sebzecilik, koyunculuk ve başta bağcılık olmak üzere meyve yetiştiriciliği de önde gelen tarımsal faaliyetler arasında yer almıştır (Yavuz 2005: 4).

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarım sistemi, en yüksek verimin alınması için toprağın yönetimine öncelik veren tımar sistemi üzerine kurulmuştur (Genç, 2000: 168). Tımar sistemi, hükümdara ait toprakların halk veya işçi sınıfına kiraya verilerek tarımın desteklenmesini amaçlayan bir sistemdir. Bu sistem sayesinde nüfusun %80-%90'ı geçimini tarımdan elde etmiştir (Demirdöğen ve Olhan 2017: 1). Bu sistem iyi idare edildiği zamanlarda devletin güçlü bir hazine ve ordu oluşturmaları sağlamıştır. Fakat Kanuni Sultan Süleyman döneminde tımarların ilk kez iltizama verilmesiyle bozulmaya başlamıştır. I. Ahmet döneminde ise bazı yabancılara da tımar sahibi olma hakkı verilmesiyle bu bozulmalar yükselişe geçmiştir. İltizam sistemi, devletin sahip olduğu mali problemlere çözüm üretmek amacıyla uygulanmıştır. Ancak iltizam sahiplerinin yapmış oldukları harcamaları kısa zamanda geri alabilmek için tımarları harap etmeleri ve köylülere baskıda bulunmaları istenilen başarıyı sağlayamamıştır. Bu durumun gerçekleşmesinde, adaletli davranmamanın ve rüşvetin yaygınlaşmasının da etkisi olmuştur (Barkan 1980: 854).

Uygulamadaki başarısızlıklar nedeniyle tımar sistemi 1839 yılında Tanzimat Fermanı ile kaldırılmıştır. Tanzimat yıllarında özel mülkiyet haklarının uygulanması büyük çiftliklerin oluşmasına da neden olmuştur (Yavuz 2005: 6). 1858 yılında, tarımın geliştirilmesi için Arazi Kanunnamesi hazırlanmış ve bununla özel mülkiyete geçiş süreci hızlandırılmıştır. Kanunname öncesi arazinin sahibi hükümet iken çiftçi arazinin kiracısı konumundaydı. Kanunname sonrası, çiftçiye toprağa sahip olabilmek ve onu mirasçılara devredebilmek hakkı verilmiştir. Bu durum günümüzdeki mülkiyet anlayışına benzemektedir (Koç 2005: 90).

1860'lı yılların başında Osmanlı topraklarında pamuk tarımının üretimi teşvik edilmiştir. Ancak dokuma sanayinin gelişmemiş olması diğer ülkelerle rekabet şansını azaltmış ve yalnızca ham pamuk ihracatı yapılarak gelir sağlanabilmiştir. Pamuk veriminin arttırılmasında, İngilizlerin Osmanlı topraklarında pamuk ziraatinin gelişmesi için yaptıkları teşebbüsler etkili olmuştur (Görür 2023: 497).

Osmanlı Devleti bir yandan tarım konusunda geri kalmışlığın nedenlerine çözüm ararken bir yandan da tarım alanında merkezi bir yönetim oluşturmaya çalışmıştır. Bu hedef doğrultusunda çiftçilere avans verme uygulaması hayata geçirilmiş ancak verilen avans çiftçinin ihtiyacı olan kredinin küçük bir kısmını

karşılayabilmiştir. Daha sonra yine çiftçinin ihtiyacı olan kredi problemine çözüm olabilmesi adına 1863 yılında Ziraat Bankası'nın çekirdeğini oluşturan Memleket Sandıkları kurulmuştur. Ancak bu sandıklar çiftçinin ihtiyacı olan kredi sorununu çözmede başarılı olamamıştır. Çünkü sermayeleri bölgenin kredi ihtiyacının çok sınırlı bir bölümünü karşılayabilmekteydi. Böylece, çiftçinin kredi bulmada güçlük yaşaması, zirai gelişmeleri mevcut kredi ilişkilerinin engellemesi ve sandık uygulamasının başarısız olması gibi gerekçelerle Ziraat Bankası kurulmuştur (Koç 2005: 56-59).

Modern anlamda ilk tarım politikası, 19. yüzyılın başlarında Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın tarıma bir dizi müdahalesi ile ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, bazı kurum ve kuruluşlara ait arazilere el konularak bunlardan tarıma elverişli olanları çiftçilere dağıtılmış ve bir toprak reformu gerçekleştirilmiştir. Batıda tekstil sektörünün geliştiği dikkate alınarak, pamuk üretimine önem verilmiştir. Çiftçiler ekecekleri ürün konusunda serbest bırakılmış fakat korunması gereken ürüne yüksek fiyat verilmesi politikası ile belirlenen amaçlara ulaşmak istenilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda dış ilişkiler artmış ve yeni üretim faaliyetleri için ilk girişimler başlamıştır (Demirci ve Özçelik, 1990). İlk olarak şeker pancarı üretimi için çaba gösterilmiş ancak 1913 yılına kadar başarılı olunamamıştır. 1913 yılında ise ıslah edilmiş şeker pancarı tohumları ithal edilmiştir. Bu tohumlar Bursa, Çanakkale, Elazığ, Sivas, Ankara ve Şam'da yapılan denemeler sonucunda başarıya ulaşmış ve üretime geçilmiştir. Önceki yıllarda şeker fabrikasının kurulması fikri başarısızlıkla sonuçlandığı için ancak cumhuriyet döneminde fabrikaların kurulması mümkün olabilmıştır (Yavuz 2005; 45-46).

19. yüzyılda, Osmanlı'nın tarımda geri kalmasına çözüm bulmak için farklı tarım okulları açılmış ve pek çok öğrenciye yurt dışında eğitim görme şansı verilmiştir. Halkalı Ziraat Mektebinin kurulmasıyla tarımda bilimsel yöntemlerin ve modern gereçlerin kullanılması hedeflenmiştir. Aynı zamanda farklı illerde de tarım okulları açılmıştır. Ankara'da Çoban Mektebi, İstanbul'da Orman ve Maden Mektepleri, Bursa'da Ziraat Mektebi ve İzmir'de Bağcılık Aşı Ameliyat Mektebi açılmıştır. Eğitim amacıyla yurt dışına öğrenci gönderme ve tarım okulları açma çabaları, çok yüksek masraf gerektirmesi ve hükümetin 19. yüzyılda farklı isyan ve

savaşlarla uğraşması gibi nedenlerden ötürü istenilen başarıya ulaşamamıştır. İyi niyet ile başlayan bu reformlar, devletin geçirdiği zorluklar nedeniyle istenilen başarıyı yakalayamamıştır. Ancak yine de bu süreçte yapılmış olan çalışmalar, Türkiye Cumhuriyeti'nde tarım için bir temel unsur görevini oluşturmuştur (Koç 2005: 161).

19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nde toprağa dayalı kamu gelirlerinin yetersizliği sorunu ile mücadele edilmiştir. Bu yüzyılda tüm girişimlere rağmen Osmanlı Devleti'nde ilkel bir tarım toplumu olma özelliği devam etmiştir. (Tokgöz 2000: 368).

1.2.2.3. Cumhuriyet Sonrası Tarım Sektörü

Türk tarımının mevcut yapısı, sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaynaklı olmamakla beraber bir asırlık Cumhuriyet dönemi tarım politikalarının da neticesidir (Sarı 2016: 8). Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisi kurulduğu andan 1945 senesine kadar olan zamanda Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde yaşadığı iktisadi yıkım neticeleriyle yüzleşmiştir. Türkiye İkinci Dünya Savaşı ve Dünya Ekonomik Buhranı gibi önemli olayların yaşandığı dönemlerde olumsuz etki altında kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminden sonra kısa ekonomik genişleme yaşanmış, köyden kente göçler hızlanmış ve değişen tüketim düzeni gelir- harcama dengisinin bozulmasına sebep olmuştur. Bu dönemde, tarım sektörüyle ilgili teşvik uygulamaları kamuda önemli baskı oluşturmuş; aynı zamanda ihracat ile beraber artışa geçen ithalat verileri, sonrasında kronik duruma gelecek bir dış denklik probleminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum 1953-1954 yıllarında uluslararası akıcılığın daralmasıyla tersine dönmüş ve 1958 krizi sonuçlanarak, 27 Mayıs 1960'da gerçekleştirilen askeri darbeden önce gereken psiko-sosyal atmosferin oluşmasında belirleyici bir etken olmuştur (Saygın ve Yamak 2017: 278). 1960'lı yıllarda dışa bağımlılık yükselişe geçerek enflasyonda artış görülmüştür.

1963 yılından itibaren ülkemizde başlayan planlı dönem, sektörde üretimin hızla artmasına neden olmuştur. Planlı dönem, hayvan ve ekim alanlarının sayısına bağlı olmaksızın teknik gelişmeler dolayısıyla üretkenliğin artmasını temsil etmektedir. Zaman içerisinde planlı dönemin faydaları global ölçekte görülmeye başlanmış ve Türkiye birçok tarım ürünü ile dış ticarete rol oynamaya başlamıştır.

Planlı dönem içerisinde uygulanan ve her biri beş yılı kapsayan kalkınma planlarında, tarım sektörüne ilişkin birçok politikaya yer verilmiştir. Bu politikalarla öncelikle tarım sektöründe üretimin ve ihracatın artırılması ayrıca artan nüfusun temel gıda ihtiyacının karşılanması temel amaç olmuştur. Tarımsal bünyedeki aksaklıkların giderilmesi, üretimin hava şartlarına bağımlılığının azaltılması, tarımsal üretim metodlarının geliştirilmesi, daha fazla suni gübre kullanılması, toprak ve su kanallarının en etkin şekilde kullanımının sağlanması gibi politikalarla, mukayeseli üstünlüğe sahip olunan ürünlerde üretimin ve ihracatın artırılması hedeflenmiştir.

Tablo 1. Planlı Dönemde Tarımsal Ürünlerin Toplam İhracat İçerisindeki Payı

Kalkınma Planı Dönemleri	Toplam İhracat (Milyon \$)	Tarım Ürünlerinin Payı (%)
1963-1967	2.256	77,4
1968-1972	3.183	72,8
1973-1977	7.964	58,5
1979-1983	21.348	45,7
1985-1989	48.892	19,5
1990-1994	74.721	14,1
1996-2000	130.821	8,1

Kaynak: Pıçak (2010)

Planlı dönemler içerisinde hedeflenen ölçüde bir gelişmenin sağlanması için tarımın tüm alt kollarında teknolojik gelişme ve modernleşme çabalarının sürdürülmesi önem taşımaktadır. Genel anlamda uygulanan kalkınma planlarında yapılan reformlar ile toplumun yeterli ve dengeli beslenmesini esas alan, ileri teknolojiye dayalı, altyapı sorunlarını çözmüş, örgütlülüğü ve verimliliği yüksek, üretim yapısıyla uluslararası rekabet gücünü arttırmış, doğal kaynakları sürdürülebilir kullanan bir tarım sektörünün oluşturulması amaçlanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi (1963-1967) içerisinde üretimin tarımsal ürün ağırlıklı olmasıyla birlikte ihracatın %77,4 gibi büyük bir kısmını tarımsal ürünler oluşturmaktadır (Tablo 1). Ancak daha sonraki kalkınma dönemlerinde bu oran sürekli azalmıştır. İklim değişikliklerinin etkisi, sulama kanallarının etkinliğinin azalması, tarım arazilerinin şehirleşme ve sanayi tesislerine dönüşmesi vb. nedenlerle tarımsal üretimde düşüş yaşanmıştır. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1996-2000) tarım ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki payı %8,1'e kadar düşmüştür.

Türkiye’de 1990’lı yıllarda sıcak paraya dayalı ekonomik yapıya geçilmiştir. Bu dönemde koalisyonlardan oluşan kısa süreli hükümetlerin sebep olduğu güvensizlik ortamı oluşmuştur. Ülkede dış borç ve enflasyonda artış, devalüasyon ve reel ücretlerde kayıp gibi ağır problemler yaşanmıştır. 28 Şubat 1997 yılında tekrar bir askeri müdahale gerçekleşmiş, orta ve düşük gelirli kesimlerin ezildiği bir dönem yaşanmıştır. 1990’lı yıllarda gerçekleşen olumsuzluklar, 2001 yılı Şubat ayında meydana gelen ekonomik krizle bir kez daha kendini göstermiştir (Saygın ve Yamak, 2017: 279).

Son 30 yılda tarımsal göçün ciddi oranda artmasına karşın tarımsal işletmeler, bu dönemde sıklıkla ekonomik krize giren Türkiye’ye “sosyal güvenlik” sağlamada etkili olmuştur. Ekonomik kriz ve tersine göç dönemlerinde, tarım gecekondü mahallelerine taşınmasına rağmen, 2001 ve 2009 krizleri ciddi bir toplumsal huzursuzluk yaşanmadan çözülmüştür. Bu durum, tarım endüstrisinin sosyal ve ekonomik bir rol oynayacağını göstermektedir (Şahinöz 2011: 172).

2019 yılı sonlarına doğru gerçekleşen Covid-19 pandemi salgını ile tüm dünya ve ülkemiz hem sosyal hem de ekonomik açıdan önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönem, dünyada pek çok ülkede ciddi bir üretilememe sürecine sebep olmuştur. Tüm ülkelerin, üretimde yaşanan gerileme sürecinde en önemli gündemi bireylerin gıdaya duyduğu ihtiyacın karşılanması olmuştur.

Tarım sektörü, ülkemizin kuruluş döneminden bu yana diğer az gelişmiş ülkelere kıyasla kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde tarım, ekonomik faaliyetin büyük bir bölümünü oluşturmuş ve istihdam açısından da önemli bir paya sahip olmuştur. Gerçekten de tarım sektöründe istihdam edilen nüfusun oranı, üretimdeki payından daha yüksektir (Şengür ve Taban, 2016: 49). 2023 yılı verilerine bakıldığında tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı %14,8 iken GSYİH’deki payı %4,4 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK 2024). Bu durum, tarımsal performansın özellikle kırsal kesimde yoğun bir şekilde çalışan insanların refah düzeyini belirlemede kritik bir rol oynamıştır. Ancak gelişmiş ülkelerde tarım sektöründe yoğun istihdam sağlanması bir gelişme göstergesi olarak kabul edilmemektedir. Bununla birlikte, Türkiye gibi işsizliğin ciddi bir sorun olduğu ülkelerde, tarım sektörünün kırsal nüfusa sağladığı istihdam, ülkenin gelişimi açısından önemli bir katkı sağlamaktadır (Uzundumlu 2011: 49).

Özet olarak, dünyadaki salgınlar, savaşlar, ekonomik krizler ve darbe gibi durumların önemli sonuçları olmaktadır. Türkiye’de meydana gelen tüm askeri müdahaleler ve ekonomik krizler sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik yapısında bozulmalara sebep olmamış aynı zamanda tarımsal alanda olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Olumsuzluklar karşısında tarımda tekrardan üretimin sağlanması için ürün geliştirme ve tohumculuk gibi etkinliklerle beraber gıda sürekliliği ve güvenliğini sağlama gibi süreçlerin birlikte koordine edilmesi gerekmektedir.

1.2.2.3.1. 1923-1938 Arası Türk Tarımının Gelişimi

Mustafa Kemal Atatürk tarımın ve çiftçinin değerini şu şekilde belirtmiştir (Müderisoğlu 1973: 67):

“Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. O hâlde, herkesten daha çok refah, mutluluk ve servete hak kazanmış ve layık olan köylüdür”.

Ayrıca, İzmir İktisad Kongresi’nde *“Kılıç kullanan kol yorulur, fakat saban kullanan kol, her gün kuvvetlenir”* sözleriyle halkı tarım konusunda bilinçlendirmeye çalışmıştır (Yiğit 2012: 315).

Tarım sektörünün temelleri, 1923 yılında gerçekleşen Türkiye Ekonomi Kongresi’nde atılmaya başlanmıştır. Ardından, aynı yıl içerisinde gerçekleşen İzmir İktisad Kongresi ile bu alanda şu kararlar alınmıştır (Ülken 1981):

- Tarım kredi olanaklarının artırılması,
- Aşar vergisinin kaldırılması,
- Tarımsal aletlerin modernleştirilmesi üzerine çalışmalar yapılması,
- Salgın hayvan hastalıkları ile mücadele edilmesi,
- Tütün ekim ve ticaretinin serbest olması,
- Sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla tarım atölyelerinin kurulması,
- Halka ve yeni nesile tarım ile ilgili ders niteliğinde bilgilendirilme yapılması,
- Çiftçi veya işçilerin ücretlerinin düzenlenmesi,
- Olası kaza ihtimallerine karşın çiftçiye hayat sigortası yapılması.

18 Mart 1924 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kanunu olan Köy Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun kırsal alanların modernleşmesini sağlamak amacıyla düzenlenmiştir (Kaya vd., 2015: 14). 1927 ve 1929 yıllarında çıkarılan

yasalar ile 3,7 milyon dekar arazi toprak sahibi olmayan köylülere dağıtılmıştır (Dernek 2006: 1-12). 1923 ve 1929 yıllarında Türkiye’de kooperatif kurulma faaliyetlerine başlanmıştır (Çıkın 2003: 25-32). 1924 yılında “Ziraat Vekaleti” adı ile Tarım Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlık tarım alanında kurulan ilk bakanlıktır (Özvardar, 2019: 11). 1932 yılında gıda fiyatlarını sabit tutmak ve tahıl ürünlerini korumak için Toprak Mahsülleri Ofisi kurulmuştur (Dernek 2006: 1-12).

1.2.2.3.2. 1939-1949 Arası Türk Tarımının Gelişimi

Türkiye 1938 ile 1946 yılları arasında II. Dünya Savaşı’nın etkilerini yaşamıştır. Savaşın neden olduğu ekonomik zorluklarla mücadele etmek için sert müdahalelerde bulunulmuş, tarım politikalarında devletçi bir yaklaşım benimsenmiştir. Savaş ekonomisi gereği seferberlik ilan edilmiş ve bir milyon insan silah altına alınmıştır. Bu da üretimi olumsuz etkilemiştir (Şener 2004: 73). Bu durumda devlet yeni bir politika izlemiş ve ihracatı yasaklamıştır. Fiyatlar üzerinde kontrolün sağlanması için önlemler alınmış fakat Türk tarihinde ilk defa enflasyon ortaya çıkmıştır (Dernek 2006: 7).

1940 yılında yürürlüğe giren Milli Koruma Kanunu ile devlet geniş yetkilere sahip olmuş ve tarım politikalarında önemli adımlar atılmıştır. Bu kanun ile iş saatlerinin süreleri arttırılmış ve maaşlara sınırlamalar getirilmiştir. Hükümetin elde ettiği geniş yetkilerin tarım sektörü üzerinde pozitif etkileri görülse de bu etkiler uzun süreli olamamıştır (Karabulut vd., 2017: 70). Yeni bir politika izlemeye karar veren devlet, 1945 yılında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nu uygulamaya başlamıştır. Kullanılmayan elverişli araziler tarımsal faaliyetlerde değerlendirilmek üzere halka dağıtılmıştır. Toprakların verimliliği düşük olduğu için çiftçiler beklenen düzeyde faydalanamamış ve arzu edilen başarı sağlanamamıştır (ATB, 2019).

1.2.2.3.3. 1950-1959 Arası Türk Tarımının Gelişimi

1950’li yılların başlarında tarımsal üretimin yetersiz kalması, kırsal kesimde yaşayan halkın geçim sıkıntısı ile karşılaşmasına neden olmuş ve bu durum uygulanan tarım politikalarını geçersiz kılmıştır. Bu dönemi canlandıran faaliyetlerden birisi, 1948-1951 yılları arasında ABD hükümetinin Marshall yardım paketi olmuştur. Marshall yardım paketi ile tarımda kullanılmak amacıyla alınan

traktörlerin sayısında artış olmuş, elverişli araziler genişlemiş ve yine tarımda kullanılmak üzere verilen kredi olanakları arttırılmıştır (Dernek 2006: 1-12).

Devlet tarafından dağıtılan araziler halk arasında adalet kavgalarına yol açmış ve büyük arazi sahipleri küçük arazi sahipleri üzerinde hakimiyet kurmaya başlamıştır. Bu nedenle hem toprak dağılımındaki adaletsizliğin önüne geçilmesi hem de büyük çiftliklerin küçük çiftliklere bölünmesi için İkincil Tarım Reformu uygulamasına başlanmıştır (Özvardar 2019:18).

Türkiye 1950-1954 yılları arasında tarımsal üretimden en çok kazancı buğday ihracatından elde etmiştir. Fakat ABD ve Kanada gibi büyük devletlerin, 1954'te Kore savaşı süresince buğday üretimini arttırıp küresel pazara ürün vermesi ile Türkiye'nin pazar payı oldukça azalmıştır (Kalaycı 2012: 99). Tarım sektöründeki değişiklikler ve yeni politikalar halkın sosyo-ekonomik dengesinde de değişikliklere sebep olmuştur. Özellikle gelir eşitsizliğinden yakınan halk, eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte daha iyi olanaklara sahip kentlere göç etmeye başlamıştır (Dernek 2006: 1-12).

1.2.2.3.4. 1960-1979 Arası Türk Tarımının Gelişimi

Türkiye'de 1960 yılında gerçekleşen askeri darbe, tarıma dayalı sermaye birikimi rejiminden, sanayiye dayalı sermaye birikimi rejimine geçişin koşullarını hazırlamıştır (Özçelik 2005: 142). Darbe sonrası etkilenen kesimlerden biri de büyük arazi sahipleri olmuştur. Halkın Ziraat Bankası'ndaki hesaplarının kontrol altına alınması, tarım kredilerindeki azalma, toprak reformu ve tarım gelirlerinin vergilendirilmesiyle ilgili kanun tasarıları, tarım üreticileri arasında bir güvensizliğe yol açmıştır. 1961 yılında tarım üretiminde yaşanan düşüş bir önceki yıla kıyasla %6,7'ye oranına ulaşmıştır. Bu durumdan en çok etkilenen buğday üretimi olmuştur. 1961 yılındaki buğday üretimi 1955'teki üretim düzeyine gerilemiş ve 1961 yılında ülkedeki buğday tüketiminin 1/4'ü Amerika'da üretilen buğdayla karşılanmıştır (Kırkpınar 2017: 522).

1970'li yıllarda ise ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi yapısında ciddi bir bunalım oluşmuştur. Bu durum toplumsal tansiyonun artmasına neden olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin 12 Eylül 1980'de yeniden bir askeri darbeye karşılaşması ile sonuçlanmıştır (Saygın ve Yamak 2017: 279). Türkiye Cumhuriyeti, 1980'li yılların sonlarında tekrar bir finansal krizle karşı karşıya kalmıştır.

1960-1980 yılları arasındaki dönemde, tarımsal üretimden alınan verimin yetersiz olması, gelir eşitsizlikleri ve kırsaldan kentlere göçler Türkiye’de tarım reformlarının gerçekleşmesinde etkili olmuştur (Kıymaz 2008: 13). Bu reformların sonucunda çiftçiye teşvik etmek amacıyla devlet tarafından tarım işletmeleri kurulmuştur. Tarım işletmelerinin en büyük hedefi daha modern teknikler ile üretim yapmaktır. Bu fikri desteklemek için çiftçilere kredi imkânları sunularak modern tarım tekniklerinin kullanılması teşvik edilmiştir. Modern tarım tekniklerinin temelinde su kaynaklarının etkin kullanılması yer almaktadır. Bu kapsamda baraj, gölet ve sulama kaynakları inşa edilerek suyun verimli kullanılması için olanak sağlanmıştır.

1960 askeri darbesinden sonra Türkiye’de planlı döneme geçiş yapılmış ve bunun için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT’nin hazırladığı ve her biri 5 yıllık dönemleri kapsayan kalkınma planları 1963’te uygulanmaya başlanmıştır. Bu planların en önemli özelliklerinden biri kamu için emredici olmasının yanında özel sektör için teşvik edici olmasıdır (Kalaycı 2012: 105).

İlk kalkınma planı olan birinci beş yıllık kalkınma planı 1963-1967 yılları arasını kapsamıştır. Söz konusu planda, az gelişmiş bir ülke olan Türkiye’nin uzun vadeli ve sistemli kalkınma çabalarıyla daha iyi yaşam standartlarına ulaşabileceği ifade edilmiştir. Tüketimde yaşanan artışı gelir farklılığının giderilmesine hizmet edecek şekilde düzenlemek, işsizliğin giderilmesine yardım etmek, köyden şehre işçi gücü göçünün oluşturduğu düzensiz şehirleşmeye engel olmak, genel anlamda tarım ve toplum kalkınma hamlelerini geliştirmek planın amaçları arasında yer almıştır (DPT 1963: 33-145). Uygulamaya konulan Toprak Reformu yasası ile toprakların kamulaştırılması ve arazilerin topraksız çiftçilere dağıtılarak bu topraklar üzerinde verimli bir üretim yapılabilmesi amaçlanmıştır (Kalaycı, 2012: 26). Üretim girdilerinin desteklenmesi hedeflenmiş ve desteklemenin gerçekleşmesi için tarım satış kooperatiflerinin geliştirilerek tarımsal desteklemelerden yalnızca kooperatif üyelerinin faydalanabilmesi kararı alınmıştır. Bu dönemde, ekonomiyi olumsuz yönde etkileyecek fiyat ayarlamalarından kaçınılması ve stoklama yapılmaması gerektiği üzerinde durulmuştur (Yavuz 2000: 12).

İkinci beş yıllık kalkınma planı 1968-1972 yıllarında uygulanmıştır. Planda ekonomik faaliyetlerin tamamen modernleşmesi amaçlanmıştır. Tarımda geleneksel

Üretim yöntemlerinin yerine ileri teknolojinin kullanılması gibi tarım sektörünü geliştirmek yatırımlara yer verilmiştir. Ekonominin genel yapısı tarımsal karakterden endüstriyel sektörün egemen olduğu bir yapıya doğru kayarken, tarımsal üretimin hava koşullarına aşırı bağımlılığının azaltılması da hedeflenmiştir. Tarım sektöründeki fazla işgücünün tarım dışı sektörlere aktarılmasıyla endüstriyel faaliyetlerin geliştirilmesi amaçlanmıştır (DPT 1967: 3-4).

nc beş yıllık kalkınma planı 1973-1977 yılları arasında gerçekleşmiştir. Planda tarımsal destekleme ve fiyat politikası konuları yer almıştır. Tarım sektörünün aşırı fiyat ve gelir dalgalanmalarına maruz kalması, enflasyonist baskıya neden olduğu için dış rekabeti olumsuz etkileyeceği belirtilmiştir. Bu durumun önlenebilmesi adına tarımsal destekleme politikalarının uygulanmasının zorunlu olması gerektiği planda belirtilmiştir (Ceylan ve Mızırak 2023: 137). Planlanan politikaların, tarımda üretimin arttırılması ve geliştirilmesi, kooperatifleşme ve kredi konuları gibi hususlarda yoğunlaşacağı belirtilmiştir. Bunların sağlanabilmesi için de sosyal hizmetlerin ve altyapı çalışmalarının kırsal alanlara götürülmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur (DPT 1972: 861).

1960-1979 yılları arasında tarımsal üretimde yapılan reformlar, tarımsal üretimde verimliliği arttırmış, tarım gelirlerini yükseltmiş ve kırsal kesimin yaşam koşullarını iyileştirmiştir (Aksöz 1972: 175).

1.2.2.3.5. 1980-1999 Arası Türk Tarımının Gelişimi

Bu dönemde DPT tarafından hazırlanan kalkınma planlarında tarım sektörü ile ilgili politikalara yer verilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, 1980-1999 yılları arası genel bir değerlendirme öncesi, dönemi kapsayan kalkınma planlarındaki tarım politikalarına yer verilmiştir.

Dördüncü beş yıllık kalkınma planı 1979-1983 yılları arasında gerçekleşmiştir. Planda, tarım reformu yoluyla tarımdaki toprak ve gelir adaletsizliğinin çözüme ulaştırılacağı, kırsal alanlarda yaşayan kesimin topraksızlıktan kurtarılacağı ve gelirlerinde artışın sağlanacağı, kırsal toplumu bağımsızlaştırarak ekonomik yönden güçlendirileceği belirtilmiştir (Ceylan ve Mızırak 2023: 137). Kırsal kalkınma için aşağıda yer alan politikaların kırsal alanda uygulanması hedeflenmiştir (DPT 1978: 286):

- Etkili bir tarım reformunun uygulanması,

- Köylüye yönelik devlet tarafından destek verilmesi,
- Yeni üretim düzeninin inşa edilmesi,
- Demokratik kooperatifleşme sağlanması.

1980'lerden sonra Türkiye'de tarım politikaları büyük değişikliklere uğramıştır. Müdahaleci politikalar yerine serbest piyasaya dayalı politikalar tercih edilmiştir. Tarıma verilen destek azalmış ve dışa dönük bir büyüme stratejisi benimsenmiştir. Özellikle 24 Ocak 1980 kararlarıyla, tarımdaki piyasa mekanizmaları daha verimli hale getirilmeye çalışılmıştır. Desteklenen ürünlerin sayısı azalmış ve özelleştirme politikaları uygulanmıştır. Bu dönemde tarım işletmelerinin sayısında da benzer şekilde artış olmuş ancak ortalama işletme büyüklüğü azalmıştır.

Türkiye ile Dünya Bankası arasında imzalanan stand-by anlaşmasıyla, KİT'lerin tasfiyesi, özelleştirmeler, tohum, gübre, ilaç, makine gibi girdilerle devletin tekelinin kırılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, desteklenen tarımsal ürünlerin kapsamı daraltılmıştır (Dinçer ve Aydın 2024: 149). 12 Eylül 1980 darbesiyle tarımsal ürün fiyatları baskı altına alınmış ve taban fiyat artışları enflasyonun altında tutulmuştur. Destekleme alımı kapsamındaki ürün sayısı 24'ten 10'a düşürülmüştür (Oral vd., 2015: 77).

Beşinci beş yıllık kalkınma planında (1985-1989), tarımsal fiyat ve gelirlerdeki istikrarın sağlanması hedeflenmiştir. Pazarlamayı kolaylaştırma, iç ve dış talebe uyumlu bir üretim şekli uygulayarak verimliliğin artırılması üzerinde durulmuştur. Fiyat politikasının yanı sıra ucuz girdi, eğitim, teknolojik gelişme ve teşkilatlanma gibi faktörlerin arttırılmasına ilişkin politikaların uygulanacağı belirtilmiştir. Tarım sektöründeki gelir düzensizliklerinin giderilmesi amacıyla ürün sigortaları yapılacağı vurgulanmıştır. Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin, tarımsal ürünleri iyi değerlendirilmeleri için hedeflerine uygun şekilde hizmet vermelerinin sağlanacağı belirtilmiştir. 1984 yılında "Sulama Alanlarındaki Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu" çıkarılmıştır (Yavuz 2000: 16). Bu planda "Önder Çiftçi Projesi" hayata geçirilmiştir. Proje kapsamında çiftçilerin sorunlarının çözümü için devlet aracılığıyla danışmanlık verilmiştir. Bu planda daha önceki planlarda olduğu gibi hedeflenen gelişmeler tam anlamıyla uygulanamamıştır (Şahin 2001: 121).

1985 yılında Dünya Bankası ile tarım sektörü uyum ikraz anlaşması yapılmıştır. 13.07.1985 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan anlaşma ile Dünya Bankası tarafından Türkiye’ye 300 milyon dolar kredi sağlanmıştır. Bunun %95’i ithalat için geri kalanı ise tarım sektörünün geliştirilmesi için verilmiştir. Burada temel amaç gelişmiş ülkelerin Türkiye’nin tarımını ve ekonomisini istedikleri şekilde yönlendirebilmelerini sağlamaktır. Bu amaçla tahıl depolama projesi, tarımsal yayım ve uygulamalı araştırma projesi, tarımsal sanayi projeleri hazırlanmıştır. Tarımsal yayım ve uygulamalı araştırma projesi ile Dünya Bankası’nın eğitim ve ziyaret modeli (training and visit system) kullanılarak tarımsal yayıma yön verilmeye çalışılmıştır (Özkaya vd., 2002: 14-15).

Altıncı beş yıllık kalkınma planında (1990-1994) bir önceki plan döneminde olduğu gibi istikrarın sağlanması için verimliliğin artırılması esas konu olmuştur. Tarımsal desteklemede ekonomik ve sosyal kriterlerin önemseneceği belirtilmiştir (Yavuz 2000: 17). Bu dönemde, kırsal alan verilerinde büyük değişiklikler olmuştur. 1980 yılında yapılan sayımda kırsal nüfus oranı %56 iken 1990 yılında bu oran %41’e gerilemiştir. Nüfus oranındaki bu değişim tarımsal istihdamı etkilemiş, 1980 yılında %54 olan tarımsal istihdam 1990 yılında %48’e kadar gerilemiştir (Bakırcı 2007: 181).

Yedinci beş yıllık kalkınma planında (1996-2000), dünyadaki yapısal değişimlere ayak uydurmak, rekabet ve uluslararası bağımlılıkta dönemi yakalamak amacıyla köklü değişimin gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kırsal kalkınmaya yönelik ortaya çıkan fikirler “kırsal altyapı” başlığında toplanmıştır. Bu başlıkta, tarımsal alanların tarım dışında kullanımının artması, erozyon sebebiyle tarım alanlarının hasara uğraması ve azalması üzerinde durulmuştur (DPT 1995: 137). Planda öne çıkan hususlar şunlardır (Akalin 2021: 36):

- Başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere söz konusu bölgelerin kaynakları ile gelişme kapasitelerine göre bölgesel gelişme projeleri hazırlanacaktır. Bu projeler uygulamaya geçirilecektir.
- Bölgede tarım ürünlerinin işlenmesi amacıyla tesisler kurulmasına izin verilecektir.
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin geliştirilmesi için hazırlanan GAP projesi çalışmalarına hız verilecektir.

1990'lı yıllarda ise tarım sektörüne yönelik destek politikaları genellikle ikinci plana atılmış ve desteklenen ürünlerin sayısı azalmıştır. Tarım politikaları, uluslararası kuruluşların etkisi altında şekillenmeye başlamış ve özelleştirme politikaları tarım sektöründe de uygulanmıştır.

1999'dan itibaren Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkileri ve ekonomik krizler, tarım politikalarını etkileyen faktörler arasında yer almıştır. Bu dönemde tarım sektörü ekonomideki payını kaybederken, hizmet ve sanayi sektörlerinin payı artmıştır. Tarım politikaları müdahaleci yaklaşımdan uzaklaşarak serbest piyasa koşullarına doğru yönelmiştir.

1.2.2.3.6. 1999 Sonrası Türk Tarımının Gelişimi

Türkiye 1999 yılından günümüze kadar geliştirdiği ve etkili uygulayabildiği politikalar sayesinde tarımsal üretimde çok yol kat etmiştir. Özellikle 2000'li yılların başlarında DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) ve IMF (International Monetary Fund) ile yapılan antlaşmalar sayesinde gümrük sınırlandırılmaları kaldırılmış ve ticaret kolaylaşmıştır (Dernek 2006: 1-12).

Türkiye ekonomisinin 2000-2001 yıllarında yaşadığı ekonomik krizin ardından, IMF ile yapılan stand-by antlaşması çerçevesinde tarım sektörü reform yapılacak alanlardan biri olarak belirlenmiş ve temel tarım politikalarında değişime gidilmesi yönünde birçok taahhütte bulunulmuştur. Bu taahhütlerin bazıları şunlardır (Hatunoğlu ve Eldeniz 2012: 41):

- Mevcut destekleme sisteminden vazgeçilerek doğrudan gelir desteğine geçilmesi,
- Destekleme alım fiyatlarının dünya fiyatlarına göre belirlenmesi,
- Özellikle personel giderleri kapsamında bütçeye ağır yükler getiren Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerinin yeniden yapılandırılması,
- Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., ÇAYKUR ve TEKEL'in özelleştirilmesi,
- Tütün kanunu ve şeker kanununun çıkarılması,
- T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Genel Müdürlüğünün sübvansiyonlu tarım kredi sistemine son verilmesi.

Uygulanan tarım politikalarının devlet bütçesine etkisi Tablo 2'de yalın olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. Tarım Politikalarının Devlet Bütçesine Etkisi (Milyon \$)

Destek Kalemleri	1999	2002
Kredi desteği	956	0
Gübre desteği	183	0
KİT'lere bütçeden aktarılan	261	138
KİT açıklarını karşılama	2213	355
Pamuk ve yağlı tohumlar primleri	205	58
TSKB'ye destek	450	0
DGD Ödemeleri	0	628
Toplam	4268	1179

Kaynak: OECD (2002: 131).

Bulunulan taahhütlerden anlaşıldığı üzere, tarım desteklerinin önemli ölçüde azaltılmasının ve desteğin niteliğinin değiştirilmesinin amaçlandığı görülmektedir. Ayrıca iç fiyatların dünya fiyatlarına yakınlaştırılması ve gümrük vergilerinin düşürülmesiyle piyasa müdahalelerinin azaltılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda, IMF'ye sunulan niyet mektuplarında yer alan politikaların yerine getirilmesi için Dünya Bankası ile 2001 yılında Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) uygulamaya konmuştur (Hatunoğlu ve Eldeniz 2012: 42).

TRUP'un temel amacı, kaynakların etkin kullanımı ilkesi çerçevesinde ekonomik, sosyal, çevresel ve uluslararası gelişmeleri bir bütün olarak ele alan, örgütlü, rekabet gücü yüksek ve sürdürülebilir bir tarım sektörünün oluşturulmasıdır (Çomaktekin 2009: 138).

2001'de uygulamaya konulan TRUP sonrasında, 2006 yılında 5488 sayılı Tarım Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla beraber fark ödemesi destekleri, kırsal kalkınma destekleri, tarım sigortası destekleri 2004 yılından sonra farklı dönemlerde uygulanan; alan bazlı destekler (mazot-gübre, toprak analizi, organize tarım-iyi tarım uygulamaları, sertifikalı tohum ve fidan kullanımı çevre amaçlı tarım alanlarının korunması) bu kanun kapsamında faaliyete geçirilmiştir (Akdeniz 2019: 92).

Türkiye'de yaşanan 2001 krizi liberalleşme sürecini hızlandırmıştır. Uluslararası finans kuruluşlarının yanı sıra AB ve DTÖ, krizler sırasında mali yardımın koşullarından biri olduğu için Türkiye'de tarım sektörünün serbestleştirilmesini talep etmiştir. Sonuç olarak, Türkiye, 2001 Tütün Yasası, 2001 Şeker Yasası, 2006 Tarım Yasası ve 2006 Tohum Yasası'nı kabul ederek özelleştirme sürecini hızlandırmayı hedeflemiştir. İlk olarak çok uluslu şirketlerle

ortaklaşa kurulan büyük çiftlikler ve şirketler, yerel üreticilerin ve küçük toprak sahiplerinin yerini almaya başlamıştır. Türkiye pazarının açılması, uluslararası tarım ve gıda ürünleri üreticilerinin rekabetinin artmasına yol açmıştır. Bu karar, aynı zamanda köklü uluslararası tarım işletmeleri ile rekabet etmek zorunda kaldıkları için ülkedeki küçük çiftlik sahiplerini de olumsuz etkilemiştir. Ayrıca devlet desteğinin azalması çiftçilerin tarımı bırakıp kente göç etmesine neden olmuştur (Çidem 2003: 35).

2008’de çıkarılan 5747 sayılı kanun ve 2012’de çıkarılan 6360 sayılı büyükşehir belediyeleri ile ilgili kanunlar (nüfusu 750.000’den fazla olan illerin büyükşehir belediyelerine dönüştürülmeleri ve köy ve beldelerinin mahalle olarak bağlı oldukları ilçe belediyelerine bağlanması), tarımla ilgilenen kırsal nüfusun azalmasında etkili olmuştur. 1980’lerde ülke nüfusunun yarısından fazlası kırsal nüfus iken bu oran 2020’ye gelindiğinde %7,2’ye kadar düşmüştür (Pamuk 2019: 293).

Tarımla ilgilenen ve kırsalda yaşayan nüfusun kente göç etmesinin tarım sektöründeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla, kırsalda altyapının geliştirilmesini ve kırsalın iktisadi faaliyetlerinin artırılmasını sağlayacak kırsal kalkınma politikaları, tarım politikaları ile birlikte uygulanmaya başlanmıştır.

Türkiye’de istihdamın sektörel yapısındaki gelişmeler incelendiğinde, Cumhuriyet’ in kuruluşundan 1999 yılına kadarki süreçte toplam istihdama en fazla katkı sağlayan sektörün tarım sektörü olduğu görülmektedir. Ülkemizde yaşanan sosyal, ekonomik ve toplumsal değişimler nedeniyle hizmet ve sanayi sektörlerinin toplam istihdamdaki payı yıllar itibarıyla artarken, tarımsal istihdamda uzun vadede bir azalma görülmüştür. Tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payında meydana gelen bu azalmanın başlıca nedenleri arasında; tarım sektöründe ki makineleşme nedeniyle işgücü talebinin azalması, sanayi ve hizmetler sektörünün işgücü ihtiyacının artması, kırsal alanlardaki hızlı nüfus azalışı ve tarıma elverişli toprakların parçalanması nedeniyle tarım sektöründe geçim olanaklarının daralması yer almaktadır (Hatunoğlu ve Eldeniz 2012: 32).

Tablo 3. Türkiye’de Toplam İstihdamda Tarım Sektörünün Payı (1000 Kişi)

Yıllar	Tarım	Toplam istihdam	Tarımın payı (%)
2013	5.204	24.601	21,2
2014	5.470	25.933	21,1
2015	5.483	26.621	20,6
2016	5.305	27.205	19,5
2017	5.464	28.189	19,4
2018	5.297	28.738	18,4
2019	5.097	28.080	18,2
2020	4.716	26.812	17,6
2021	4.950	28.797	17,2
2022	4.860	30.752	15,8
2023	4.680	31.632	14,8

Kaynak: TÜİK (2024).

TÜİK işgücü istatistiklerine (Tablo 3) göre, 2013 yılından 2023 yılına gelindiğinde tarımda istihdam edilen kişi sayısının yaklaşık 500 bin kişi civarında azaldığı görülmektedir. Tarım sektörünün genel istihdam içindeki payı 2013 yılında %21,2 seviyelerindeyken 2023 yılında %14,8’e düşmüştür.

Türkiye zaman zaman karşılaştığı baskılarla tarım politikasını değiştirmiştir. Tarımda yaşanan bu politika değişiklikleri üretim ve dış ticareti doğrudan etkilemiştir. Uygulanan politikalar sonucu üretimdeki bozulmayla birlikte tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı azalıp, ithalat içindeki payı artmış ve tarım ürünlerinde dışa bağımlı bir yapı oluşmuştur (Özkul 2021: 1330). Tarım sektörünün 2000 yılında toplam ihracat içerisindeki payı %13.0 iken 2023 yılında %4,6’ya gerilemiştir (TÜİK 2024).

1.3. Tarım Sektörünün Yapısı

Tarım sektörü, insanlığın ilk iktisadi faaliyetlerini gösterdikleri alandır. Özellikle dünya ekonomisi içerisinde önemli bir yere sahip olan tarım sektörü, ilk çağlardan beri kendi özgül yapısına sahiptir. Ulusal ekonomi devrinden uluslararası ekonomi devrine geçiş tarım sektöründe bazı değişikliklere yol açmıştır. Bu global hareketlenme, gelişmiş ülkelerin çoklu sistematik bir finans yöntemi kullanmalarını sağlamış ve bu sayede finansal kuruluşların ortaya çıkmasında rol almıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise tarım finans yönetimi hakkında hala belirli sorunlar

ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunlar çoğunlukla üretimden veya piyasa paylarının az olmasından kaynaklanmaktadır (Alyu 2009: 4).

Türkiye'nin verimli toprak yapısı ve teknoloji kullanım düzeyi, tarımsal üretimin büyük ölçüde doğal koşullara açık olarak sürdürülmesine neden olmaktadır. Bu bakımdan Türk tarımı, doğal koşullardan nispeten bağımsız üretim yapabilen merkez ülkelerden farklı ve büyük ölçüde doğanın belirlediği kurallara uyan çevre ülkelere benzer bir yapı sergilemektedir. Altyapısı yetersiz olan Türkiye tarımı, girdi-çıktı üretim ve pazarlanmasında sorunlu bir yapıya sahip olmakta, önemli oranda gizli işsizlik barındırmakta, sorunlu ve yetersiz üretici örgütlenmesinin işlevsizliği pazarlama kanallarının üretici ve tüketiciye yarar sağlayacak şekilde gelişmesine engel oluşturmaktadır. Bu genel çerçeveye rağmen tarım sektörü, Türkiye'nin sosyolojik ve ekonomik yapısı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Tarım sektörünün bir ülkenin genel sosyo-ekonomik yapısı içerisindeki yeri; sektörün milli gelire katkısı, ülkenin gıda ürünlerinde kendi kendine yeterliliği ve bu bağlamda ihracat ve ithalat açısından özellikleri, sanayi sektörüne girdi sağlaması, istihdamdaki payı, talep yaratma gücü vb. unsurlar göz önünde bulundurularak değerlendirilebilir (Acar 2009: 9-17).

1.3.1. Tarım İşletmesi Kavramı

Tarımsal işletmeler, tarım faaliyetlerini yerine getiren ve bitkisel/hayvansal ürünlerin üretiminden başlayarak işleme, depolama ve pazarlamaya kadar geniş bir yelpazede faaliyet gösteren ekonomik birimlerdir (Erdamar 1985: 12). Tarım ve Orman Bakanlığı'nın tanımına göre; sahip oldukları arazi büyüklüğüne bakılmaksızın kendi adlarına üretim yapan veya hayvancılıkla uğraşan işletmeler olarak tanımlanmaktadır (T.C. Resmi Gazete 2019). Tarımsal işletmeler genellikle küçük aile işletmeleri şeklinde faaliyet gösterirler ve bu durum, üretim ve pazarlama konularında ortak karar almayı zorlaştırır. Tarımsal işletmelerin bir kısmı parçalı arazilere sahip olup, merkezi bir yönetim altında üretim yapma imkânına sahip değildirler. Bu da verimsiz ve atıl tarım arazilerinin oluşmasına neden olabilir. Büyük ölçekli tarımsal işletmeler, ölçek ekonomisinden ve teknolojik avantajlardan yararlanarak daha verimli hale gelirken, küçük ve dağınık işletmeler daha az rekabet avantajına sahiptir. Tarım sektöründe finansal piyasalardaki gelişmelere paralel

olarak yeni finansal enstrümanlar geliştirilmiş olsa da, Türkiye’deki tarımsal işletmelerin yapısal sorunları arasında kaynak sıkıntısı ve politik etmenlerin etkisi yer almaktadır. Bu nedenle tarımsal işletmelerin yaşadığı sorunlara kalıcı çözümler bulunamamıştır (Acar vd., 2009: 2). Tarım işletmeleri genellikle köylü yapıdan çiftçi üretim yapısına geçişle ortaya çıkmıştır ve tohumdan üretime kadar geniş bir yelpazede faaliyet göstermektedir.

Türkiye’de tarım işletmeleri farklı tiplerde sınıflandırılmış olup, Avrupa Birliği uyum çalışmaları çerçevesinde çeşitli tipoloji sınıflamaları altında incelenmektedir. Türkiye’deki tarım işletmelerinin tipoloji sınıflamasına göre dağılımı Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Tarım İşletmelerinin Tipoloji Sınıflamasına Göre Dağılımı

Tipoloji sınıfı	Oran (%)
Uzmanlaşmış tarla ürünleri yetiştiriciliği işletmeleri	25,6
Uzmanlaşmış bahçecilik (sebze ve çiçek) işletmeleri	1,0
Uzmanlaşmış uzun ömürlü bitki yetiştiriciliği işletmeleri	19,8
Uzmanlaşmış otlayan hayvan yetiştiriciliği işletmeleri (büyükbaş ve küçükbaş)	16,7
Uzmanlaşmış tek mideli hayvan yetiştiriciliği işletmeleri (kanatlı hayvanlar ve tavşan)	0,1
Karışık bitkisel ürün yetiştiriciliği işletmeleri	9,1
Karışık hayvan yetiştiriciliği işletmeleri	6,1
Karışık bitkisel ürün ve hayvan yetiştiriciliği işletmeleri	21,6
Toplam	100

Kaynak: Erdal (2012: 20)

Tablo 4 incelendiğinde, Türkiye’deki tarım işletmelerinin tipoloji sınıflamasına göre dağılımında en yüksek oranın %25,6 ile uzmanlaşmış tarla ürünleri yetiştiriciliği işletmelerinde olduğu, bunu %21,6 oranla karışık bitkisel ürün ve hayvan yetiştiriciliği işletmelerinin izlediği görülmektedir. Uzmanlaşmış uzun ömürlü bitki yetiştiriciliği işletmeleri üçüncü sırada bulunuyorken, uzmanlaşmış otlayan hayvan yetiştiriciliği işletmelerinin oranı da önemli bir yer tutmaktadır. Uzmanlaşmış tek mideli hayvan yetiştiriciliği işletmelerinin oranının ise diğerlerine göre oldukça az olduğu görülmektedir.

1.3.2. Tarım İşletmelerinin Özellikleri

Tarım işletmelerinin yapıları diğer işletmelere göre farklılık gösterebilir. Tarım işletmelerinin kuruluş ve organizasyon özellikleri incelendiğinde karşımıza iki ana unsur çıkar. Birincisi temel ihtiyaç olan beslenme diğeri ise kâr elde etmedir. Fakat tarım işletmeleri genellikle miras yolu ile elde edildiğinden kârlılık ikinci plana atılmaktadır. Arazi, tarım işletmeleri için hem kuruluş hem üretim alanı olduğu için büyük önem arz eder. Bu nedenle tarım yapılacak olan arazi üretimi doğrudan etkilemektedir. Ayrıca bu tarzdaki tarımsal işletmelerde organizasyon aile bireyleri tarafından yapılır ve işçi işveren ayrımı yoktur (Gürler 2008: 109).

Tedarik ve üretim özellikleri incelendiğinde ise çok büyük zorluklar ön plana çıkar. Tarımda üretim doğa koşulları ve arazi verimi gibi bağımsız etkenlere bağlı olması nedeniyle sürekli aynı kalite ve standartta ürün elde etmek oldukça zordur. Bu yüzden ürün çeşitlendirmesi oldukça önemlidir (İnan 1992: 244).

Tarımsal üretimin mevsimsel olması nedeniyle arz ve talep ilişkisi her daim değişebilmektedir. Fakat ürünleri depolamanın yetersizliği ve çabuk bozulma özelliklerinden ötürü kısa süreli arz değiştirilememektedir. Ayrıca üretilen ürün miktarı ile piyasaya sunulan ürün miktarı arasındaki farkın nedeni ürünlerin tohumluk veya damızlık olarak işletmede bırakılmasıdır (Karagölge 1996: 23). Ürün talep miktarına göre farklılık gösteren fiyat indeksi de pazarlamayı etkilemektedir.

Tarımsal işletmelerin sermaye yapısı incelendiğinde, %95 gibi büyük bir oranı sabit sermayenin oluşturduğu ve geri kalan %5'lik kısmın ise döner sermaye ile oluşturulduğu belirlenmiştir (Erdal 2012: 26). Ayrıca tarım işletmelerinde canlı sermaye grubunu hayvan ve bitkiler oluşturur. Bu grup kendiliğinden verimli olması ile büyük bir avantaj sağlar..

1.4. Tarım Sektörünün Önemi

Ülkemizin temel ekonomik sektörleri sanayi, ticaret ve tarımdır. Diğer üçüyle iç içe olan bir de hizmet sektörü var. Tarım ürünlerinin hammadde olarak kullanılmasının tüm sektörlerin üzerinde büyük etkisi bulunmaktadır ve bu durum Türkiye'deki sanayinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda tarım sektörü dış ticaret, beslenme, istihdam, nüfus, milli gelir ve sermaye

bakımından öncelik arz eder. Tarım her ne kadar ekonomi içindeki yerini korumaya çalışsa da tarımsal alanda yapılan yenilikçi faaliyetler ve sanayileşme, tarımın ekonomi üzerindeki pozitif etkilerini azaltmıştır (Küçüköğlu 2019: 23).

Türkiye’de tarım sektörü, işlevleri ve büyüklüğü açısından önemli bir sektördür. Tarım sektörü, ülke nüfusunu beslemek, gıda tedarikini sağlamak, istihdam alanı oluşturmak, tarım dışına iş gücü transferi yapmak ve sanayi sektörüyle arz-talep ilişkisi içinde olmak gibi birçok özelliğiyle makro politikaların önemli bir belirleyicisidir (Demir vd., 2023: 63).

1.4.1. Tarımın Ekonomi Üzerindeki Rolü

Tarım sektörü ülke ekonomisi içinde önemli bir yere sahiptir. Tarımın ekonomik etkileri çeşitlidir. Hasıla veya ürün etkisiyle tarım, milli hasılaya önemli katkılar sağlar. Dış ticaret üzerinde, ihracata olan katkısıyla dış ticaret dengesini etkiler. Tarımın üretim faktörleri üzerindeki etkisi, istihdamın yanı sıra tarım arazilerinin kullanımıyla da ilgilidir. Piyasalar üzerindeki etkisi ise hem tarım ürünlerinin fiyatlarını hem de diğer sektörlerin girdi fiyatlarını etkiler.

Tarım ürünlerinin milli hasılaya katkısı elde edilen gelir, işgücü sağlama ve hammadde temini gibi faktörlerden oluşmaktadır (Dinçer 2019: 44-46). Özellikle tarımsal ürünlerin ekonomiye sağladığı katkı tarımın hasıla açısından önemini belirlemektedir (Ege 2011: 303). Türkiye’de tarım sektörü dış ticarete de önemli bir role sahiptir. Önceleri kendi kendine yeten bir ülke olan Türkiye, sonraki dönemlerde ihracata dayalı sanayileşme politikasını benimseyerek dışa açılma sürecine girmiştir. Bu süreçte tarım ürünlerinin ihracatı da önem kazanmıştır.

Tarım sektörü ekonomide önemli bir istihdam kaynağıdır. Ancak zamanla tarımdaki istihdam payı azalmıştır (Balcıoğlu 2012: 7). 2003 yılında tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı %33,9 iken geçen yirmi yıl içerisinde oldukça azalarak 2024 yılının ilk çeyreğinde %14.6 oranında gerçekleşmiştir (TÜİK 2024). Bununla birlikte tarımın talep oluşturarak, sanayinin gelişimine sağladığı katkı da göz ardı edilmemelidir. Tarım, yalnızca kendi ürünlerine talep oluşturmakla kalmayıp sanayide üretilen ürünlere talep oluşturarak ekonomik büyümeyi destekler. Ayrıca var olan talebin artışı, üretim miktarını arttırmayı da sağlayan güç olacaktır (Boz, 2004: 137).

Tarımda kullanılan aletler, makineler ve kimyasalların üretimi de sanayi sektöründe gerçekleşir ve tarımsal talep bu sektörlerin gelişimini destekler. Özellikle az gelişmiş ve henüz uluslararası piyasada yer edinememiş ülkelerde, ihracat sınırlı olduğu için tarımsal aletlerin tüketicisi ulusal kitledir.

Bu etkilerin tamamı tarımın ekonomik kalkınmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde tarımın modernleşmesiyle birlikte, kırsal alanda altyapı yatırımları ve tarıma dayalı iş sahalarının açılması ekonomik kalkınmaya katkı sağlar. Tarım sektörünün ekonomiye olan katkıları, ülke ekonomisinin sağlıklı ve dengeli bir şekilde büyümesine yardımcı olur (Canpolat 2023: 151).

Tarımsal yapıdan sanayileşmiş bir ekonomiye geçerken, tarım sektörünün dört temel fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlar (Tan vd., 2015):

1. **Gıda Üretimi:** Tarım sektörü, ülke nüfusunun gıda ihtiyacını karşılamak için temel bir rol oynar. Beslenme ihtiyacını sağlayan gıda üretimi tarımın en temel fonksiyonudur.
2. **Döviz Kazandırma:** Tarım, ithalat için gerekli döviz talebine katkıda bulunmak üzere bir üretim fazlası oluşturmalıdır. İhracat yoluyla döviz kazandırarak ülkenin döviz ihtiyacını karşılar.
3. **Diğer Sektörlere Katkı:** Tarım sektörü ekonominin diğer sektörlerine sermaye ve işgücü transferini sağlar. Ayrıca ülkede üretilen sanayi malları için talep potansiyeli oluşturur.
4. **Stratejik Rol:** Tarım sektörü, stratejik bir silah olan gıdaların üretilmesi ve ekonomik, sosyal ve ekolojik dengeyi koruma gibi önemli fonksiyonları üstlenir.

Tarım sektörü genel ekonomi içinde önemli bir yer tutar. Tarımsal üretimin istihdam, dış ticaret ve diğer ekonomik sektörlerle ilişkisi tarımın ekonomideki önemini belirler (Ege 2011: 1303). Türkiye gibi tarıma dayalı ekonomilerde, tarım sektörünün Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içindeki payı belirgin bir şekilde yüksektir. Tarımsal sanayi, yerli hammadde kullanımı ve katma değeri yüksek ürünler üreterek ekonomiye katkı sağlar. Ayrıca tarım sektörünün dış ticaret açığı genellikle düşük seviyelerde olup, işsizlik dönemlerinde genel istihdama önemli

katkılar sunar. Genel olarak tarım sektörü hem bireysel hem de ekonomik açıdan oldukça önemlidir. Bu sektörün temel özellikleri arasında gıda üretimi, döviz kazandırma, diğer sektörlerle katkı sağlama ve stratejik rol üstlenme yer almaktadır (Sarı 2016: 1-17).

1.4.2. Türkiye’de Uygulanan Tarım Politikalarının Ekonomi Açısından Önemi

Türkiye’de uygulanan tarım politikaları, ekonomi, işgücü ve nüfus, beslenme, sanayi, milli gelir ve sermaye, ödemeler dengesi ve ekonomik kalkınma gibi pek çok açıdan önem taşımaktadır. Tarım ekonominin temel direklerinden biridir ve tarım politikaları ülke ekonomisinin genel yapısı üzerinde büyük etkilere sahiptir.

Tarım politikalarının ekonomik boyutu, tarımın milli gelir içerisindeki payını, tarımsal ürünlerin fiyatlarını ve ticaret dengesini belirleyen unsurları içerir. Tarıma yönelik destekler, tarım sektörünün istikrarını ve gelişimini sağlamak adına önemlidir. Tarım politikalarının işgücü ve nüfus üzerindeki etkisi ise tarım sektöründe çalışanların sayısını ve yaşam standartlarını belirler. Tarım politikaları aynı zamanda beslenme ve gıda güvenliği açısından da önemlidir. Çünkü tarım politikaları gıda üretimini ve erişimini etkiler (Küçüköğlu 2019: 29).

Tarım sektörünün sanayiye olan etkisi de göz ardı edilemez. Tarıma dayalı sanayi dalları, tarımsal ürünlerin işlenmesi ve değerlendirilmesiyle ilgili faaliyetleri içerir. Bu sektörler, tarımın ekonomik büyümeye olan katkısını artırır ve tarım ürünlerinin sanayiye olan talebini şekillendirir (Dinler 2000: 94).

Tarım politikalarının milli gelir üzerindeki etkisi tarımın milli gelirdeki payını belirler. Tarım politikaları, tarım sektörünün ekonomiye katkısını artırarak milli geliri olumlu yönde etkileyebilir. Aynı şekilde tarım politikaları ödemeler dengesi üzerinde de etkilidir. Çünkü tarım ürünlerinin ihracatı ve ithalatı bu dengenin oluşumunda önemli bir rol oynar.

Son olarak tarım politikalarının ekonomik kalkınma üzerindeki önemi büyüktür. Tarım politikaları, tarım sektörünün modernizasyonunu teşvik ederek ekonomik kalkınmanın temelini oluşturabilir. Tarımda verimliliğin artması, istihdam sayılarındaki artış ve gelir düzeyinin yükselmesi vb. şeyler genel ekonomik kalkınmanın önünü açabilir.

Yukarıda ifade edilen nedenlerle, Türkiye’de uygulanan tarım politikaları ekonomik, sosyal ve stratejik açıdan büyük öneme sahiptir ve ülkenin genel ekonomik durumunu etkiler. Bu politikaların etkin bir şekilde yönetilmesi, tarım sektörünün sürdürülebilirliği ve ülkenin ekonomik kalkınması için hayati öneme sahiptir.

1.5. Ülkemizde Tarım Sektörünün Genel Sorunları

Türkiye’de tarım sektörü, uzun yıllar boyunca kendi kendine yetebilen bir yapıya sahipken, son yıllarda önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar tarımın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını etkilemektedir.

Öncelikle çiftçi eğitimi ve uygulamalarının istenilen düzeyde olmaması tarım verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Gelişmiş tarım tekniklerinin yeterince benimsenmemesi ve çiftçilerin teknolojiyi etkin bir şekilde kullanamaması, üretimdeki verimlilik ve kalitenin düşük kalmasına neden olmaktadır.

Maliyet artırıcı unsurların çözümlenememesi de önemli bir sorundur. Yüksek enerji maliyetleri, girdi fiyatlarındaki artışlar ve tarım arazilerinin dağınık ve parçalı yapısı, çiftçilerin karşılaştığı ekonomik zorlukları artırmaktadır.

Türkiye coğrafyasında tarım arazilerinin yapısı, verimliliği düşüren önemli bir etkidir. Bu durum modern tarım tekniklerinin uygulanmasını zorlaştırmakta ve tarımsal üretimde verimlilik kaybına yol açmaktadır (Niyaz ve İnan 2016: 1-7).

Sulanabilir arazi miktarının yetersizliği ve mevcut su kaynaklarının verimli kullanılamaması da önemli bir sorundur. Su kaynaklarının etkin bir şekilde yönetilememesi, tarımsal üretimde su stresine ve verim kayıplarına neden olmaktadır (Balcıoğlu 2012:12).

Tarımın dışa bağımlılığı da dikkate değer bir diğer sorundur. Özellikle buğday gibi temel tarım ürünlerindeki dışa bağımlılık, ülke ekonomisini olumsuz açıdan etkilemektedir. Dışa bağımlılığın artması, tarım sektörünün ticaret dengesini ve ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilemektedir.

Son olarak gıda fiyatlarının yükselmesi ve çiftçilerin finansman sorunu da tarım sektörünün önemli sorunları arasındadır. Yüksek girdi maliyetleri ve düşük

ürün fiyatları, çiftçilerin gelirlerini olumsuz etkilemekte ve tarım sektöründe finansman sorunlarına yol açmaktadır.

Tüm bu sorunlar Türkiye'deki tarım sektörünün karşılaştığı yapısal ve sistemsel zorlukları göstermektedir. Bu sorunların çözümü için etkili politika ve uygulamaların hayata geçirilmesi, tarımın sürdürülebilirliği ve ülke ekonomisinin güçlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır

İKİNCİ BÖLÜM

2.TARIM BANKACILIĞI VE TÜRKİYE’DE TARIMLA İLGİLİ FİNANSMAN YÖNTEMLERİ

2.1. Türkiye’de Tarım Bankacılığının Doğuşu ve Gelişimi

Türkiye’de tarım sektörü her geçen gün gelişip çeşitlenmesi ile ön planda yer almaktadır. Gelişimin pozitif yönde etkileri olsa da negatif yönde etkileri de bulunmaktadır. Özellikle bu sektör kendi kendini finanse etmede zorluk yaşamış ve dış kaynak kullanımına çok fazla ihtiyaç duymuştur. Yani tarım sektörünün gelişimi aynı zamanda dış kaynak ihtiyacının da artmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren tarımsal finansman sistemi sürekli yenilenerek kendini geliştirmiş ve bünyesinden yeni sistemler barındırmıştır (Esenkar 2019: 61-65).

Türkiye’de tarım bankacılığının doğuşu ve gelişimi köklü bir tarihe sahiptir ve tarımsal üretimin finansmanı konusunda çeşitli evrelerden geçmiştir. Bu süreç, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu döneminde tarım kesiminin sermaye eksikliğiyle başlamıştır. Bu yüzyılda ülkemizde ulusal bir bankacılık sisteminin yapılandırılması için gerekli sermaye bulunmamaktaydı. Bu durum en çok toplumun büyük bir kısmını oluşturan çiftçileri etkiliyordu. Çiftçiler başvurabilecekleri kurumsal bir banka olmadığı için özel/şahsi kredilere başvuruyorlardı. Tarımla uğraşan çiftçiler, özellikle kırsal bölgelerde, özel şahısların yüksek faizlerle sağladığı kredilere mecbur kalmaktaydılar (Dinçer 2019: 44-46). Krediyi veren kişiler; tarım araç ve gereçleri satanlar, bu işi meslek haline getirmiş komisyoncular ve faizciler, ihracatçılar, toptancılar ya da köy bakkalı gibi esnaf erbablarıydı. Bu şekilde yüksek faiz ile geri ödenmesi istenen kredilere, “tefeci” ya da “muraba” kredileri denilmekteydi (Ziraat Bankası 2024).

Osmanlı İmparatorluğu valilerinden biri olan Mithat Paşa’nın gözlemleri ve araştırmaları sonucunda, tarım sektöründe finansman ihtiyacını karşılamak için teşkilatlanmanın önemi anlaşılmıştır. Bu bağlamda Memleket Sandıkları’nın

kurulmasıyla tarım finansmanında ilk adımlar atılmıştır (Dinçer 2019: 44-46). 1867 yılında yürürlüğe giren “*Memleket Sandıkları Nizamnamesi*” ile birlikte Osmanlı Devleti’nin çevresinde (Eski Cuma, Rusçuk ve Lefkoşe sandıkları) sandıklar kurulmaya başlanmış ve uzun yıllar başarılı hizmetler vermiştir (Dinçer 2019: 44-46).

Memleket Sandıkları ile ilgili işler, iştirakçi köylülerin seçtiği 2’si Müslüman ve 2’si de Hristiyan olmak üzere 4 kişinin oluşturduğu grup tarafından yönetilmekteydi. Günlük işlemleri içeren yevmiye defteri, hesap kayıtlarının tutulduğu defter-i kebir ve elde bulunan nakit paralar bu kasalarda saklanmaktaydı. Daha sonraları güvenlik sebebiyle bu sandıkların yerini yörede bulunan ustaların yaptığı demirden kasalar almıştır (Ziraat Bankası 2024).

Memleket Sandıkları ile verilen kredilerin sonucunda elde edilen gelirlerden giderler düşülmesiyle oluşan sandık kârı, bazı alanlarda değerlendirilmekteydi. Sandığın bulunduğu yerin köprü, yol ve okul gibi ortak kullanım alanlarının yapım ve tamiri bu alanlar arasında bulunmaktaydı. Bu yönü ile Memleket Sandıkları ülkenin gelişimine de katkılar sağlamıştır. Fakat ilerleyen yıllarda sandık işleyişinde görünen bazı bozukluklar bu sandıkların faaliyetlerinde önemli düşüslere yol açmıştır. Dönemin hükümeti, sandıkları merkezi bir yönetime bağlayarak olumsuzlukları ortadan kaldıracabileceğini düşünmüş ve 1883’te “*Menafi Sandıklarını*” kurmuştur. Menafi Sandıklarının kullanılmasıyla idare tekrardan düzelmiş, muhasebe ve kayıt işlemleri modern şartlara uygun bir şekilde ilerletilmeye başlanmış ve merkezi yönetim doğrudan denetime maruz bırakılmıştır. Bu yapılanma ile sandıkların yönetilmesinde ciddi denetimlerin yapılmasına imkân verilmiş olmasına karşın, tam anlamıyla modern bir örgütlenmeye duyulan ihtiyaç devam etmiştir (Ziraat Bankası 2024).

Menafi Sandıklarının ihtiyaçları karşılayamaması, idari düzenlemeye duyulan ihtiyaç ve sınırlı kaynakların varlığı gibi faktörlerle birlikte mevcut organizasyonların bankalar halinde örgütlenmesi düşüncesi ön plana çıkmıştır. II. Abdülhamit de bu sorunu ciddi şekilde ele almıştır. Sadrazam Kamil Paşa, II. Abdülhamit ve Bakanlar Kurulu’na sunmuş olduğu dosya ile Menafi Sandıklarının artık işlevlerini gerçekleştirememeleri nedeniyle kapatılması ve yerine Ziraat

Bankası açılmasının gerektiğini dile getirmiştir. Bu öneri, II. Abdülhamit'in onayıyla geçerlilik kazanmıştır (Ziraat Bankası 2024).

Menafi Sandıkları'nın yerine çağdaş bir finans kurumu olan Ziraat Bankası 15 Ağustos 1888 tarihinde kurulmuştur. Böylece Türkiye'nin sahip olduğu tarımsal finansman sisteminin gelişim süreci, Osmanlı İmparatorluğu zamanında Ziraat Bankası'nın kurulması ile başlamıştır (Esenkar 2019: 61-65). Mevcut Menafi Sandıkları banka şubesine dönüştürülmüş ve faaliyet göstermeye devam etmiştir. Menafi Sandıklarının finansman kaynağı olan menafi hisseleri bu bankaya devredilmiş ve sonrasındaki paylar bankanın sermayesine eklenmiştir. Yani tüm mali kaynak bankaya aktarılarak banka sermayesine katılmıştır. Böylece Türkiye tarım finansman sisteminde yeni bir uygulamaya geçilmiş ve teşkilatlı tarımsal kredi tarihimiz yeni bir döneme girmiştir (Ziraat Bankası 2024).

Cumhuriyet döneminde tarımsal kalkınma ve modernizasyon politikalarının bir parçası olarak Ziraat Bankası, çiftçilere uygun koşullarda kredi sağlayarak tarımın mekanizasyonunu desteklemiştir. Bu dönemde tarımsal üretimi artırmak amacıyla çeşitli teşvikler ve desteklemeler de sağlanmıştır. Ziraat Bankası Türkiye'de 2000'li yıllara kadar tarım sektörüne kredi sağlayan tek banka olmuştur (Esenkar 2019: 61-65).

Günümüzde, Ziraat Bankası çiftçilere geniş bir yelpazede hizmetler sunmakta ve tarımsal üretimi desteklemek için çeşitli kredi imkânları sağlamaktadır (Babaoğlu vd., 2007: 162). Bunlar arasında; hayvansal üretim, sulama sistemleri, lisanslı depoculuk yatırımları ve organik tarım gibi alanlarda verilen destekler yer almaktadır. Ayrıca tarım sigortaları ve devlet desteklemeleri de tarım bankacılığının önemli unsurları arasında bulunmaktadır (Küçüköğlu 2019: 21).

1957 yılında Türkiye'de ilk tarım sigortaları Şeker Sigorta A.Ş.'nin yapılanması ile uygulanmaya başlamıştır. Bunu 1959 yılında Başak Sigorta A.Ş.'nin sektöre katkı sağlaması ile hayvan sigoralarının başlatılması izlemiştir. Her iki kuruluşunda ana hedefi, Türkiye'deki çiftçilerin tarımsal ve hayvansal üretimlerini güvence altına almaktır (Esenkar 2019: 61-65).

Türkiye'de tarım bankacılığının doğuşu ve gelişimi, çiftçilerin ihtiyaçlarına yönelik finansal çözümler sunarak tarımsal üretimin desteklenmesine önemli katkılar

sağlamıştır. Bu süreç, devletin ve finans kurumlarının ortak çabalarıyla günümüzde daha da ilerlemiş ve çeşitlenmiştir (Esenkar 2019: 61-65).

Son zamanlarda tarım bankacılığı ve tarımsal finansman alanında devletin aldığı önlemler ve uyguladığı politikalar dikkat çekmektedir. Özellikle, gıda fiyatlarının kontrol altında tutulması ve tarımsal üretimin teşvik edilmesi amacıyla çeşitli projeler ve desteklemeler hayata geçirilmiştir. Bunlar arasında genç çiftçi projeleri, tarımsal üretimde verimliliği artırmaya yönelik teşvikler ve ithalat politikaları gibi uygulamalar bulunmaktadır.

2.2. Türkiye’de Tarım Sektörünün Kredi Kullanma Sebepleri

2.2.1. Tarımsal Kredi Kullandırılmasındaki Amaçlar

Tarım yalnızca ekonomik bir faaliyet değil aynı zamanda yaşam biçimidir. Bu nedenle, Türkiye’nin Avrupa Birliği ile bütünleşme ve küreselleşme sürecinde tarım önemli bir sektör haline gelmiştir. Türkiye’de tarımsal yapıyı genellikle küçük aile işletmeleri oluşturmaktadır.

Zamanla teknolojinin kullanım alanlarından birisi de tarım sektörü olmuştur. Özellikle verimin artmasında, ürün çeşitliliğinde ve yapısal gelişmelerde önemli bir rol oynamıştır. İnsan gücünün yerini makineler almıştır. Fakat makineleşme süreci çiftçinin karşılayamayacağı maliyetleri de beraberinde getirmiştir. Öz sermayesi yetersiz olan çiftçinin teknolojiye yani tarımda makineleşmeye ayak uydurabilmesi için finansman talebi de artmıştır. Bu nedenle dış kaynaklara ihtiyaç duyar hale gelmiştir (Dinçer 2019: 31).

Tarımsal kredilerin amacı, işletmeler finansal açıdan belirli sıkıntılarla karşı karşıya kaldığında işletmenin devamlılığı ve ihtiyaç duyduğu gelir kaynağını sağlamasıdır (Taşkiran ve Özüdoğru 2010: 152). Tarımsal kredi kullanımının nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (İnan 2016):

- Tarımsal ekipmanların temini için kısa veya uzun süreli sermaye desteğinin sağlanması,
- Üretim sonucunda elde edilen ürünlerden en fazla verimin alınmasının istenmesi,

- Mevcut tarım tesislerinin geliştirilip büyütülmesi ya da yeni yapılar inşa edilmek istenmesi,
- Aktif olarak işlenebilecek arazilerin çiftçilere, kooperatiflere veya kuruluşlara temin edilmesi,
- İç ve dış pazarlardaki tarım faaliyetlerinin geliştirilmek istenmesi.

Tarımsal krediler, tarım sektörünün gelişmesinin yanı sıra ekonominin gelişmesinde de önemli bir rol üstlenmiştir. Gelişmiş ülkelerde tarım kredi ihtiyaçları kolaylıkla karşılanabilirken, bu ülkelere nazaran çok daha küçük ve gelişmemiş ülkelerde tarım kredi ihtiyaçları karşılanamamaktadır. Bu nedenle, ülkedeki tarımsal finansman sistemi, ülkedeki üretimin ve tarım sektörünün ekonomi içindeki rolünün artmasında önemli bir görev üstlenmektedir. Tarım sektörünün kredi ihtiyacının karşılanabildiği ülkelerde tarım hızla gelişirken, yeterli düzeyde karşılanamadığı ülkelerde geride kalmıştır. Bu nedenle tarımsal krediler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım sektöründeki üretimi artırmaya ve bu sektördeki yaşam standardını yükseltmeye yardımcı olan en önemli faktördür (Erdal 2012: 36).

2.2.2. Tarımda Kredi İhtiyacının Nedenleri

Tarımsal kredi, ulusal veya uluslararası pazarlardaki ürünlerin her türlü ihtiyaçlarını karşılamak için sağlanan fonu temsil eder. Bu fonlar çiftçilerin mali gücünü arttırarak etkin ve kârlı çalışmayı destekler yani gerekli sermayeyi sağlar (Gaytancıoğlu 2009: 56). Tarımsal krediler geri ödeme zamanı baz alınarak ikiye ayrılır. Bir yıl içerisinde geri ödenecek olan kısa süreli kredilere “işletme kredisi”, geri ödemesi bir yıldan uzun süreli olan kredilere ise “yatırım kredisi” denir (Küçükoglu 2019: 34).

Tarımsal kredi ihtiyacı küçük veya büyük fark etmeksizin tüm işletmelerin ortak problemidir. Büyük işletmelerin yabancı sermaye kullanmakta güçlük çekmeleri, küçük işletmelerin ise bu durumdan faydalanamayıp ilkel yöntemler ile üretim yapmaları krediye olan gereksinimlere yol açmaktadır (Gülçubuk 2000: 64). Türkiye, üretim geliri ve öz sermaye bakımından yetersiz kaldığı için diğer gelişmekte olan ülkeler gibi yabancı sermayeye ihtiyaç duymaktadır (Karacan 1991: 54). Birçok araştırmacıya göre sermayenin yetersiz kalması, ürünlerin bir yıl boyunca masraf yapıldıktan sonra yıllık olarak satılmasına bağlanırken diğer taraftan

sermayenin düşük devir hızına bağlanmıştır. Bu nedenle üretim yavaş ve az gerçekleşmekte, çiftçinin geliri düşük kalmaktadır. Bu durumu önlemek için üretimin düzenli yapılabilmesi, alım ve yatırımda problem çıkmaması adına çiftçilere tarım kredisi imkânı sunulmalıdır (Yurdakul vd., 1994: 67).

Türkiye’de nüfusun büyük bir bölümünün geçimi sağladığı tarım sektörünün finansman ihtiyaçlarının nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Bülbül 2006: 38):

- Küçük aile işletmeleri gibi gelişmemiş tarımsal işletme yapısının olması.
- Küçük aile işletmelerinin işleyişle ilgili belirli sorunlara sahip olması ve bu sorunların işletmenin büyümesini engellemesi. Elde edilen gelirin ancak ailenin geçimine yetmesi sonucunda üretim dönemlerinde yeni finansman desteğine ihtiyaç duyulması.
- Yeni teknolojik gelişmelerin maliyetleri arttırması sonucunda tarım sektöründe finansman ihtiyacının oluşması.
- Üretimin hava koşullarına bağlı olması ve piyasadaki ürün fiyatlarının dengesizliği, tarımsal işletmelerin sermaye yapısını olumsuz yönde etkilemesi ve finansman açığına sebep olması.

Yukarıda yer alan nedenlerden ötürü tarımsal birçok işletme dış kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyacın nasıl finanse edileceği konusu ise sürekli gündeme gelmektedir.

Türkiye’deki tarımsal dış kaynak bağımlılığının nedenlerini ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- Üretimin meteorolojik olaylar ve hastalık gibi dış etkenlere bağımlı olmasından kaynaklı olarak çiftçilerin tarımsal kredi gereksinimlerini arttırması. Sigorta kaynaklarının gelişmemiş olması da bu etkenleri destekleyerek kredi ihtiyacının artmasına neden olmaktadır (Özvardar 2019: 22).
- Çiftçilerin teknolojik gelişmelere ayak uydurabilmek ve talebe cevap verebilmek için daha fazla harcama yapmaları gerekmektedir. Bu harcamalar, tarım işletmelerinin modernize edilmesi, daha kaliteli girdilerin kullanılması ve tüketicilerin taleplerine uygun ürünlerin üretilmesi gibi amaçlar doğrultusunda olabilir (Özvardar 2019: 23).

- Tarım ürünlerinin çoğunda talebin düşük olması, arzın yükselmesine neden olmakta ve sonuç olarak fiyatların düşmesine yol açmaktadır. Bu durumda çiftçiler, gelirlerinin azalmasıyla başa çıkabilmek ve işletmelerini sürdürebilmek için kredi kullanmaya yönelirler. Yani düşen fiyatlar nedeniyle gelirlerinde azalma yaşayan çiftçiler, işletme maliyetlerini karşılayabilmek ve üretimi devam ettirebilmek için bankalardan kredi kullanmak zorunda kalırlar (İnan 2016: 246).
- Tarımsal işletme sahiplerinin ölümü durumunda mirasçılar arasında yaşanan miras paylaşımı sorunları, tarım alanlarının bölünmesine yol açabilmektedir. Miras yoluyla intikal sorunları, tarımda kredi maliyetlerinin artmasına ve finansmanın daha pahalı hale gelmesine neden olabilmektedir. Miras paylaşımı sonucu tarım arazilerinin bölünmesi ile işletmelerin büyüklüğü ve verimliliği azalabilir. Bu durum işletmelerin finansmana erişimini zorlaştırabilir ve kredi maliyetlerini artırabilir (Yılmaz 2008: 71).

Tarım sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, çeşitli nedenlerle finansman ihtiyaçlarını karşılamak için krediye ihtiyaç duyarlar. Bu işletmelerin krediye ihtiyaç duymasına neden olan etkenleri; doğal afetler, çeşitli hastalıklar ve zararlı maddeler, işletmelerin küçük ölçekli olması, tarımsal gelirin yetersiz olması, üretim ve kaliteyi artırmaya yönelik yatırım faaliyetleri, sosyo-ekonomik faktörler olarak sıralamak mümkündür (Civan 2021: 58).

2.3. Tarım İşletmelerinin Finansmanı

Kredi kavramı, belirlenen süre zarfında ödenmek üzere mal, mülk veya hizmetlerin paraya çevrilmesi ya da geçici bir süre sonunda geri alınmak üzere bu mülkiyetlerin kuruma veya bireye devri şeklinde ifade edilmektedir (Parasız 2003). Literatürde tarım finansmanına ilişkin farklı tanımlamalar yapılmıştır. Gürgen'e (1972) göre tarım finansmanı kavramı, gerekli sermayenin bulunması ve onun işletme çıkarlarına en uygun şekilde kullanılmasıdır. Karacan'a (1991) göre ise etkin ve rasyonel bir işleğin sürmesi için gereken yöntem ve tekniklerin kullanılmasıdır. Bu kavram, muhasebe kayıtlarının düzenli olarak incelenmesi, üretim için fonların sağlanması ve doğru kullanımı, varlık değerlerinin büyütülmesi gibi kararları ifade eder (Çetin 2008: 55).

İşletme finansmanı, modern bir perspektifle varlıkların etkin yönetimini, kaynakların verimli kullanımını ve işletmenin bütün olarak değerlendirilmesini içerir. Bu işletmenin pazar değerini maksimize etme amacına yönelik çalışmaları kapsar (Çetin 2008: 55). Finansman, işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesi için gerekli olan parasal kaynaktır. Tarım işletmeleri de gelişen teknolojiye ayak uydurabilmek ve üretim için yatırım yapabilmek adına gerekli finansmanı veya işletme sermayesini sağlamak zorundadırlar (Dernek 2006: 1-12). Finansman şekilleri, tarımsal faaliyetlerin özellikleri göz önünde bulundurularak sermayenin kaynağına bağlı olan üç kategori altında yer almaktadır (İnan 2016: 249):

1. **Öz Kaynaktan Finansman Desteği:** İşletme sahiplerinin bireysel olarak işletmeye verdikleri parasal katkı,
2. **Yabancı Kaynaklardan Finansman Desteği:** İşletmenin dış kaynaklardan borçlanarak elde ettiği fon,
3. **Oto Finansman Desteği:** Faaliyet dönemindeki gelir ile sonraki dönemde gerçekleşecek olan üretimin finanse edilmesi.

2.3.1 Türkiye’de Tarım Sektörünün Finansman Sorunları

Ülkemizde üreticilerin çağdaş tarım tekniklerini kullanmalarını sağlayacak yeterli eğitim ve bilgiye erişimi sağlanamamıştır. Tarımsal eğitim, öğretim ve yayın koşullarındaki eksiklikler önemli bir sorundur. Çünkü bu eksiklikler, çiftçilerin modern tarım tekniklerini öğrenmelerini ve uygulamalarını engelleyebilir. Böylece, üretim faaliyetleri genellikle pazar taleplerine uygun olarak gerçekleştirilemez ve bu da verimlilik ile birlikte üretici gelirlerinin de düşmesine neden olabilir (Çelik 2019: 27).

Tarım işletmelerinin çağdaş araç ve gereçlere erişimindeki finansal zorluklar, üretim tekniklerinin geliştirilmesini engellemekte ve işletmelerin rekabet gücünü azaltmaktadır.

Üreticilerin örgütsüz yapısı, pazarlama süreçlerinde yetersiz kalmalarına ve ürünlerinin satışında sorunlar yaşamalarına yol açmaktadır. Bu da üreticilerin gelirlerini etkilemekte ve tarımsal etkinliklerini sürdürmelerini zorlaştırmaktadır (Küçüköğlu 2019: 23).

Türkiye’deki tarım arazilerinin küçük ve parçalı olması, kırsal işsizlik problemi tarım sektörünün karşılaştığı önemli sorunlardan biridir. Özellikle miras nedeniyle sürekli küçülen tarım işletmeleri, sektörde yapısal sorunlara yol açmaktadır (Dinler 1996: 86). Öncelikle bu durum rekabet gücünü azaltmaktadır. Çünkü küçük işletmeler genellikle büyük ölçekte üretim yapma ve pazarlama avantajlarından yoksundur. Ayrıca, pazarlama ağlarının yetersizliği, üretici örgütlenmesinin düşük olması gibi faktörler, üreticilerin ürünlerini etkili bir şekilde pazarlamalarını ve fiyatlarını belirlemelerini zorlaştırmaktadır. Özetle, tarımsal işletmelerin küçük ve parçalı olması, sektördeki yapısal zayıflıkları ve rekabet gücünü azaltan bir dizi sorunu da beraberinde getirmektedir. Daha etkili ve sürdürülebilir bir tarım sektörü için bu sorunların çözülmesi önemli görülmektedir (Dinler 1996: 86).

2.4. Tarım İşletmelerinin Finansmanında Etkili Olan Kurum ve Kuruluşlar

Tarım işletmelerine finansal destek olan kurum ve kuruluşlar; kamu kurumları, uluslararası kurumlar, bankalar ve alternatif kuruluşlar olarak farklı başlıklar altında bu bölümde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde Türkiye’deki tarım sektörüne yönelik alternatif finansman kaynaklarına da değinilmiştir.

2.4.1. Kamu Kurumlarınca Sağlanan Finansman

2.4.1.1. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından sağlanan finansal destekler, işletmelerin üretimini arttırmak, devamlılığını sağlamak ve maliyetlerine katkı sağlamak amacıyla verilmektedir (TOB 2020).

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın tarım işletmelerini destekleme politikasının ana hedefi tarımsal kalkınmadır. Bu politika ile tarımsal ürünlerin fiyatlarında oluşabilecek dalgalanmaların önüne geçilebileceği, üreticinin daha fazla kâr elde edebileceği ve global pazarda güçlü bir konuma gelebileceği düşünülmüştür. Politikaların uygulanabilmesi için gübre ve tohum desteği gibi uygun destek araçları belirlenmiştir. Bu desteklerin haricinde, tarımsal yatırım ve kırsal kalkınma

teşvikleri, dış ticaret teşvikleri, süt teşvik primleri, düşük faizli krediler gibi doğrudan sağlanan maddi destekler de mevcuttur (Esenkar 2019: 61-65).

2017 yılında bakanlığın destek sisteminde belirli değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda, Milli Tarım Projesi oluşturulmuştur. 2017 yılı Gıda, Tarım ve Ormancılık Bakanı Faruk Çelik, Milli Tarım Projesi'nin önemini şu sözlerle dile getirmiştir (TOB 2016):

“Birçok teşvikle hem hayvancılık hem de bitkisel üretimimizde gerçekten önümüzdeki dönem bahar dönemi olacak”.

Milli Tarım Projesi ile devlet bir havza sistemi kurarak çiftçinin kullandığı yakıtın yarısını ödemeyi üstleneceğini taahhüt etmiştir. Ayrıca, destekleme bütçeleri de adil bir şekilde destekleme araçları arasında dağıtılmıştır.

Tablo 5. Türkiye’de Tarım Destekleme Bütçesinin Dağılımı

Destekleme Konusu	Destekleme Bütçesi (Cari Fiyatlarla Milyon TL)			Destekleme Bütçesindeki Payı(%)		
	2021	2022	2023	2021	2022	2023
Alan Bazlı Tarımsal Destek Ödemeleri	7437	10863	19032	30,8	27,3	35,2
Telafi Edici Ödemeler	345	842	847	1,4	2,1	1,6
Fark Ödemesi Desteği	4514	9069	6222	18,7	22,8	11,5
Kırsal Kalkınma Amaçlı Tarımsal Destekleme	1632	1947	6307	6,8	4,9	11,7
Tarım Sigortası Destekleme Hizmetleri	1555	3224	5 200	6,4	8,1	9,6
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler	1386	4100	4288	5,7	10,3	7,9
Toplam	24125	39832	54000	100	100	100

Kaynak: TOB (2023).

Tablo 5’te 2021-2023 yılları arasında bazı destekleme ödemelerinin destekleme bütçesi miktarı ve bu bütçe içerisindeki paylarına ilişkin verilere yer verilmiştir. Alan bazlı tarımsal destek ödemelerinin toplam destek bütçesindeki en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Alan bazlı tarımsal destek ödemeleri, 2022 yılında 2021 yılına göre %46 ve 2023 yılında ise 2022 yılına göre %75 oranında artış göstererek payını korumaya devam etmiştir. Sonraki en yüksek pay ise fark ödemesi

desteklerine aittir. En düşük destek ödemesi ise telafi edici ödemelerde gerçekleşmiştir.

2.4.2. Uluslararası Kurum ve Kuruluşlarca Sağlanan Finansman

Tarım sektörüne finansal destek sağlayan bazı önemli uluslararası kurum ve kuruluşlar şunlardır:

- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP),
- Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD),
- Dünya Bankası (DB)
- Uluslararası Para Fonu (IMF)

2.4.2.1. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)

1966 yılında kurulan UNDP'in tarımsal destekleme politikası, dünyadaki yoksulluğun azaltılması ve adaletin sağlanmasını hedef almaktadır. Bu kurum özellikle sürdürülebilirlik alanında yaptığı çalışmalar ile ön plana çıkmaktadır.

UNDP'in etki alanı oldukça geniş olmakla birlikte toplam 177 ülkede çeşitli icraatlarda bulunmaktadır. Hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının, uluslararası işletme ve örgütlerin kalkınmasına yardım edecek sosyal ve ekonomik çalışmalara da yön vermektedir (Gaytancıoğlu 2009: 67).

2.4.2.2. Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD)

IFAD sosyal kalkınmayı, gelir sağlamayı, cinsiyet eşitliğini, beslenmenin iyileştirilmesini, çevresel sürdürülebilirliği ve etkili yönetimi teşvik ederek gelişmekte olan ülkelere tarımsal üretimi artırmayı ve kırsal yoksulluğu azaltmayı amaçlayan uzman bir kuruluştur. IFAD'ın misyonları arasında projeleri desteklemek, ülkelere uzun vadeli ve düşük faizli krediler veya hibeler sağlamak yer alır. Az gelişmiş ülkelere olan büyük gıda açığına yönelik gıda üretimini arttırmak, gelişmekte olan ülkelere gıda üretim potansiyelini genişletmek ve bu ülkelerdeki yoksul kesimin beslenme düzeyini ve yaşam standartlarını iyileştirmek de önemli amaçları arasında yer almaktadır (TOB 2013: 25).

2.4.2.3. Dünya Bankası

Dünya Bankası, ikinci dünya savaşı sonrası ülkelerin yeniden yapılanmalarına ve kalkınmalarına yardımcı olacak kaynakları sağlama misyonunu üstlenmiştir. Dünya Bankası'nın kuruluş amaçları; üye ülkelere, az gelişmiş ülkelerin kalkındırılması için uzun vadeli kredi desteği sağlamak, dünya genelinde yaşam kalitesini arttırmak ve fakirliği azaltmak için gelişmekte olan ülkelere proje ve program kredileri vermektir (Öztürk 2006: 36). Dünya Bankası'nın ana hedefi ülke yapılandırmasına yardımcı olmak olsa da bu bankanın danışmanlık hizmeti de bulunmaktadır. Bank, ülkemizde yenilenebilir enerji kaynaklarına sağladığı destek ile bu alana yön vermektedir.

Dünya Bankası'nın önemli kuruluşlarından biri de 1944 yılında kurulan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'dır. Bu banka borç veren bankaların başında gelmektedir. Kredibilitesi daha düşük olan ülkelerle, ulusal ve yerel düzeylerdeki hükümetlere finansal ürünler (krediler, garantiler ve risk yönetimi ürünler), bilgi ve danışmanlık hizmetleri de dâhil olmak üzere yenilikçi finansal çözümler sunmaktadır. Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IMRD), ülkelerin özellikle tarım ekonomilerini destekleyen uzun vadeli krediler vermektedir. Bu nedenle gelişmekte olan orta gelirli ülkeler tarafından rağbet görmektedir (World Bank Group, 2024).

Dünya Bankası'nın önemli kuruluşlarından bir diğeri ise 1956 yılında kurulan Uluslararası Finans Kurumu'dur. Uluslararası Finans Kurumu (IFC) özel sektörün gelişimini destekleyen krediler vermesi ile ön plana çıkmaktadır. Ayrıca yine Dünya Bankası bünyesinde yer alan ve 1960 yılında kurulan Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) ise dünyanın en yoksul ülkelerine hibe ve kredi hizmeti sunmaktadır. IDA, sunduğu kredilere faiz uygulamaması ile bilinmektedir (Gaytancıoğlu 2009: 68).

2.4.2.4. Uluslararası Para Fonu ()

IMF, döviz kuru gibi küresel finans standartlarını takip etmektedir. Aynı zamanda ekonomik zorluk içerisinde olan ülkelere borç vermesiyle de bir banka görevi görmektedir. Bu nedenle dış borç alımlarının ilk anlaşması IMF ile gerçekleşmektedir (Erdoğan ve Aynur 2013: 7).

IMF'nun kuruluş amacı ana sözleşmesinde; uluslararası parasal işbirliğinin geliştirilmesini sağlamak, uluslararası ticaretin dengeli bir şekilde gelişmesine yardımcı olmak, çok taraflı ödemeler sisteminin kurulmasına destek olmak, ödemeler dengesi sıkıntısı çeken üye ülkelere gerekli geri dönüş önlemlerini almak kaydıyla yeteri kadar maddi destekte bulunmak, üye ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının derecesini ve süresini düşürmek şeklinde ifade edilmiştir (IMF 2024).

2.4.3. Bankalarca Sağlanan Finansman

Banka, finansmana ihtiyaç duyan kişiler ile ihtiyaçlarından daha fazla birikimi olan kişi veya kuruluşların bir araya gelerek anlaştıkları, nakit ve diğer kıymetli malların belirli bir oranda el değiştirdiği yer olarak tanımlanabilir. Tarımla uğraşanlar açısından banka, ekim döneminde gerekli girdilerin temini için finansal destek sağlayan ve sağlanan finansal desteğin hasat döneminde elde edilen gelirle ödendiği bir kuruluştur (Küçükoğlu 2019: 38).

Tarım sektöründe gelir düzeyinin düşük olması yeni yatırımları engellemektedir. Ayrıca yatırım yapmak için ortaya çıkan maliyetin karşılanması adına kredi imkânlarının arttırılması gerekmektedir. Yeni yatırımlara yönelmek isteyen üreticiler veya işletme sahipleri için akla gelen ilk dış kaynak, bankalarca sağlanan tarımsal kredilerdir. Üreticiler kullandıkları krediler ile üretim için gerekli olan makine, işgücü ve hammaddeyi temin ederek yatırım yapma imkânına sahip olabilmektedir. Tablo 6'da 2010-2022 yılları arasında Türkiye'de kullandırılan tarımsal kredilerin dolar cinsinden toplam miktarı ve tarımsal kredilerin toplam kredilerdeki oranına ilişkin verilere yer verilmiştir.

Tablo 6. Türkiye’ de Tarımsal Kredilerin Büyüklüğü

Yıllar	Tarımsal Krediler Toplamı (Milyar \$)	Tarımsal Kredilerin Toplam Kredilere Oranı (%)
2010	1,02	0,37
2011	1,34	0,40
2012	1,25	0,34
2013	0,87	0,19
2014	0,34	0,07
2015	0,25	0,05
2016	0,12	0,02
2017	0,12	0,03
2018	0,09	0,02
2019	0,11	0,03
2020	0,07	0,02
2021	0,12	0,03
2022	0,10	0,03

Kaynak: Karabaş (2024: 50).

Tablo 6’da görüldüğü üzere, ülkemizde tarımsal kredilerin kullanımı 2010 yılından 2022 yılına kadar gerek toplam miktar bakımından gerekse toplam krediler içindeki payı açısından genelde bir azalma eğilimi göstermiştir. 2010 yılında 1 milyar 20 milyon \$ olan toplam tarımsal kredi miktarı 2022 yılına gelindiğinde 100 milyon \$ rakamına kadar gerilemiştir. Ayrıca 2010 yılında tarımsal kredilerin toplam kredilerdeki oranı %0,37 iken bu rakam 2022 yılında %0,03 olarak gerçekleşmiştir. 2013 ve 2014 yıllarında tarımsal kredilerin toplam kredilerdeki oranında sert düşüşler yaşanmış ve bu düşüş trendi genel anlamda 2022’ye kadar devam etmiştir.

Ülkemizde tarım sektörünün finansmanı için kamu bankaları ve özel bankalar tarafından kredi olanakları sağlanmaktadır. Tablo 7’de kamu bankaları ve özel bankalar tarafından tarım sektörüne sağlanan kredi desteğine ilişkin veriler sunulmuştur.

Tablo 7. Bankalar Tarafından Sağlanan Tarımsal Kredi Rakamları (Milyar TL)

Yıllar	Kamu Bankaları	Özel Bankalar
2020	94	34
2021	125	42
2022	262	63
2023	493	91
Toplam	974	230

Kaynak: KKB (2023: 38).

Tablo 7’de 2020-2023 yılları arasında hem kamu bankalarının hem de özel bankaların verdiği tarımsal kredi rakamlarının yıllar itibariyle sürekli arttığı görülmektedir. Ayrıca 2020-2023 yılları arasında en fazla tarımsal kredi veren bankalar kamu bankalarıdır. Adeta bu bankalar, tarım sektörü için itici bir güç görevi üstlenmiştir. Bunun en önemli nedeni devletin tarımsal kredilere sağladığı faiz desteğini (sübvansiyon) kamu bankası aracılığıyla çiftçilere sunmasıdır. Özel bankaların sağladığı kredi rakamlarında her yıl bir artış gerçekleşse de kamu bankalarının rakamlarına ulaşması mümkün olmamıştır.

2.4.3.1. Kamu Sermayeli Mevduat Bankaları

Tarımsal krediler, Türkiye ekonomisi için stratejik bir öneme sahip olan tarım sektörünün finansmanını sağlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bu krediler, çiftçilerin işletme sermayesi ihtiyaçlarını karşılamak, yatırım yapmak ve üretimlerini sürdürebilmek için önemlidir. Özellikle kamu bankaları tarım sektörüne yönelik kredi politikalarıyla bu alanda büyük bir rol üstlenmektedir. Ziraat Bankası, İller Bankası, Halk Bankası, Vakıfbank ve Türkiye Kalkınma Bankası tarım sektörüne sağladığı finansman ile ülkemizde tarıma destek olan kamu bankaları arasında yer almaktadır (Güney 2008: 104-131).

Ziraat Bankası, Türk tarımının en köklü ve önemli finansörlerinden biridir. 1888 yılında kurulan Ziraat Bankası, tarım kesimine güvenilir koşullarda ve sürekli kredi temini sağlamayı amaçlamıştır. Bu banka tarımsal kredileri, üreticilere/girişimcilere mevcut veya yeni kurulacak tarımsal işletmelerin finansmanı amacıyla çok uygun koşullarla vermektedir. Bu kapsamda Ziraat Bankası’nın sunduğu tarımsal kredi çeşitleri arasında; hayvansal üretim ve su ürünleri kredileri, modern basınçlı sulama kredileri, TMO makbuz senedi karşılığı kredileri, lisanslı depoculuk yatırımları, hasat ve pazarlama kredisi, genç çiftçi kredisi, organik tarım kredisi, arazi alım kredisi, sözleşmeli üretim kredisi, iyi tarım uygulamaları kredisi, sera kredisi, damlama-sulama kredisi, tarımsal ekipman kredisi ve IPARD projesi kapsamında kullanılan krediler bulunmaktadır. Ayrıca Ziraat Bankası devlet destekleme ödemeleri, geleneksel tarım sigortaları, TARSİM tarım sigortaları, diğer sigorta çeşitleri ve aracılık hizmetleriyle de Türk çiftçisine hizmet vermektedir (Ziraat Bankası 2024). Ziraat Bankası’nın kredi payı diğer tarımsal kredi veren

bankalar ile karşılaştırıldığında kıyaslanamayacak kadar büyük olduğu görülmektedir. Türkiye’de 2010-2020 yılları arasında Ziraat Bankası kanalıyla 4,5 milyon üreticiye toplamda 258 milyar TL kredi sağlanmıştır (Semerci 2021: 396).

Kamu bankalarının tarımsal kredilerdeki önemi, sektörün büyümesi ve sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmezdir. Bu nedenle Ziraat Bankası’nın özelleştirilmemesi ve tarım kesimine daha fazla destek vermesi gerektiği düşünülmektedir. Aynı zamanda tarım sektörüne sağlanacak finansmanın, üretim yapanların rekabet gücünü arttırması ve ülke ekonomisine katkı sağlaması adına önemli olduğu da düşünülmektedir.

2.4.3.2. Özel Sermayeli Mevduat Bankaları

Özel sermayeli mevduat bankaları 2000’li yılların başlarında tarımsal kredi sistemini benimsemeye başlamıştır. Bu hareketin öncüsü olan Denizbank, küçük işletmelere sahip olan çiftçilere büyük destekler sağlamıştır. Özel bankaların yaygınlaşmasıyla, tarım alanına yapılan yatırımlar artmış ve bankalar arasında büyük bir rekabet başlamıştır. Rekabeti sürdüren bankalar çiftçilere çeşitli kredi imkânları sunmuşlardır. Bunlar; ekipman kredileri, hasat vadeli krediler, çiftçi kredi kartları veya kredili mevduat hesapları gibi çiftçiye cezbedecek hizmetlerdir (Esenkar 2019: 61-65).

Türkiye’de 2023 yılında tarım alanında kullanılan kredi miktarı 584 milyar TL’dir (Tablo 7). Bu finansmanda, sağladığı 91 milyar TL kredi ile özel bankaların desteği göz ardı edilemez. Denizbank, QNB Bank, Şekerbank, Akbank, Anadolubank, Garanti Bankası ve İş Bankası tarım sektörüne finansman sağlayan başlıca özel bankalardır. Özel bankalar tarım üreticisine sunduğu kredi finansmanın yanı sıra tarıma yönelik hazırlanan mazot, gübre vb. alımlarda kullanabilecekleri kartlar da sunmaktadır. Tablo 8’de özel mevduatlı bankaların sunduğu tarımsal kredi çeşitleri ve bu kredilerde uygulanan vadeler yer almaktadır.

Tablo 8. Özel Mevduatlı Bankaların Tarımsal Kredi Çeşitleri ve Vadeleri

Bankalar	Tarımsal Kredi Çeşitleri	Vadeler
Denizbank	Bitkisel ve ağaca dayalı ürün kredileri Süt hayvancılığı kredileri Traktör ve tarımsal ekipman kredileri Sera yapım kredileri Hayvancılık yapım kredileri Meyve tesis kredileri Arazi alım kredileri Projeli işletme kredileri	12-48 ay vadeli
Finansbank	Tarım makine kredisi Sera modernizasyon kredisi Mahsul destek kredisi	9-36 ay vadeli
Garanti Bankası	Traktör kredileri Temlikli zirai krediler (buğday, biralık arpa, ayçiçeği, mısır, pamuk, şekerpancarı, salçalık domates, patates, kesme çiçek, tohumluk, organik tarım, sera)	36 aya kadar vadeli
Şekerbank	Traktör kredileri Her türlü tarımsal girdi kredileri (tohum, ilaç, gübre vb.)	36 aya kadar vadeli
Akbank	Tarım kredileri Fatura ödemeleri Dolu sigortası Hayat Sigortası	36 aya kadar vadeli
Anadolubank	Tarım ihracatına yönelik özel krediler	-
İş Bankası	Traktör kredileri	36 aya kadar vadeli

Kaynak: Küçükoğlu (2019).

Tablo 8’de her bankanın farklı tarımsal kredi çeşitlerine sahip olduğu görülmektedir. Örneğin Denizbank bitkisel ürünlerden süt hayvancılığına kadar geniş alanda krediler sunarken, Finansbank daha çok tarım makineleri, sera modernizasyonu ve mahsule ilişkin desteğe yönelik krediler sunmaktadır. Genellikle çoğu banka 36 ay vadeye kadar kredi imkânı sunarken, Denizbank daha uzun vadelerde kredi (48 ay) sağlamaktadır. Bu çeşitlilikteki amaç tarım sektöründe farklı ihtiyaçlara yönelik bir finansman sunmaktır. Özellikle traktör kredilerinin birçok bankada yer alması tarımsal üretimin desteklenmesine yönelik önemli bir unsurdur.

2.4.4. Alternatif Kredi Kuruluşları

Bu kuruluşlar, tarımsal işletmelerin kredi ihtiyaçlarını karşılamak ve tarımsal kredi işlevini yasa ve yönetmeliklerin son haline uygun olarak yürütmek üzere, kanun ve yönetmeliklerle kurulmuş kamu ve özel sektör kuruluşlarıdır. Bu tür

kurumsal finans kaynaklarından sağlanan kredilerin koşulları (vade, faiz, kredi maliyeti, teminat vb.) çok benzer olmakla birlikte, genel ekonominin güncel durumuna göre belirlenir. Tarımsal kredi sağlayan kamu kuruluşları ve kooperatifler, faiz oranları ve vade süreleri açısından, özel sektör bankalarının sunduğu kredilere göre daha uygun koşullara sahiptir. Tarımsal işletmelere belirli bir ilkeye göre finansman sağlayan bu kuruluşlar; Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarım Satış Kooperatifleri ve Kamu Kredi Kuruluşları'dır (Çetin 2008: 67).

2.4.4.1. Kamu Kredi Kuruluşları

Bu gruba, tarımsal kredi faaliyetlerini yürütmek adına devlet tarafından doğrudan kurulan veya sermayesi devlet tarafından sağlanan resmi ya da yarı resmi kuruluşlar girer. Pek çok ülkede bu amaçla kurulmuş bankalar bulunmaktadır. Ülkemizdeki T.C. Ziraat Bankası, İran ve Hindistan'da ki Ziraat Bankaları ile A.B.D'deki Farmes Home Administration buna örnek olarak gösterilebilir. Bu bankalar diğer ticari bankalar gibi çalışsalar da esas kuruluş amaçları çiftçilere üretim ve yatırım kredisi vermektir. Örneğin T.C. Ziraat Bankası, çiftçinin bir tarım işletmesine sahip olması veya bir işletmeyi genişleterek arazi edindirilmesi, çiftçinin işletme sermayesi noksanlığının tamamlanması, tarımsal üretimde verimin artırılması ve kalitenin yükselmesi, tarımsal ürünlerin sürüm ve satışının kolaylaştırılması amacı ile çiftçilere kredi vermektir (Balcıoğlu 2012: 43).

2.4.4.2. Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK)

1929 yılında küçük işletmelerin tarımsal finansmanına destek olunması için Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK) kurulmuştur. TKK'nın kurulmasında köy ve bucaklarda yaşayan çiftçilerin, il ve ilçe merkezlerinde bulunan Ziraat Bankası'na ulaşmakta güçlük çekmesi etkili olmuştur. Bu nedenle köy ve bucaklarda kurulan TKK, çiftçiye yardımcı olmayı amaçlamıştır (Erdal 2012: 75).

1972 yılında düzenlenen yasa ile TKK'lar, bölge ve merkez birlikleri olarak örgütlenmiştir. 1995 yılında yapılan düzenleme ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı haline gelen TKK'nın görev tanımı oldukça genişletilmiştir (Müftüoğlu ve Aydos 2001). TKK'nın görevleri şunlardır (Demir 2004: 66):

- Çiftçilere düşük faizli kredi desteği sağlama,

- Tarımsal ürünleri değerlendirme,
- Üretim esnasında kullanılacak ekipman ve teçhizat ihtiyacını karşılama,
- Sosyal ve kültürel konularda bilinçlenmeyi teşvik etme,
- Kurs veya seminer gibi bilgilendirici etkinlikler ile mesleki teknik yönden eğitim verme.

Ülkemizde Tarım Kredi Kooperatifleri dışında tarımsal alanda faaliyetlerini sürdüren, birçok kooperatif yapılanması bulunmaktadır. Tarım kooperatifleri; tarımsal kredi, şeker pancarı ekicileri, sulama ve su ürünleri kooperatifleri, tarımsal kalkınma ve tarımsal satış gibi hizmet bölümlerine ayrılarak varlıklarını sürdürmektedirler. Ticaret Bakanlığı verilerine göre tarım sektöründe faaliyet gösteren yaklaşık dört milyon üretici çeşitli kooperatif yapılanmalarına ortak olarak örgütlü üretime katkıda bulunmaktadırlar (Küçükoğlu 2019: 47).

2.4.4.3. Tarım Satış Kooperatifleri (TSK)

Tarım Satış Kooperatifleri 4572 sayılı kanuna (2000) göre, tarım üreticilerinin karşılıklı yardımlaşma ve kefalet esasına dayalı olarak işletme ihtiyaçlarını karşılamak ve ürünlerini daha elverişli şartlarda değerlendirerek ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla kurulabilen kooperatiflerdir. Bu bağlamda kurulan TSK'nın en önemli faaliyeti, ortakların ürünlerini alarak işlemek, en iyi şekilde değerlendirmek ve piyasaya sunmaktır. Bu şekilde ürünlerden elde edilen kazanç daha yüksek olmakta ve daha fazla finansal kaynak oluşturulmaktadır. Ayrıca TSK üreticilerin faaliyetlerinde ihtiyaç duydukları her türlü girdiyi, üreticilerin ilerde üretip satacakları ürünler karşılığında daha ucuz bir fiyatla sağlayarak üreticilerin kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Çeşitli tarımsal mahsullere yönelik olarak kurulmuş olan bu birliklerden Trakya Birlik (ayçiçeği), Fiskobirlik (kabuklu fındık) ve Marmara Birlik (sofralık zeytin, zeytinyağı) ilk akla gelenlerdir (Bilge 2022: 21).

2.4.5. Türkiye’de Tarım Sektörüne Yönelik Alternatif Finansman Kaynakları

Tarım sektörü, toplumun yaşamını devam ettirilebilmesi için gerekli besinleri üreten ana sektör olmakla beraber ülke ekonomilerine de katkılarından dolayı stratejik bir yere sahiptir. Ancak tarım sektörü, doğal koşullara bağlı olarak risk ve

belirsizliklerle karşı karşıya kalabilmektedir. Ayrıca çiftçilerin gelir düzeyleri diğer sektörlerle göre düşük olduğundan işletme sermayesi için ayırdıkları pay yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle tarım sektörü için finansmana ulaşmak kritik önem taşımaktadır (Dinçer 2019: 156).

Türkiye’de tarım sektörüne, Ziraat Bankası gibi kurumlar aracılığıyla finansman sağlanmaktadır. Ziraat Bankası, tarım sektörüne güvenilir koşullarda ve devamlı kredi temin imkânı sunmaktadır. Ancak düşük tasarruf oranı, yenilikçi işletmelerin ve yeni fikirlerin fonlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle çeşitli finansman yöntemleri geliştirilmiştir.

Tarımsal üreticiler, alternatif finans kaynaklarına başvurarak hızlı bir şekilde finansmana ulaşabilmekte veya tarımsal makinelerine sahip olabilmektedir. Türkiye’de tarıma alternatif finans desteği sağlayan kurum ve kuruluşlar arasında şunlar yer almaktadır:

- Faktoring Şirketleri
- Leasing Şirketleri
- Tarım Sigortaları
- Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsaları

2.4.5.1. Faktoring Şirketleri

Faktoring işletmelerin vadeli satışlarından doğan alacaklarını, finansal kuruluşlara devrederek kısa vadeli finansman sağladığı bir yöntemdir. Bu işlem alıcılar, faktoring şirketi ve satıcılar arasında gerçekleşir. Temel olarak işletmeler mal veya hizmet satışından kaynaklanan alacaklarını faktoring şirketine devreder ve buna karşılık finansman, garanti ve tahsilat hizmetlerinden faydalanır (Küçüköğlu 2019).

Faktoring özellikle sermaye yapısı zayıf ve kredi alma konusunda zorluk yaşayan işletmelere çözüm sunabilir. Ayrıca faktoring şirketleri işletmelere kayıt, takip, tahsilat gibi hizmetler sağlayarak işletmelerin pazarlarda daha etkin olmalarını sağlar. Bu da işletmelerin hem yurt içinde hem de yurt dışında daha fazla tanınırlık kazanmalarına ve işlem hacimlerini arttırmalarına yardımcı olabilir (Şamiloğlu 2000: 171).

Türkiye’de faktoring uygulaması 1980’lerde başlamış olup 1983 yılında çıkarılan bir kanunla resmîyet kazanmıştır. Tarım sektöründe çiftçilere finansman sağlamak amacıyla geliştirilen müstahsil makbuzları veya faturaların faktoring yoluyla iskonto edilmesi yaygın bir uygulamadır. Faktoring sektörü özellikle imalat sanayinde büyük bir yere sahip olup tarım sektöründe de önemli bir rol oynamaktadır (Küçüköğlu 2019: 49).

Türkiye’deki tarım işletmelerinin sermaye yapısında toprak sermayesinin yüksek olduğu ve işletme sermayesinin ise düşük olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle faktoring gibi finansman yöntemleri tarım işletmeleri için önemli bir destek sağlayabilmektedir. Faktoring tarım işletmelerinin uygun zaman ve koşullarda yeterli miktarlarda kredi kaynağına erişimini arttırabilir ve finansman ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olabilir (Bülbül 1994: 220).

2.4.5.2. Leasing Şirketleri

Leasing kiracının seçtiği bir yatırım malını, belirlenen süre ve kira ücreti karşılığında kullanma hakkını sağlayan bir finansman yöntemidir. Kiralama süresi sonunda malın mülkiyeti kiralayan şirkete geçer. Tarım sektöründe leasing yöntemi tarımsal makine ve teçhizatlar, tarım arazileri ve tarımsal sanayi ürünleri için uygulanabilir (Bülbül 2006: 237). Ancak leasing işlemine konu olan malın belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Örneğin amortismanına ayrılabilme özelliğine sahip olmalıdır.

Leasing işletmelerin orta vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan bir yöntemdir. Türkiye’de finansal kiralama diğer gelişmiş ülkelere göre daha az yaygındır. Ancak önemli bir alternatif finansman aracıdır. Bu yöntem işletmelerin yatırımlarını gerçekleştirmelerine ve likiditeye erişmelerine yardımcı olur (Çondur vd., 2008: 16). Leasing yöntemi özellikle ticaret sektöründe yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak son yıllarda tarım sektöründe de artan bir kullanım olduğu görülmektedir.

Dünya genelinde yaşanan 2008 global krizi ve Türkiye’de KDV indiriminin kaldırılmasıyla birlikte leasing sektöründe daralma yaşanmış ve tarım sektöründe bundan etkilenmiştir. Fakat 2010 yılından sonra KDV oranlarındaki düzenlemelerle traktör ve biçerdöver gibi tarımsal makinelerin sayısında artış olmuştur. 2010 yılında

finansal kiralama işlemleri, imalat sanayi ve tarım sektöründe en yüksek talebi görmüştür. Ancak yıllar içinde tarımsal kiralama işlemlerinde dalgalanmalar yaşanmış ve 2014 yılında tarımın finansal kiralama içindeki payı düşmüştür (Küçükoğlu 2019: 69).

2.4.5.3. Tarım Sigortaları

Sigorta, belirli bir miktar para ödenerek toplanan primlerle yalnızca gerçek zarara uğrayan kişilerin zararlarını karşılayan bir risk transfer sistemidir. Bu sayede kişiler, karşı karşıya oldukları riskleri birlikte paylaşarak zararlarını minimize ederler (TARSİM 2024).

Tarım sigortaları, tarımsal üretimde doğal afetlerden kaynaklanan zararların karşılanması için finansal bir destek sağlar. Bu sigortalar, üreticilerin meydana gelebilecek kayıplarını karşılamak için bir güvence sunar ve üretimin sürdürülebilirliğini amaçlar. Türkiye’de tarım sigortaları sel, fırtına, don ve dolu gibi doğal afetlere maruz kalan üreticilerin zararlarını karşılamak amacıyla uygulanmaktadır. Bu uygulama 2006 yılında devlet destekli olarak başlamış ve zamanla kapsamı genişletilmiştir. Tarım sigortaları tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini sağlarken, kamu bütçesine olan yükü azaltıp üreticilerin uzun vadeli gelir istikrarını desteklemeyi amaçlar (Küçükoğlu 2019: 55).

TARSİM kapsamında Türkiye’de tarım sigortalarının toplam prim üretimi ve sigorta bedeli her geçen yıl artmaktadır. Bu artış tarım sigortalarının öneminin ve kullanımının gün geçtikçe arttığını göstermektedir (TARSİM 2024).

2.4.5.4. Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsaları

Vadeli işlem sözleşmeleri, belirli bir vade gününde önceden belirlenen miktar ve fiyattaki emtiayı, sermaye piyasası aracını ya da döviz alması ya da satması yükümlülüğünü içeren anlaşmalardır. Bu sözleşmelerle ilgili varlığın miktarı, fiyatı, teslimat tarihi ve kalitesi gibi detaylar önceden belirlenir ve vade sonunda alıcı ve satıcı sözleşmede belirtilen yükümlülüklerini yerine getirirler. Tarım ürünlerinde fiyatların dalgalanması üreticiler için bir finansman riski oluşturur. Bu riski azaltmak için vadeli işlem borsaları/piyasaları önemli bir rol üstlenir. Bu borsalar, üreticilere gelecekteki ürün fiyatlarını öngörebilmeleri ve buna göre üretim planı yapabilmeleri için bir platform sağlar. Vadeli İşlemler Opsiyon Borsası, Türkiye’de 2005 yılında

faaliyete geçmiştir ve pamuk, buğday, İMKB 30 endeksi, euro, dolar ve devlet iç borçlanma senetlerini içeren çeşitli sözleşmelerle ülke ekonomisine çeşitli katkılar sağlamaktadır (Küçüköğlu 2019: 55).

2.5. Tarımsal Kredi Türleri

Tarımda üretimin devamlılığı için en önemli etkenlerden biri finansal kaynaklardır. Sermayesi yetersiz olan üreticilerin üretim faaliyetlerini sürdürebilmek amacıyla dış kaynaklara başvurusu kaçınılmazdır. Bu kaynakların başında tarımsal krediler gelmektedir. Tarımsal krediler, gerçek ya da tüzel üreticilere yönelik tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi amacıyla sunulan kısa, orta ve uzun vadeli kredilerdir. Tarımsal krediler işletmelerin veya çiftçilerin faaliyetlerini sürdürmek, verimliliğini artırmak ve teknolojiye uyum süreçlerinde karşılaşılan finansal sorunların çözülmesinde rol oynayarak, tarımsal üretimi etkilemektedir (Oğul 2022: 20).

Bankacılık ve finans sektöründe oluşan rekabet ortamı, tüm sektör kredilerinde olduğu gibi tarım kredilerinde de kredi türlerinin devamlı artmasına neden olmaktadır. Tarımsal kredileri birçok açıdan gruplandırabiliriz. Bu çalışmada tarımsal krediler kullanım amacına, vade türüne ve teminat konusuna göre sınıflandırılarak ele alınmıştır.

2.5.1. Kullanım Amacına Göre Kredi Türleri

2.5.1.1. Üretim Kredileri

Üretim kredileri bir üretim biriminin aktif olarak faaliyete geçmesi ve üretimin sürdürülebilmesi amacıyla yönelik kullanılır. Bu kredilerin çiftçilere sağladığı imkânları şöyle sıralayabiliriz (Erdal 2012: 52):

- Kişiler işletme sahibi olabilir veya mevcut işletmesini genişletebilir.
- Üretim kredilerini kullanarak daha büyük ölçekte çalışabilir, üretim dallarını geliştirebilir veya yeni üretim dallarına yer vererek gelirini arttırabilir.
- Tarım işletmelerinde arazi ıslahı, bakım-onarım, hayvancılık koşullarının düzeltilmesi ve ırk ıslahının sağlanması ile verim artışı sağlanabilir.

- Tarımsal üretimde kullanılmak üzere alet-makine, tohum, damızlık hayvan alınarak ve entansiteyi (birim arazide emek ve sermayenin daha yoğun kullanıldığı işletme tarzı) arttıran etmenlere yer verilerek gelir artışı sağlanabilir.
- Kişiler ailesinin tüketim giderlerini ve işletme giderlerini karşılayabilir. Bu sayede çiftçi ürünlerini hemen satmak zorunda kalmaz ve ürünlerini daha uygun fiyatlara satarak gelirini arttırma fırsatına sahip olabilir.

Üretim kredileri, işletme kredileri ve yatırım kredileri olarak iki kategoriye ayrılır.

a) İşletme Kredileri: Bitkisel ve hayvansal üretim, su ürünleri yetiştiriciliği veya avcılık yapan tarımsal işletmenin sermaye ihtiyacının finanse edilmesi amacıyla verilen kredilerdir. İşletme kredileri bitkisel üretimde tohum, gübre, ilaç, fide satın almak gibi amaçlarla kullanılır. Hayvansal üretimde ise yem, ilaç, aşı ve veterinerlik hizmetleri için kullanılmaktadır. Ayrıca işletme kredileri ile bitkisel ve hayvansal üretimde ihtiyaç duyulan her türlü makine bakımı ve onarımı, yakıt, depolama ve nakliye giderleri karşılanmaktadır. Tarım sigortası için kullanılan krediler de işletme kredileri sınıfında yer almaktadır (Ziraat Bankası 2013: 7-8). Çiftçilerin işletme kredileri ile şu ihtiyaçları karşılanır (Balcıoğlu 2012: 53):

- Tarımsal üretim yapan işletmelerin gübre, fide, tohum ve ilaç gibi masrafları,
- Hayvansal üretim yapan işletmelerin yem, ilaç, aşı ve veteriner giderleri,
- Su ürünleri üretimi yapan işletmelerin balık, yem veya ilaç gibi masrafları; su avcılığı yapan işletmelerin tekne, yakıt ve bakım-onarım masrafları,
- Üretim sürecinde karşılaşılabilecek her türlü riske ilişkin sigorta ihtiyacı karşılanır.

b) Yatırım Kredileri: Yatırım kredileri, tarımsal işletmelerin satın alınması, işletmenin yeniden kurulması, altyapı olanaklarının geliştirilmesi ve modernizasyonu amacıyla kullandırılmaktadır (Köksal 2019: 8). Yatırım kredileri;

- Kullanılmak üzere yeni arazilerin alınması,
- Mevcut işletilmenin büyütülmesi veya yenisinin kurulması,
- Yeni ekipmanlar veya teknolojiler satın alınması,

- Tesis giderlerinin karşılanması gibi amaçlarla kullanılabilir.

İşletmelerin kuruluşu için verilen krediler, sabit değerlerin alımı ve yapımı için sağlanan kredilerdir. Bu krediler yapı inşasına yönelik uzun vadeli yatırım kredileridir. Ayrıca tarımsal işletmelerin üretimi için gereken demirbaş malzemeler ve araç gereçlerin temini ile irat hayvanlarının sağlanması için de bu tür kredilerden faydalanılabilir (Balcıoğlu 2012: 47). Sonuç olarak yatırım kredileri, işletmelerin büyümesini, rekabetçiliğini arttırmasını ve geleceğe daha güvenle bakmasını sağlayan önemli bir finansman aracıdır.

2.5.1.2. Pazarlama Kredileri

Pazarlama kredisi, üretimden gelen ürünlerin satılması için yararlanılan bir kredi türüdür. Ürünlerin pazarlanması için hazırlanma aşamasındaki ambalajlama, depolama ve iç/dış pazara gönderilme süreçlerini kapsar (Erdal 2012: 54). Tarımsal ürünlerin üreticilerce pazarlama zincirlerinin kurulması ve yönetiminin sağlanması amacıyla kullanılır.

2.5.1.3. Tarımsal Sanayi Kredileri

Tarımsal sanayi kredileri, tarımsal ürünlerin işlenmesi, paketlenmesi ve mamul veya yarı mamul haline getirilmesi faaliyetinde bulunan kuruluşlara sağlanan kredileri kapsar (Köksal 2019: 8).

Tarımsal sanayi kredileri, tarım ürünlerinin işlenmesi için gerekli tesis kurulumunu, tarım işletmelerinin dış işgücü kullanmaksızın kendi imkânları ile üretimi devam ettirebilmelerini, üretimi sağlayacak modern teçhizat ve makinelerin kurulumunu, ambalajlama tesislerinin kurulumunu ve bütün bunlar için gerekli malzeme ve ulaşım araçlarının teminini kapsar (Karacan 1991: 61).

2.5.2. Vadesine Göre Kredi Türleri

Bankacılık sektöründe krediler vadelerine göre kısa, orta ve uzun vadeli olmak üzere üç gruba ayrılır. Genel olarak kısa vadeli krediler işletme sermayesi ihtiyacı için kullanılır ve işletme sahiplerinin acil finansman ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine yardımcı olur. Orta ve uzun vadeli krediler ise yatırım sermayesi olarak kullanılmaktadır. İşletme sahiplerinin mevcut risklerini minimize ederek büyüebilmelerine yardımcı olur.

2.5.2.1. Kısa Vadeli Krediler

Kısa vadeli krediler, belirli bir ödeme zamanı belirlenmemiş veya en fazla 1 yıl vadeli olan kredilerdir. İşletmelerin kısa vadeli kredileri kullanırken dikkatli olmaları gerekir. Çünkü beklenen getirinin gecikmesi veya kredi vadesinin erken sona ermesi gibi durumlar finansal sorunlara yol açabilir. Çiftçilerin tarımsal üretimlerini devam ettirebilmeleri için kullanılan bu krediler genellikle en fazla 1 yıl vadeli olup, girdi maliyetlerinin karşılanmasına yöneliktir. Ancak su ürünleri yetiştiriciliği gibi belirli alanlarda bu süre 18 aya kadar uzatılabilmektedir.

Kooperatifler aracılığıyla çiftçilere sağlanan kısa vadeli krediler tohum, gübre, ilaç ve işletme malzemeleri gibi ihtiyaçların karşılanmasını amaçlar. Bu krediler genellikle işletme sermayesi niteliğinde değildir ve ayni olarak temin edilirler. Bu sayede belirlenen amaçlar doğrultusunda bu krediler kullanılabilir ve kontrollü bir şekilde tahsis edilebilir (Balcıoğlu 2012: 62).

2.5.2.2. Orta Vadeli Krediler

Orta vadeli krediler genellikle 1 yıldan 10 yıla kadar vadeye sahip olabilir. Orta vadeli krediler, tarımsal işletmelerin ihtiyaç duyduğu donanımın yanı sıra bitkisel üretime yönelik fidan ihtiyaçlarını da karşılamak amacıyla kullanılır. Bu kapsamda vadesi 5 yıla kadar olan krediler bulunmaktadır. Tarım sektöründe önemli bir finansal araç olarak kabul edilen orta vadeli krediler, işletmelerin modernizasyonu, verimliliği ve rekabet gücünün artırılması gibi hedeflere katkı sağlar. Bu krediler, tarım işletmelerinin uzun vadeli planlarını desteklemek ve sürdürülebilir bir tarım faaliyeti sağlamak için önemli bir rol oynar (TKK 2012: 15).

2.5.2.3. Uzun Vadeli Krediler

Uzun vadeli krediler, genellikle 10 yıl ve daha uzun bir vadeye sahip olan finansman araçlarıdır. Bu tür krediler genellikle özel ve ticari amaçlar için kullanılır. Ancak bazı ülkelerin bankacılık sistemlerinde kabul edilmediği görülmektedir. Uzun vadeli krediler, dönem kredileri olarak da adlandırılır ve genellikle gayrimenkul ipoteği gibi teminatlarla güvence altına alınır. Bu krediler, tarım sektöründeki kaynak taleplerini karşılamak, özkaynak yapılarını güçlendirmek ve yasal çerçevelerle uyum sağlamak gibi amaçlarla kullanılır (Erdal 2012).

2.5.3. Teminat Konusuna Göre Tarımsal Krediler

Kredi talebinde bulunan kişinin kredi alabilmesi için sadece imzası yeterli görülmez ve bu kişilerden ek mali veya şahsi teminatlar talep edilir. Bunun için sadece şahsi teminat (kefalet) veya mali teminat (ipotek, rehin, alacakların temliki vb.) veya her iki tür teminat talep edilebilir. Bazı özel krediler (araç, konut, çek iskontosu kredileri vb.) hariç olmak üzere, kredi türlerinin çoğu kredi kuruluşunun değerlendirmeleri sonucunda teminatlı veya teminatsız olarak verilebilir (Bilge 2022: 11).

Teminatlı tarımsal krediler, kredi karşılığında gayrimenkul ipotegi gerektiren kredilerdir. Teminat olarak genellikle tarımsal işletmenin bulunduğu alan ipotegine konu olarak alınır. Teminat yalnızca gayrimenkul ipotegi ile sınırlı kalmamaktadır. Kredi ile alınacak ürünün ipotegi, alet-makine temininin ipotegi karşılığında da kullanılabilir (Balcıoğlu 2012).

Teminatlı krediler; ürün karşılığı krediler, destekleme ödemesi karşılığı krediler ve makine-teçhizat karşılığı krediler olmak üzere üç gruba ayrılır.

a) Ürün Karşılığı Krediler: Ürünü hasat döneminde pazara sunmak istemeyen, fiyat artışı beklentisi olan üreticiler T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından faaliyet izni verilen lisanslı depolarda muhafaza ettikleri ürünlere ait elektronik ürün senetlerini (ELÜS) bankalara teminat vererek kredi kullanabilmektedir (Köksal 2019: 8). Ürünlerini lisanslı depolarda saklayan ve ELÜS sitemine bağlayan çiftçiler nakliye, analiz ve kira desteği ile muhtelif vergi istisnalarından oluşan devlet teşviklerinden istifade edebilirler.

Üreticiler ürün senetleri ile hasat dönemi dışında da alım-satım yapılabileceği için tarımsal ürünlerde fiyat istikrarı sağlayabilmekte ve ürünün olmadığı dönemlerde ise yeterli stok sunabilmektedirler. Tarım ürünleri emniyetli ve sağlıklı koşullarda depolanırken, üreticiler kısa dönem nakdi kredi ihtiyaçlarını ürün senetlerini teminat göstererek kolay ve hızlı bir şekilde karşılama olanağına sahiptirler (Yapı Kredi 2024).

b) Destekleme Ödemesi Karşılığı Krediler: Üretim yapan çiftçinin, devletten alacağı destekleme ödemesini, ödeme yapılmadan önce kredi kuruluşuna devretmesiyle kullanılan kredilerdir. Eğer destekleme ödemesinin tutarı yetersiz

kalırsa üreticiden ilave teminat alınır. Vade tarihi destekleme ödemesinin yapılacağı tarih olarak belirlenir.

c) Makine-Techizat Karşılığı Krediler: Bu krediler tarım alet ve ekipmanlarının satın alınmasına yöneliktir. Krediye konu olan finansman için teminat olarak rehin edilebilecek taşınır veya taşınmaz malların teminat gösterilmesini kapsar (Köksal 2019: 8). Örneğin traktör alımında yeni alınacak traktörün teminat olarak verilmesi ile sağlanan kredi, makine-teçhizat karşılığı verilen krediler kapsamına girer.

2.6. Tarımsal Kredi Taleplerinin Değerlendirilme Süreci

Yetersiz sermaye nedeniyle dış kaynak ihtiyacı olan çiftçilerin kredi talebiyle bankalara başvurmasıyla başlayan bu süreçte, başvuru sahibiyle neden krediye ihtiyaç duyduğu, nasıl bir ödeme süreci planladığıyla ilgili banka çalışanı tarafından bir ön görüşme yapılır. Banka personeli tarafından alınan başvuru belgeleri, kredi tahsis birimine gönderilerek kredi değerlendirme süreci başlatılır. Tahsis biriminin yaptığı incelemeler sonucu nihai karar verilir.

2.6.1. Tarım Kredisi İçin Başvuru

Tarım kredi başvurusu, krediye ihtiyacı olan işletmelerin bankalar tarafından destek almak için seçtikleri bir yöntemdir. Başvuruyu işletme sahibi olan çiftçiler veya ortakları yapabilirler. Başvuru sahiplerinden talep edilen belgeleri şöyle sıralayabiliriz (T.C. Ziraat Bankası 2024):

Gerçek kişilerden;

- Nüfus cüzdanı belgesi,
- Çiftçi belgesi/ÇKS belgesi,
- Tarımsal işletmeyi tevsik edici belgeler (tapu kaydı, kira kontratı vb.),
- Krediye karşılık verilecek teminatlara ilişkin belgeler,
- Bilanço esasına göre faaliyet gösteren işletmelerden son üç yıla ait bilanço ve gelir tablosu.

Tüzel kişilerden;

- Çiftçi belgesi/ÇKS belgesi,
- Tüzel kişilik ana sözleşmesinin (varsa değişikliklerin) yayımlandığı Ticaret Sicili Gazetesi,
- Oda kayıt belgesi,
- Vergi levhası,
- Tüzel kişiliği temsile yetkili kişilerin temsil yetkisine ilişkin kararlar ve noter onaylı imza sirküleri,
- Yeni kurulan tüzel kişilikler için kuruluş ve/veya son yıla ait bilanço ve gelir tablosu. Yeni kurulmayan tüzel kişilikler için ise en az son üç yıla ait bilanço ve gelir tablosu,
- Tarımsal işletmeyi tevsik edici belgeler (tapu kaydı, kira kontratı vb.)
- Krediyeye karşılık gösterilecek teminatlara ilişkin belgeler.

2.6.2. Tüketicici İle Ön Görüşme

Tarımsal üretici ile ön görüşme, krediye ihtiyacı olan işletmelerin başvuruları sonrası, bankalar tarafından değerlendirme sürecinin başlangıcıdır. Bu aşamada, kredi talebinde bulunan işletmenin kredi isteme nedeni ve kullanım amacı öğrenilir. Daha sonrasında banka çalışanı tarafından başvuru sahibinin gelir ve giderleri incelenir. banka çalışanı kendi imkânları dahilinde kısa bir istihbarat yapar ve ilgili belgeleri talep ederek başvuru sürecini başlatır. Sonraki süreci bankanın tahsis birimi yöneterek kredi talebinin değerlendirmesini gerçekleştirir.

2.6.3. Tüketicinin Kredi Talebinin Değerlendirilmesi

Kredi başvurusunun banka tarafından değerlendirilmesinde öncelikle kredi talebi alınan başvuru sahibinin güvenilirliği ve borç ödeme gücü değerlendirilir. Değerlendirme sonucu olumlu olan başvurular piyasa istihbaratı yapıldıktan sonra kredi analizine tabi tutulurlar. Bu aşamada, gerek duyulan durumlarda analizden önce banka görevlisi, faaliyetlerini görmek üzere çiftçiyi ziyaret edebilmektedir. Bankalar kredi analizi ile talep edilen vadeye uygun oluşacak ödeme planının karşılanıp karşılanamayacağını, çiftçinin başka bankalara olan kredi ödemelerini de

dikkate alarak tespit etmeye çalışmaktadır. Herhangi bir olumsuzluk olmaması halinde çiftçinin kişisel ve mali verileri banka sistemine girilerek sonuç alınmaktadır. Banka, işletmenin dönem sonu borcu ile aktif sermayesi arasındaki ilişkiyi inceleyerek işletmenin kredi uygunluğuna karar verir. Bu aşamada çiftçinin kredibilitesi, geçmiş performansı, finansal durumu, ödeme kapasitesi ve teminat yapısı değerlendirilir (Bilge 2022: 29). Bu bilgiler, bankaların kredi başvurularını objektif bir şekilde değerlendirmesine olanak sağlar ve tarım sektörüne yönelik kredilerin adil ve etkili bir şekilde dağıtılmasında önemli bir rol oynar.

Kredi sağlayan bankaların tahsis sürelerinde değişiklik olabilmektedir. Bazı bankalar kredi tahsisinde geleneksel yöntemleri tercih ederken bazıları ise sektörel yöntemleri uygulamaktadır. Banka çalışanı tarafından yapılan istihbarat sonucu kredi reddedilebilir. Şube yetkisiyle onaylanabilir veya bankanın genel müdürlüğünde ilgili birimlere yönlendirilebilir. Tarımsal kredi vadeleri kullanılan kredinin konusuna göre değişiklik gösterse bile genel olarak hasat zamanı vade olarak belirlenir.

Türkiye'nin Kredi Kayıt Bürosu (KKB), tarım kesiminin finansmana erişimini güçlendirmek için 2013 yılında Tarım Kredileri Değerlendirme Sistemi'ni (TARDES) geliştirmiştir. TARDES, bankalar ve diğer kredi kuruluşlarından kredi almak isteyen çiftçiler için kredi analizinin hızlı, pratik ve doğru bir şekilde yapılmasını sağlayan bir sistemdir. 2023 yılı sonu itibarıyla Türkiye'deki 10 banka TARDES hizmetlerini kullanarak çiftçilere finansman sağlamaktadır. Bu bankalar son 9 yılda çiftçiler için TARDES üzerinden 2 milyonun üzerinde kredi değerlendirmesi yaparak toplamda yaklaşık 200 milyar TL'nin üzerinde kredi limiti tahsis etmiştir (KKB 2023: 6).

2.6.4. Geri Ödeme Performansının İzlenmesi

Geri ödeme gücü, kullanılacak kredilerin anapara ve faiz ödemelerinin olacağı dönemlerde müşterinin görünen ve öngörülebilir nakit akımları esas alınarak ölçülür. Kredi değerlendirmesinin bir parçası olarak, müşterinin kullanmakta olduğu ürünlerdeki ödeme alışkanlıkları kontrol edilir. Yani diğer borçlarındaki geri ödeme performansı incelenir. Yeterli geri ödeme gücüne sahip olmayan kişilerin kredilendirilmesinden kaçınılır. Krediye konu olan faaliyetin veya yatırımın nakit akışı birincil geri ödeme kaynağı olarak belirlenir. Bankalar maruz kaldıkları riskleri

azaltmak için teminat ve garantilerden yararlanabilirler. Ancak işlemler öncelikle borçlunun geri ödeme kapasitesi değerlendirilerek yapılır. Müşterinin geri ödeme performansı değerlendirilirken teminatlar dikkate alınmaz. Bankalar kredi geri ödemesinde, borçlunun geçici likidite sıkıntısı yaşamasından dolayı aksamalar oluyor ise bu kredileri yeniden yapılandırabilir veya yeni bir ödeme planı oluşturabilir (BDDK 2016: 4-15).

Kredilerin geri ödeme performansı değerlendirilirken tahsis ve izleme süreçlerinde yer alan yönetimler ile birlikte, pazarlama sürecinde yer alan yönetimlerinde sorumluluğunun bulunmasına dikkat edilir.

Erdal (2012), 57 adet işletmenin geri ödeme performanslarını incelediği bir çalışma yapmıştır. Araştırmada kredi alan kurumların geri ödeme performansları incelenmiştir. Ankete katılan işletmelerin %61,4'ünün kredi ödemelerinde sıkıntı çektiği ve %38,6'lık kısmının ise kredi ödemelerinde sıkıntı çekmediği belirtilmiştir. Ayrıca işletmelerin %47'sinin tarımsal ürünlerde oluşan fiyat düzensizliğinden, %42'sinin elde edilen verim belirsizliğinden; %37'sinin iklim değişikliğinden, %32'sinin gelir ve giderlerin uyumsuzluğundan ve %10'unun da amacına uygun bu kredileri kullanmamasından (özel tüketim) kaynaklı olarak kredi geri ödemelerinde problem yaşadığı belirlenmiştir.

Türkiye Bankalar Birliği'nin yayınladığı Tarım Sektörü Raporu'nda, ülkemizde 2017-2022 yılları arasında olumsuz geri ödeme performansı sonucu takipteki kredi (geri ödemenin 90 günü aştığı krediler) kapsamına giren tarım kredilerinin tutar ve oran olarak azaldığı görülmektedir (Tablo 9).

Tablo 9. Tarım Sektörüne İlişkin Takipteki Kredi Alacakları

Yıllar	Tarım Sektörü Takip Kredileri (Milyar TL)	Toplam Takip Kredileri İçindeki Payı (%)
2017	2,41	3,8
2018	3,77	3,9
2019	5,22	3,5
2020	4,98	3,3
2021	4,19	2,6
2022	2,59	1,6

Kaynak: TBB (2023: 24).

Tablo 9’da takipteki tarım kredileri miktarlarının en yüksek olduğu yılın 2019 ve en düşük olduğu yılın ise 2017 yılı olduğu görülmektedir. Toplam takip kredileri içinde tarım kredilerinin oranı 2017 yılında %3,8 iken bu oran 2018’de küçük bir artış ile %3,9’a yükselmiş ve sonraki yıllarda sürekli azalarak 2022 yılında %1,6’ya kadar gerilemiştir.

2.7. Tarımsal Finansmanın Ekonomideki Yeri, Önemi ve Etkileri

Tarımsal finansman, üretim öncesi ve sonrası her aşamada genellikle nakit olarak ortaya çıkan ihtiyaçlardır. Tarımsal üretim için gerekli girdilerin sağlanması, mevcut öz kaynakların ve diğer dış finansman kaynaklarının kullanılması anlamına gelir. Ayrıca tarımsal yatırımların yapılması ve gelecekteki üretim dönemleri için gerekli tedbirlerin alınması gibi faaliyetler için de finansman ihtiyacı ortaya çıkabilir (Üney 2021: 42).

Tarımsal finansman, tarım sektörünün gelişimini desteklemek amacıyla sunulan bir dizi finansal hizmeti içerir. Bu hizmetler tarım faaliyetlerinin finansmanını sağlamak, kaynakları yönetmek ve tarım işletmelerinin büyümesini teşvik etmek için kullanılır.

Tarımsal finansmanın ekonomideki yeri ve önemi büyüktür. Tarım sektörü, ekonomik kalkınma için temel bir itici güç olarak kabul edilir. Tarımsal üretim bir ülkenin GSYİH’sine önemli bir katkı sağlar ve dış ticarete önemli bir rol oynar. Ayrıca tarım sektörü istihdamı ve geliri arttırarak kırsal kalkınmayı teşvik eder ve toplumun refah düzeyini yükseltir (Dinçer 2019: 27).

Tarım sektörünün ülke ekonomisine etkin bir şekilde katkıda bulunabilmesi, tarımsal üretimin temel maddeleri olan toprak ve suyun üretime dönüştürülmesine, üretim faaliyetlerinin düzenli ve etkin bir şekilde yürütülmesine ve yeterli tarımsal yatırımların yapılmasına bağlıdır. Diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründeki işletmelerin temel amacı kâr elde etmek ve devamlılığı sağlamaktır.

Tarım işletmelerinin faaliyet konusu bitkisel ve hayvansal ürünleri tedarik etmek, üretmek, pazarlamak ve kâr elde etmektir. Tarımsal işletmelerin faaliyet konularını gerçekleştirebilmeleri için çiftçiler işletmelerini finanse etmek zorundadırlar. Günümüzde işletmelerde ürün, üretim ve pazarlama süreçlerinin arasında sermaye piyasası bir köprü görevi görerek önemli rol almıştır. Tarımsal

alandaki kalkınma ve bunun sonucu olarak da gerçekleşen sanayileşme hareketlerine bağlı olarak, işletmelerin finansman talebi artmıştır. Bu finansman ihtiyacını karşılamak için işletmeler birtakım arayışlara başvurmuştur. Tarım sektöründe sermaye birikiminin önemli adımlarından biri olan tarım sektörünün finansmanı bu süreçte önemli bir konu olarak görülmektedir (Erdaş 2012: 50-51).

Ekonomik düzeyleri ne olursa olsun temel ihtiyaçların giderilmesinde başrol oynayan tarım sektörünün önemi her geçen gün artmaktadır. Son yıllarda sanayileşme hareketlerine bağlı olarak ülkemizde tarım sektörünün yeri giderek azalmakla birlikte, nüfusun belli bir kısmını beslemesi nedeniyle çok önemli olduğu görülmektedir (Yılmaz 2008: 77).

Ekonomik gelişme sürecinde tarımın önemi giderek azalsada hala hayati bir sektör olma özelliğine sahiptir. Tarımın ekonomideki etkisi; GSYİH içindeki payı, dış ticaretteki rolü ve istihdam üzerindeki katkısıyla ölçülebilir. Tarımsal finansmanın sağlanması ve doğru finansal yöntemlerin kullanılması, tarım sektörünün sürdürülebilirliğini ve ekonomik büyümeyi desteklemek için önemlidir (Ersoy ve Özsoy 2017: 1-14).

Tablo 10’da ülkemizde tarım sektörüne yönelik seçilmiş bazı göstergelere yer verilerek tarım sektörünün 2013-2023 yılları arasında ülke ekonomisine sağladığı katkı ele alınmıştır.

Tablo 10. Türkiye’de Tarım Sektörünün GSYİH ve İhracattaki Payı

Yıllar	GSYİH (Milyon TL)	Tarımın GSYİH Payı (%)	Toplam İhracat (1000 \$)	Tarımın İhracattaki Payı (%)
2013	1.823.427	6,7	151.626.709	14,1
2014	2.054.898	6,6	157.622.057	14,3
2015	2.350.941	6,9	143.838.871	14,5
2016	2.626.560	6,1	142.138.850	14,2
2017	3.133.704	6,0	156.991.707	13,5
2018	3.758.774	5,8	168.087.637	13,8
2019	4.320.191	6,4	180.832.722	13,0
2020	5.046.883	6,7	169.514.167	14,4
2021	7.248.789	5,5	225.367.676	13,1
2022	15.006.574	6,5	254.169.748	13,5
2023	26.545.722	6,2	255.808.922	15,9

Kaynak: TİM (2024), TÜİK (2024).

Tarım sektörünün 2013 yılından 2023 yılına kadar GSYİH'ya yaptığı katkı oransal olarak azalmıştır. Fakat tarımın ihracattaki payı 2013'te %14,1 iken bu oran yıllar itibariyle bazen artıp bazen azalarak 2023 yılında %15,9'a kadar yükselmiştir. Sanayileşme sürecinde gelişmekte olan ülkeler için beklenen bir durum olmasıyla birlikte bu sonuç, tarım sektörünün önemini kaybettiği anlamına gelmez.

Tarımın etkin bir şekilde finanse edilmesinin olumlu sonuçları ancak uzun vadede milli gelire pozitif yansır. Tablo 10'da tarım sektörünün GSYİH'daki payının 2013 yılında %6,7 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Belirli dönemlerde bu oranda düşüşler yaşansa da hemen her yıl yakın seviyelerde gerçekleşmiştir. İhracat rakamlarında da benzer bir durum yaşanmıştır. 2020 yılına kadar yakın oranlarda seyreden tarımsal ihracat 2023 yılı itibariyle artış göstermiştir.

Gelişen bir ülkede teknolojinin ilerlemesi, hizmet sektörü ve iş kolları sayılarında artış olmasına karşın tarım sektörü hala hayati bir rol üstlenmektedir. Tarım sektörünün önemli olmasının nedenlerinden biri de ekonomik kalkınma üzerinde olan etkisidir. Stratejik özelliği günümüzde daha da belirgin olan, kendine yeterliliğin sağlanmasında geliştirilmesi zorunlu olan tarım sektörünün, ekonomik kalkınmaya yapacağı katkının temelinde tarımsal finansman yatmaktadır (Şahin 2024: 4).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. UYGULAMA

3.1 Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup araştırılmak istenen problemin mevcut durumunu ortaya koymak için araştırma yöntemlerinden “Betimsel Yöntem” kullanılmıştır.

3.2 Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Sivas ilinde çiftçilik yapan 18 yaş ve üzeri kişiler oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleminde ise 390 kişi yer almaktadır.

Sivas ilinde Çiftçi Kayıt Sistemi'nde kayıtlı çiftçi sayısı 32000'dir (TRGM 2024: 3). Çalışma yapılırken, örneklemin tespit edilebilmesi için anakütlenin büyüklüğü bilindiği durumlarda kullanılan şu formülden yararlanılmıştır (Karagöz 2017: 59):

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{d^2 \cdot (N - 1) + t^2 \cdot p \cdot q} = \frac{32000 \cdot 1,96^2 \cdot 0,5 \cdot 0,5}{0,05^2 \cdot (32000 - 1) + 1,96^2 \cdot 0,5 \cdot 0,5} = 379,61$$

Burada formüldeki değerler aşağıdaki gibi anlamlandırılmıştır:

- N: Anakütle büyüklüğü (evrendeki tüm bireylerin sayısı),
- n: Örneklem büyüklüğü (örnekleme alınması gereken sayı),
- t: Güven düzeyine karşılık gelen t katsayısı (%95 güven düzeyi için $t \approx 1.96$),
- p: Gerçekleşme olasılığı,
- q: Gerçekleşmeme olasılığı,
- d: Hata payı veya örnekleme hatası (%5 hata payı için $d=0,05$).

Söz konusu formülde, anakütle hakkında bilgi olmadığından $p=0,5$ ve $q=0,5$ alınarak 0.95 güvenlilikle minimum örneklem büyüklüğü yaklaşık 380 kişi olarak

hesaplanmıştır. Çalışmada ulaşılan kişi sayısı ise 390 olup bu sayının gerekli örneklem büyüklüğünden fazla olduğu görülmektedir.

Tarım sektörü, gerek ihtiyaç duyulan gıda maddelerini karşılaması gerekse ekonomiye sağladığı katkı bakımından oldukça önemli bir sektördür. Bu sektörün büyümesinin önündeki en büyük engellerden biri, sektörden gelir elde edebilmek için hasat döneminin beklenmesidir. Hasat zamanına kadar oluşan finansman ihtiyacı üreticileri zor durumda bırakmakta ve finansman arayışına sevk etmektedir. Ayrıca tarım sektörü üreticileri ülkemizin önemli bir kesimini oluşturmaktadır. Bu kişilerin üretimdeki finansman maliyetleri, üretim yapabilmelerinde ve rekabet edebilmelerinde etkili olan faktörlerden biridir. Türkiye’de tarım sektöründe çalışan sayısı dikkate alındığında bu üreticilerin aldıkları kararlar ile bankacılık sektöründe etkin rol oynayabileceği düşünülmektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı çalışma tarım sektörü çalışanlarına yönelik uygulanmıştır. Araştırmanın Sivas ilinde yapılmasında ise zaman ve maliyet kısıtları etkili olmuştur.

3.3 Veri Toplama Aracı ve Süreci

Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Anket, araştırmacı tarafından düzenlenmiş ve veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Anket iki bölüm olarak tasarlanmıştır (EK 1). İlk bölümde, araştırmaya katılan tarım sektörü çalışanlarının kişisel özelliklerini belirten; yaş, medeni hal, cinsiyet ve eğitim düzeyi ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde üreticilerin işletmelerinin faaliyet alanı, faaliyet süresi, kaç defa tarımsal kredi kullandıkları ve üretim için hangi borçlanma yöntemini kullandıkları soruları da yöneltilmiştir. İkinci bölümde ise bankalar tarafından sunulan tarımsal kredi hizmetlerine ilişkin ilgili literatür araştırılarak oluşturulan “*Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği*” (TKMBHMDÖ) kullanılmıştır.

Ölçek maddelerinin oluşturulmasında, Parlat (2017) ile Bilge ve Duman’ın (2022) çalışmalarından yararlanılmıştır. Bu çalışmalardaki 18 madde revize edilerek soru havuzunda yer almıştır. Ayrıca ilgili literatür taranarak 14 madde araştırmacının önerisi ile çalışmaya dahil edilmiştir. Böylece araştırma ölçeğinin ilk haline ilişkin madde havuzunda 32 madde yer almıştır.

Hazırlanan taslak ölçek kapsam geçerliliğinin sağlanıp sağlanmadığının belirlenmesi için bankacılık alanında iki akademisyen ve tarımsal kredi alanlarında uzman 3 kişinin görüşlerine sunulmuştur. Alınan geri dönütler doğrultusunda 2 maddenin revize edilmesine ve 2 maddenin de ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Daha sonra ölçekte kalan 30 madde ifadelerin anlaşılabilir olduğunu belirlemek için pilot çalışma ile 78 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Pilot uygulama sonucunda bir maddenin katılımcılar tarafından tam olarak anlaşılmadığı ya da yanlış anlaşıldığı düşünüldüğü taslak ölçekten çıkarılmasına karar verilmiş ve ölçekte 29 madde kalmıştır. Pilot uygulama sonucunda ölçeğin tamamına ilişkin Cronbach α katsayı değeri 0,905 şeklinde hesaplanmıştır.

Son olarak araştırma ölçeğinin yapı geçerliliğine ilişkin olarak açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve bu analiz neticesinde 1 maddenin çıkarılmasına karar verilmiştir. Böylece araştırma ölçeğinin nihai halinde 28 soru yer almıştır. Oluşturulan ölçek beşli Likert tipinde bir ölçek olup çalışmaya katılan üreticilerden ölçekte yer alan ifadelere; kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum veya kesinlikle katılıyorum şeklinde görüş belirtmeleri istenmiştir.

Araştırmanın bilimsel yayın etiği kurallarına uygunluğu için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kuruluna başvurulmuştur. Kurul, 18.01.2024 tarihinde yaptığı inceleme sonucunda 2024/8 sayılı karar ile çalışmanın etik olarak uygun olduğuna karar vermiştir. Çalışmada başta maliyet ve zaman kısıtları olmak üzere, Sivas ilinde tarım sektöründe çalışan üreticilerin tam listesine ulaşamadığı için örneklem birimleri oluşturulurken kolayda örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Araştırma için düzenlenen anketler, 15 Şubat 2024–25 Ağustos 2024 tarihleri arasında gönüllü katılım ilkesine göre yüz yüze uygulanmıştır.

3.4 Verilerin Analizi

Bu çalışmada 412 tarım sektörü çalışanına ulaşılarak anketler uygulanmıştır. Fakat 22 anketin özensiz, yanlış veya eksik cevaplandığı görülmüş ve analizden çıkarılmasına karar verilmiştir. Böylece geriye analizler için uygun olabilecek toplamda 390 anket kalmıştır. Elde edilen tüm verilerin analizi için SPSS 27.0

İstatistik paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiklerden faydalanılmıştır. Ölçeğin güvenirlik analizleri iç tutarlılık analizi (Cronbach Alpha) ile incelenmiştir. Bu doğrultuda “*Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği*”nin bütününe ve ölçekte yer alan her bir boyuta ait Cronbach α katsayısı hesaplanmıştır. Ayrıca ölçekte bulunan 5 alt faktörün ortalama puanlarının normal dağılım sergileyip sergilemediği Kolmogorov-Smirnov Normallik testi ile incelenmiştir. Test sonucunda verilerin normal dağılım göstermediği tespit edilmiş ve non-parametrik istatistiksel yöntemler tercih edilmiştir. Bunun için 2’li grup ortalamaları arasındaki farklılığın incelenmesinde Mann-Whitney U testi, 3 ya da daha fazla grup ortalamaları arasındaki farklılığın incelenmesinde ise Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Kruskal Wallis H Testi ile anlamlı farklılık tespit edilen gruplardaki farklılıkların hangi alt gruplardan kaynaklandığını belirlemek için grup ortalamaları Bonferroni düzeltme katsayısı kullanılarak Mann Whitney U testi ile ikişerli olarak karşılaştırılmıştır.

3.5. Bulgular

3.5.1 Araştırma Ölçeğinin Yapı Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Çalışmada kullanılan ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için elde edilen verilere açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Raykov ve Marcoulides (2008), AFA ile araştırmacının, ölçeği yapıya yönelik öngörü kazanacağını ve pek çok sayıda değişkeni daha az sayıda faktör ile ilişkilendirebileceğini belirtmişlerdir. Bir veri setine açıklayıcı faktör analizinin uygulanabilmesi için örneklem büyüklüğünün yeterli düzeyde olması ve araştırma verilerinin AFA’ya uygun olması gerekir. Bartlett Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı yardımıyla araştırma verileri incelenmiştir. Bartlett testi ile ($X^2=7.097,113$; $p=0,000<0,001$) maddeler arasında yüksek korelasyon ilişkileri olduğu yani verilerin çoklu normal dağılımdan geldiği sonucuna ulaşılmıştır (Kartal ve Bardakçı 2018: 41-42). KMO katsayı değerinin ise (0,882) olduğu tespit edilmiştir. Böylece, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterliliğinin “iyi” düzeyde olduğu ve verilerin AFA’ya uygun olduğu belirlenmiştir (Tavşancıl, 2010: 50). Bu işlemten sonra ölçeğin faktör yapısını belirlenmek adına Temel Bileşenler Analizi ve Varimaks

Rotasyon yöntemleri kullanılarak açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Büyüköztürk (2002), çok faktörlü yapıların oluşumu söz konusu ise Varimax tekniğinin tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu çalışmada, daha az değişkenle faktör varyanslarının maximum olmasını sağlamak için Varimax döndürme yönteminden yararlanılmıştır. Tablo 11’de ölçeğin nihai haline ait açıklayıcı faktör analizi sonrası elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 11. Araştırma Ölçeğinin AFA Sonuçları

Madde No	Maddeler ve Faktörler	Faktör Yük Değeri	Özdeğer	Varyans	Kümülatif Varyans
Bankacılık Hizmeti Faktörü					
4	Bankanın müşteri hizmetlerine ulaşım kolaylığından memnunum.	0,845	8,610	30,749	30,749
13	Bankanın tahsis ettiği tarım/çiftçi kartının avantajlarından (taksit, ödül puan vb.) memnunum.	0,818			
12	Bankanın şube ağıının geniş olmasından memnunum.	0,813			
1	Banka şubesinin bulunduğu lokasyona yakın olmasından memnunum.	0,791			
14	Banka uygulamalarının (internet şube, mobil şube) kullanımının kolay olmasından memnunum.	0,790			
9	Banka tarafında tahsis edilmiş limitlerin (kredi, kredi kartı vb.) yeterlilik düzeyinden memnunum.	0,662			
16	Tarım kredileri dışında sunulan diğer bankacılık hizmetlerinden memnunum.	0,590			
26	Bankanın fiziksel özelliklerinden (görünümü, bekleme alanları, atm sayısı vb.) memnunum.	0,545			
Kredi Hizmeti Faktörü					
10	Bankanın uyguladığı teminat kriterlerinden memnunum.	0,882	4,320	15,427	46,176
8	Bankanın uyguladığı dosya, sigorta vb. masrafların maliyetinden memnunum.	0,765			
5	Bankanın kredi onay sürecinden memnunum.	0,737			
17	Yaşanan olumsuzluklardan dolayı ödeme dönemindeki aksaklıklara karşı bankanın yaklaşımından memnunum.	0,734			
7	Bankanın uyguladığı tarımsal kredi faiz oranlarından memnunum.	0,712			
15	Krediye ihtiyaç duyduğumda işlemlerin hızlı yapılmasından memnunum.	0,691			
6	Banka tarafından istenilen evrakların fazla olmamasından memnunum.	0,687			

Kişiyeye Özel Hizmet Faktörü					
23	Bankanın kredi geri ödeme koşullarının bireysel ihtiyaçlarıma uygun olmasından memnunum.	0,842	2,336	8,342	54,518
19	Bankanın özel günlerimi (doğum günü, bayram, yılbaşı vb.) hatırlamasından memnunum.	0,780			
24	Bankanın ihtiyacıma uygun doğru ürünler sunmasından memnunum.	0,754			
18	Banka şubesinde tarımsal faaliyet gösteren müşterilere özel gişe hizmeti sunulmasından memnunum.	0,699			
11	Kredi faiz oranlarında kişiyeye özel tekliflerin sunulmasından memnunum.	0,676			
Banka Çalışan Davranışı Faktörü					
22	Banka çalışanlarının davranışlarından memnunum.	0,856	1,869	6,674	61,192
3	Banka çalışanlarının faaliyet gösterdiğim tesis/çiftlik/arazi ziyaret sıklığından memnunum.	0,854			
2	Banka çalışanlarının alanlarında uzman olmasından memnunum.	0,801			
28	Banka çalışanlarının sorun çözümüne yönelik yaklaşımlarından memnunum.	0,797			
Güven Faktörü					
25	Bankanın yapmış olduğu işlemlerde şeffaf olmasından memnunum.	0,825	1,478	5,28	66,472
27	Banka çalışanlarının güvenilir olmasından memnunum.	0,687			
21	Bankanın müşteri gizliliğine verdiği önemden memnunum.	0,687			
20	Bankanın bankacılık sektöründeki prestijinden memnunum.	0,681			

Netemeyer vd. (2003), açıklayıcı faktör analizi sonrası meydana gelen yapıda faktörlerin öz değerinin, en iyi yapıyı oluşturmak için kullanılan önemli bir kriter olduğunu ve öz değeri 1’den büyük olan faktörlerin ölçekte kalmasının daha uygun olacağını ifade etmişlerdir. AFA sonrası, “*Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği*”ne ilişkin olarak öz değeri birden fazla olan beş faktör meydana gelmiştir. Faktör altında yer alan maddelerin içerdikleri ortak anlam göz önünde bulundurularak bu beş faktöre; “kişiye özel hizmet”, “banka çalışan davranışı”, “bankacılık hizmeti”, “kredi hizmeti” ve “güven” adlarının verilmesinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Bankacılık hizmeti faktörü altında olan maddelerin faktör yük değerleri (0,545)-(0,845) arasında yer alırken, kredi hizmeti faktöründe (0,687)-(0,882) arasında, kişiye özel hizmet faktöründe (0,676)-(0,842) arasında, banka çalışan davranışı faktöründe (0,797)-(0,856) arasında ve güven faktöründe ise (0,681)-(0,825) arasında yer almıştır (Tablo 11). Bu bulgular doğrultusunda, ölçekte bulunan bütün maddeler

için faktör yük değerlerinin yeterli düzeyde olduğu ifade edilebilir (Comrey & Lee, 1992, akt. Dede ve Yaman, 2008). Tablo 11’de, faktörlerin açıkladıkları varyans oranlarının bankacılık hizmeti faktöründe %30,74 olduğu, kredi hizmeti faktöründe %15,42 olduğu, kişiye özel hizmet faktöründe %8,34 olduğu, banka çalışan davranışı faktöründe %6,67 olduğu ve güven faktöründe ise %5,28 olduğu görülmektedir. Ayrıca 28 madde ve 5 faktörden oluşan yapının toplam varyansın %66,47’sini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.5.2 Araştırma Ölçeğinin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Çalışmada yararlanılan ölçeğin güvenilir bir yapıda olması çok önemlidir. Bu hususta ölçekte bulunan maddelerin homojenliğini incelemek için araştırmacılar tarafından genellikle çok sık kullanılan Cronbach α katsayı değerlerine bakılmıştır (DeVellis, 2021). “*Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği*” ve alt boyutlarına ilişkin Cronbach α katsayı değerleri hesaplanarak Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Ölçek ve Alt boyutlarına Ait Cronbach α Katsayıları

Faktör Grupları	Madde Sayısı	Cronbach α Değeri
Kişiye Özel Hizmet	5	0,872
Banka Çalışan Davranışı	4	0,892
Bankacılık Hizmeti	8	0,905
Kredi Hizmeti	7	0,881
Güven	4	0,810
Ölçeğin Tamamı	28	0,912

Tablo 12’de, “TKMBHMDB Ölçeği”nin tamamı için Cronbach α değerinin (0,912) olduğu görülmektedir. Ölçeğin kişiye özel hizmet faktörü için bu değer (0,872), banka çalışan davranışı faktörü için (0,892), bankacılık hizmeti faktörü için (0,905), kredi hizmeti faktörü için (0,881) ve güven faktörü için ise (0,810)’dur. Ölçeğin tamamına ve tüm alt faktörlerine yönelik elde edilen Cronbach α değerleri 0,8’den büyük olması araştırma ölçeğinin “yüksek güvenilirlikte” olduğunu ifade etmektedir (Tavşancıl 2010: 29).

3.6. Demografik Bulgular

Tablo 13’te araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerine ilişkin bulgular sunulmuştur.

Tablo 13. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Sonuçlar

	Değişkenler	N	Yüzde		Değişkenler	N	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	350	89,7	Medeni Hal	Evli	295	75,6
	Kadın	40	10,3		Bekâr	95	24,4
	Genel Toplam	390	100,0		Genel Toplam	390	100,0
Yaş	18-29 yaş	43	11,0	Eğitim Durumu	Okuryazar	15	3,8
	30-44 yaş	133	34,1		İlköğretim	119	30,5
	45-59 yaş	130	33,3		Lise	203	52,1
	60 veya üzeri	84	21,5		Üniversite	53	13,6
	Genel Toplam	390	100,0		Genel Toplam	390	100,0
Tarımsal Kredi Kullanım Sayısı	1 defa	27	6,9	Katılımcıların Tarımsal Tecrübe Süresi	6 yıldan az	45	11,5
	2-3 defa	86	22,1		6-10 yıl arası	83	21,3
	4-6 defa	123	31,5		11-15 yıl arası	132	33,8
	7-9 defa	96	24,6		16-20 yıl arası	88	22,6
	10 veya üzeri	58	14,9		20 yıldan fazla	42	10,8
	Genel Toplam	390	100,0		Genel Toplam	390	100,0
Üretim İçin Kullanılan Borçlanma Yöntemi	Banka kredisi	328	84,1	Katılımcıların Faaliyet Alanı	Zirai Üretim	88	22,6
	Tarım kredi kooperatifi	33	8,5		Hayvancılık	116	29,7
	Aile veya çevreden	12	3,1		Her ikisi	186	47,7
	Hiç borçlanmam	13	3,3		Genel Toplam	390	100,0
	Alıcıdan avans	4	1,0				
	Genel Toplam	390	100,0				

Tablo 13'te görüldüğü üzere çalışmaya katılan kişilerin; 89,7'si erkek ve %10,3'ü kadındır; %75,6'sı evli ve %24,4'ü bekârdır; %11'i 18-29 yaş aralığında, %34,1'i 30-44 yaş aralığında, %33,3'ü 45-59 yaş aralığında ve %21,6'sı ise 60 yaş veya üzerindedir. Katılımcıların %3,8'i okuryazar olup %30,5'i ilköğretim mezunu, %52,1'i lise mezunu ve %13,6'sı da üniversite mezunudur. Katılımcıların %6,9'u bir defa tarımsal kredi kullanmışken, %22,1'i iki ya da üç defa, %31,5'i 4-6 defa, %24,6'sı 7-9 defa ve %14,9'u ise 10 ya da daha çok sayıda tarımsal kredi kullanmıştır. Bu kişilerin %11,5'inin tarımsal tecrübe süresi 6 yıldan az olup %21,3'ünün 6-10 yıl arası, %33,8'inin 11-15 yıl arası, %22,6'sının 16-20 yıl arası ve %10,8'inin ise 20 yıldan fazladır. Katılımcıların %84,1'i üretim için banka kredisi kullanarak borçlanırken, %8,5'i tarım kredi kooperatifi aracılığıyla, %3,1'i

aile veya çevreden aldığı borç ile ve %1'i de ürettiği ürünü satın alan alıcıdan avans olarak borçlanmıştır. Bu kişilerin %3,3'ü ise üretim için hiç borç almadığını kendi imkânlarını kullandığını belirtmiştir. Katılımcıların %22,6'sının faaliyet alanı zirai üretim olup %29,7'sinin ise hayvancılıktır. Hem zirai üretim hem de hayvancılık yapan kişiler ise katılımcıların %47,7'sini oluşturmaktadır.

3.7. Katılımcıların Ölçekteki İfadelere Verdikleri Yanıtlara İlişkin Bulgular

Katılımcıların “*Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği*”ndeki ifadelere verdikleri yanıtlara ilişkin istatistiksel sonuçlar Tablo 14’te sıralanmıştır.

Tablo 14. Araştırma Ölçeğindeki İfadelere Katılımcıların Verdikleri Yanıtların İstatistiksel Sonuçları

Madde No	İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Aritmetik Ortalama
3	Banka çalışanlarının faaliyet gösterdiğim tesis/çiftlik/arazi ziyaret sıklığından memnunum.	%1,8	%3,3	%3,6	%39,7	%51,6	4,36
22	Banka çalışanlarının davranışlarından memnunum.	%1,8	%3,3	%6,9	%40,5	%47,5	4,28
28	Banka çalışanlarının sorun çözümüne yönelik yaklaşımlarından memnunum.	%3,3	%4,9	%7,7	%29,5	%54,6	4,27
2	Banka çalışanlarının alanlarında uzman olmasından memnunum.	%2,1	%4,6	%7,2	%41,3	%44,8	4,22
21	Bankanın müşteri gizliliğine verdiği önemden memnunum.	%1,5	%2,1	%6,7	%55,3	%34,4	4,19
20	Bankanın bankacılık sektöründeki prestijinden memnunum.	%1,0	%2,8	%8,7	%57,2	%30,3	4,13
9	Banka tarafında tahsis edilmiş limitlerin (kredi, kredi kartı vb.) yeterlilik düzeyinden memnunum.	%3,8	%4,9	%9,7	%52,6	%29,0	3,98
27	Banka çalışanlarının güvenilir olmasından memnunum.	%4,9	%6,2	%6,9	%57,4	%24,6	3,91
1	Banka şubesinin bulunduğu lokasyona yakın olmasından memnunum.	%5,6	%6,7	%10,3	%46,9	%30,5	3,90
13	Bankanın tahsis ettiği tarım/çiftçi kartının avantajlarından (taksit, ödül puan vb.) memnunum.	%3,6	%8,2	%10,3	%53,5	%24,4	3,87
26	Bankanın fiziksel özelliklerinden (görünümü, bekleme	%5,9	%5,6	%12,6	%47,4	%28,5	3,87

	alanları, atm sayısı vb.) memnunum.						
25	Bankanın yapmış olduğu işlemlerde şeffaf olmasından memnunum.	%4,1	%5,1	%20,0	%44,1	%26,7	3,84
12	Bankanın şube ağının geniş olmasından memnunum.	%6,7	%8,2	%10,3	%47,4	%27,4	3,81
14	Banka uygulamalarının (internet şube, mobil şube) kullanımının kolay olmasından memnunum.	%5,9	%7,9	%11,3	%49,8	%25,1	3,80
4	Bankanın müşteri hizmetlerine ulaşım kolaylığından memnunum.	%7,2	%9,5	%10,0	%45,6	%27,7	3,77
24	Bankanın ihtiyacıma uygun doğru ürünler sunmasından memnunum.	%3,6	%4,4	%25,6	%46,7	%19,7	3,75
19	Bankanın özel günlerimi (doğum günü, bayram, yılbaşı vb.) hatırlamasından memnunum.	%4,6	%10,8	%27,9	%41,1	%15,6	3,52
23	Bankanın kredi geri ödeme koşullarının bireysel ihtiyaçlarıma uygun olmasından memnunum.	%4,1	%9,5	%37,5	%33,3	%15,6	3,47
17	Yaşanan olumsuzluklardan dolayı ödeme dönemindeki aksaklıklara karşı bankanın yaklaşımından memnunum.	%2,3	%14,9	%31,8	%38,4	%12,6	3,44
5	Bankanın kredi onay sürecinden memnunum.	%3,8	%17,7	%32,6	%35,4	%10,5	3,31
6	Banka tarafından istenilen evrakların fazla olmamasından memnunum.	%6,4	%21,0	%24,4	%35,9	%12,3	3,27
10	Bankanın uyguladığı teminat kriterlerinden memnunum.	%2,8	%18,5	%36,9	%33,6	%8,2	3,26
15	Krediye ihtiyaç duyduğumda işlemlerin hızlı yapılmasından memnunum.	%5,1	%21,0	%24,6	%43,7	%5,6	3,24
11	Kredi faiz oranlarında kişiye özel tekliflerin sunulmasından memnunum.	%7,2	%18,7	%33,1	%31,0	%10,0	3,18
18	Banka şubesinde tarımsal faaliyet gösteren müşterilere özel gişe hizmeti sunulmasından memnunum.	%9,2	%19,2	%30,6	%28,2	%12,8	3,16
16	Tarım kredileri dışında sunulan diğer bankacılık hizmetlerinden memnunum.	%15,9	%18,7	%25,7	%22,3	%17,4	3,07
8	Bankanın uyguladığı dosya, sigorta vb. masrafların maliyetinden memnunum.	%10,0	%23,1	%36,9	%24,6	%5,4	2,92
7	Bankanın uyguladığı tarımsal kredi faiz oranlarından memnunum.	%11,5	%27,9	%30,9	%25,1	%4,6	2,83
Genel Aritmetik Ortalama=3,69							

Araştırmada kullanılan 5’li Likert tipi “TKMBHMDDB Ölçeği”nin derecelendirme boyutuna ilişkin puan aralığı; 1,00 ile 1,79 arası için “kesinlikle katılmıyorum”, 1,80 ile 2,59 arası için “katılmıyorum”, 2,60 ile 3,39 arası için “kararsızım”, 3,40 ile 4,19 arası için “katılıyorum” ve 4,20 ile 5,00 arası için “kesinlikle katılıyorum” şeklinde belirlenmiştir. Tablo 14’te, “TKMBHMDDB Ölçeği”nde bulunan tüm ifadelerle katılımcıların verdikleri yanıtlara genel olarak bakıldığında, genel aritmetik ortalamanın 3,69 olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, tarımsal kredi müşterilerinin bankacılık hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeylerine ilişkin ifadelerle genel katılımının “katılıyorum” düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Yani tarımsal kredi müşterilerinin aldıkları bankacılık hizmetlerinden genel anlamda memnun kaldıkları ifade edilebilir. Ayrıca “TKMBHMDDB

Ölçeği”ndeki 28 ifadenin her birine ayrı ayrı bakıldığında; kişiye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerinde yer alan ifadeler ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır (Tablo 14):

Bankacılık Hizmeti Faktörü: Bu faktör altında bulunan 8 ifadeye (1,4,9,12,13,14,16,26 nolu maddeler) verilen yanıtların ortalamasının 3,07 ile 3,98 arasında değiştiği görülmektedir. Katılımcıların yalnızca “tarım kredileri dışında sunulan diğer bankacılık hizmetlerinden memnunum” ifadesine yönelik kararsız kaldıkları diğer 7 ifadeye ilişkin ise katılıyorum yönünde cevap verdikleri görülmektedir. Yani katılımcıların, bankacılık hizmeti faktöründe yer alan ifadelerdeki hizmetlere ilişkin olarak genel anlamda memnun kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Kredi Hizmeti Faktörü: Bu faktör altında bulunan 7 ifadeye (5,6,7,8,10,15,17 nolu maddeler) verilen yanıtların ortalamasının 2,83 ile 3,44 arasında değiştiği görülmektedir. Katılımcıların 7 ifadeye ilişkin kararsızım yönünde cevap verdikleri görülmektedir. Yani katılımcıların, kredi hizmeti faktöründe yer alan ifadelerdeki hizmetlere ilişkin olarak genel anlamda memnun oldukları söylenemez.

Kişiyi Özel Hizmet Faktörü: Bu faktör altında bulunan 5 ifadeye (11,18,19,23,24 nolu maddeler) verilen yanıtların ortalamasının 3,16 ile 3,75 arasında değiştiği görülmektedir. Kredi faiz oranlarında kişiye özel tekliflerin sunulması ve banka şubesinde tarımsal faaliyet gösteren müşterilere özel gişe hizmeti sunulmasının katılımcıları genel anlamda memnun etmedikleri ve bu konuda kararsız kaldıkları belirlenmiştir. Kredi geri ödeme koşullarının bireysel ihtiyaçlara uygun olması, tüketicilerin özel günlerinin hatırlanması ve kişilerin ihtiyacına yönelik doğru ürünlerin sunulması ise katılımcıların memnun olduğunu göstermektedir. Yani katılımcıların, kişiye özel hizmet faktöründe yer alan ifadelere ilişkin bazı hususlarda kararsız olsalar da genel anlamda memnun oldukları söylenebilir.

Banka Çalışan Davranışı Faktörü: Bu faktör altında bulunan 4 ifadeye (2,3,22,28 nolu maddeler) verilen yanıtların ortalamasının 4,22 ile 4,36 arasında değiştiği görülmektedir. Katılımcıların 4 ifadeye ilişkin kesinlikle katılıyorum yönünde cevap verdikleri görülmektedir. Yani katılımcıların, banka çalışan davranışı

faktöründe yer alan ifadelerdeki hizmetlere ilişkin olarak genel anlamda çok memnun oldukları söylenebilir.

Güven Faktörü: Bu faktör altında bulunan 4 ifadeye (20,21,25,27 nolu maddeler) verilen yanıtların ortalamasının 3,84 ile 4,19 arasında değiştiği görülmektedir. Katılımcıların 4 ifadeye ilişkin katılıyorum yönünde cevap verdikleri görülmektedir. Yani katılımcıların, güven faktöründe yer alan ifadelere ilişkin olarak genel anlamda memnun oldukları söylenebilir.

3.8. Çeşitli Değişkenler Açısından Anlamlılık Analizlerine İlişkin Bulgular

Araştırmada elde edilen verilerin normalliğini belirlemek için Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi yapılmış ve testin sonucunda faktörlere ait ortalama puanlar ile varyasyon katsayıları hesaplanarak Tablo 15’te sunulmuştur.

Tablo 15. Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi Sonuçları

Faktör Grupları	n	Ortalama	Standart Sapma	Varyasyon Katsayısı	Çarpıklık	Basıklık	Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi	
							Test İstatistiği	P
Kişiyeye Özel Hizmet	390	3,416	0,849	%25	-0,411	0,331	0,102	0,000
Banka Çalışan Davranışı	390	4,285	0,798	%19	-1,953	4,526	0,209	0,000
Bankacılık Hizmeti	390	3,758	0,857	%23	-0,729	0,584	0,092	0,000
Kredi Hizmeti	390	3,979	0,758	%19	-0,647	0,193	0,162	0,000
Güven	390	4,017	0,712	%18	-0,542	0,128	0,152	0,000

Likert tipi ölçekler kullanılarak elde edilen verilerde değişkenlerin normallik sınavının yapılması önemli görülmektedir. Tabachnick ve Fidell’e göre (2007), bu tip ölçeklerde verilerin normal dağılım göstermesi için çarpıklık katsayısının ± 1 aralığında olması ve basıklık katsayısının da ± 2 aralığında bulunması gerekir. Tablo 15’te kişiyeye özel hizmet, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktör gruplarının hem çarpıklık katsayı değerlerinin ± 1 aralığında hem de basıklık katsayı değerlerinin ± 2 aralığında yer aldığı görülmektedir. Fakat banka çalışan davranışı

faktörünün hem çarpıklık katsayı değeri ± 1 aralığının dışında hem de basıklık katsayı değeri ± 2 aralığının dışında bulunmaktadır. Tüm faktörlere ilişkin varyasyon katsayı değerlerinin %30'dan küçük olduğu görülmektedir. Ayrıca Kolmogorov-Smirnov Testi sonuçları incelendiğinde tüm faktörlerin ortalama puanlarının normal dağılıma sahip olmadığı belirlenmiştir ($p=0,000<0,05$). Elde edilen bu bulgular neticesinde tüm faktörlerin normal dağılım göstermediği yani normallik varsayımının gerçekleşmediğine karar verilmiştir. Daha sonra katılımcıların, bankalar tarafından sunulan tarımsal kredi hizmetlerine ilişkin düşüncelerinde etkisi olan 5 faktöre ilişkin hesaplanan ortalama puanların, çeşitli demografik değişkenler bakımından anlamlı bir farklılığa sahip olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma verileri normal dağılıma sahip olmadığı için nonparametrik istatistiksel yöntemler kullanılmıştır.

Çalışmada yer alan 2 grup ortalaması arasındaki farklılığı araştırmak için Mann Whitney U Testi, 2'den fazla grup ortalaması arasındaki farklılığı araştırmak için ise Kruskal-Wallis H Testi kullanılmıştır. Ayrıca Kruskal-Wallis H testi sonrasında istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilen gruplarda, farklılığın hangi alt gruplardan kaynaklandığını belirlemek için Post-Hoc testlerinden Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testinden yararlanılmıştır. Bonferroni düzeltilmeli Mann Whitney U testi aşamasında grup ortalamaları ikiye bölünmüş olarak karşılaştırılmıştır. Bonferroni düzeltmesi, istatistiksel anlamlılık sınır değeri olarak ele alınan 0,05 değerinin yapılacak tüm ikili kıyaslama sayısına bölünmesiyle elde edilen sonucun, ikili kıyaslamaların karşılaştırılmasında anlamlılık sınır değeri olarak kullanılmasıdır. İkili karşılaştırmalar için yapılacak tüm kıyaslama sayısı küme sayısının 2'li kombinasyonu kadardır (Eral, Vehid 2013: 139).

Katılımcıların, "TKMBHMDDB Ölçeği"nde yer alan kişiye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerindeki ifadelerle katılım düzeyleri cinsiyetleri bakımından incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların cinsiyet değişkeni açısından farklılığa sahip olup olmadığı Mann Whitney U Testi kullanılarak belirlenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 16'da sunulmuştur.

Tablo 16. Cinsiyet Değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Cinsiyet	n	Sıra Sayılar Ortalamaları	Sıralar Toplamı	U Test İstatistiği	p
Kişiyeye Özel Hizmet	Erkek	350	194,94	68.229	6.804	0,771
	Kadın	40	200,4	8.016		
Banka Çalışan Davranışı	Erkek	350	193,67	67.785	6.360	0,336
	Kadın	40	211,50	8.460		
Bankacılık Hizmeti	Erkek	350	191,28	66.948	5.523	0,028
	Kadın	40	232,43	9.297		
Kredi Hizmeti	Erkek	350	192,42	67.346	5.921	0,106
	Kadın	40	222,48	8.899		
Güven	Erkek	350	192,76	67.464,5	6.039,5	0,149
	Kadın	40	219,51	8.780,5		

Tablo 16’da, “TKMBHMDDB Ölçeği”nde yer alan, kişiyeye özel hizmet, banka çalışan davranışı, kredi hizmeti ve güven faktörlerinin ortalama puanlarının katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Fakat bankacılık hizmeti faktörünün ortalama puanları ise katılımcıların cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Ayrıca katılımcıların bankacılık hizmeti faktörü sıra sayı ortalamaları incelendiğinde, kadınların bankacılık hizmeti faktörüne ait sıra sayı ortalamalarının (232,43) erkeklerin sıra sayı ortalamalarından (191,28) anlamlı derecede daha büyük olduğu görülmektedir.

Katılımcıların, “Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği”nde yer alan kişiyeye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerindeki ifadelerle katılım düzeyleri medeni durumları bakımından incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların medeni durum değişkeni açısından farklılığa sahip olup olmadığı Mann Whitney U Testi kullanılarak belirlenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 17’de sunulmuştur.

Tablo 17. Medeni Durum Değişkenine Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Medeni Durum	n	Sıra Sayılar Ortalamaları	Sıralar Toplamı	U Test İstatistiği	P
Kişiyeye Özel Hizmet	Evli	295	197,59	58.290,5	13.394,5	0,516
	Bekâr	95	188,99	17.954,5		
Banka Çalışan Davranışı	Evli	295	198,52	58.290,5	13.121	0,343
	Bekâr	95	186,12	17.954,5		
Bankacılık Hizmeti	Evli	295	196,59	57.995,5	13.689,5	0,735
	Bekâr	95	192,1	18.249,5		
Kredi Hizmeti	Evli	295	197,76	58.339	13.346	0,480
	Bekâr	95	188,48	17.906		
Güven	Evli	295	197,02	58.119,5	13.565,5	0,635
	Bekâr	95	190,79	18.125,5		

Tablo 17’de, “TKMBHMDDB Ölçeği”nde yer alan, kişiyeye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerinin ortalama puanlarının katılımcıların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Katılımcıların, “Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği”nde yer alan kişiyeye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerindeki ifadelerle katılım düzeyleri yaşları bakımından incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların yaş değişkeni açısından farklılığa sahip olup olmadığı Kruskal Wallis H Testi kullanılarak belirlenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 18’de sunulmuştur.

Tablo 18. Yaşa Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Yaş Grupları	n	Sıra Ortalaması	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p
Kişiyi Özel Hizmet	18-29 arası	43	209,10	2,063	3	0,560
	30-44 arası	133	201,89			
	45-59 arası	130	191,80			
	60 ve üzeri	84	184,15			
Banka Çalışan Davranışı	18-29 arası	43	183,87	2,021	3	0,568
	30-44 arası	133	187,83			
	45-59 arası	130	201,41			
	60 ve üzeri	84	204,45			
Bankacılık Hizmeti	18-29 arası	43	204,07	0,9	3	0,825
	30-44 arası	133	197,95			
	45-59 arası	130	196,22			
	60 ve üzeri	84	186,13			
Kredi Hizmeti	18-29 arası	43	153,79	9,040	3	0,029
	30-44 arası	133	189,36			
	45-59 arası	130	208,6			
	60 ve üzeri	84	206,29			
Güven	18-29 arası	43	180,52	3,194	3	0,363
	30-44 arası	133	185,89			
	45-59 arası	130	205,44			
	60 ve üzeri	84	202,99			

Tablo 18’de, “TKMBHMDDB Ölçeği”nde yer alan, kişiyi özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti ve güven faktörlerinin ortalama puanlarının katılımcıların yaşlarına göre anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Fakat kredi hizmeti faktörünün ortalama puanları ise katılımcıların yaşlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Kredi hizmeti faktöründe farklılığın hangi yaş gruplarında olduğunu tespit etmek için Bonferroni düzeltme katsayısı kullanılarak Mann Whitney U Testi’nden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda grup ortalamalarının karşılaştırılması ikiyeşerli yapılmıştır. Çalışmada 4 adet yaş grubu olduğu için altı tane ikiyeşerli karşılaştırma testi yapılarak, Bonferroni düzeltmesi için $0,05/6=0,0083$ sınır değeri yeni önem seviyesi olarak belirlenmiştir. Bu düzeltme sonrası elde edilen bulgular Tablo 19’da yer almaktadır.

Tablo 19. Yaşa Göre Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Yaş Grupları	n	Sıra Ortalama	Sıra Toplamı	U	Z	p
Kredi Hizmeti	18-29 yaş arası	43	69,09	2.971	2.025	-2,737	0,006
	45-59 yaş arası	130	92,92	12.080			

Tablo 19’da, 18-29 yaş grubunda yer alan kişiler ile 45-59 yaş grubunda yer alan kişilerin kredi hizmeti faktörüne ilişkin düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık

olduğu görülmüştür ($p=0,006<0,0083$). Bu iki grubun sıra ortalamaları incelendiğinde, 18-29 yaş grubunun sıra ortalamasının (69,09) 45-59 yaş grubuna göre (92,92) daha düşük olduğu görülmektedir. Buna göre, 45-59 yaş grubundaki kişilerin 18-29 yaş grubundaki kişilere göre kredi hizmeti faktörüne ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların, “Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği”nde yer alan kişiye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerindeki ifadeler katılımcıların eğitim durumları bakımından incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların eğitim durumu değişkeni açısından farklılığa sahip olup olmadığı Kruskal Wallis H Testi kullanılarak belirlenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 20’de sunulmuştur.

Tablo 20. Eğitim Değişkenine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Eğitim Grupları	n	Sıra Ortalaması	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p
Kişiye Özel Hizmet	Okuryazar	15	248,77	3,615	3	0,306
	İlköğretim	119	193,21			
	Lise	203	192,29			
	Üniversite	53	197,84			
Banka Çalışan Davranışı	Okuryazar	15	244,3	10,072	3	0,018
	İlköğretim	119	191,64			
	Lise	203	203,82			
	Üniversite	53	158,5			
Bankacılık Hizmeti	Okuryazar	15	186	0,402	3	0,940
	İlköğretim	119	193,41			
	Lise	203	195,39			
	Üniversite	53	203,29			
Kredi Hizmeti	Okuryazar	15	172,33	1,667	3	0,644
	İlköğretim	119	203,58			
	Lise	203	191,26			
	Üniversite	53	200,16			
Güven	Okuryazar	15	168,17	1,808	3	0,613
	İlköğretim	119	200,42			
	Lise	203	191,93			
	Üniversite	53	205,86			

Tablo 20’de, “TKMBHMDB Ölçeği”nde yer alan, kişiye özel hizmet, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerinin ortalama puanlarının katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Fakat banka çalışan davranışı faktörünün ortalama puanları

ise katılımcıların eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Banka çalışan davranışı faktöründe farklılığın hangi eğitim gruplarında olduğunu tespit etmek için Bonferroni düzeltme katsayısı kullanılarak Mann Whitney U Testi'nden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda grup ortalamalarının karşılaştırılması ikişerli yapılmıştır. Çalışmada 4 adet eğitim grubu olduğu için altı tane ikişerli karşılaştırma testi yapılarak, Bonferroni düzeltmesi için $0,05/6=0,0083$ sınır değeri yeni önem seviyesi olarak belirlenmiştir. Bu düzeltme sonrası elde edilen bulgular Tablo 21'de yer almaktadır.

Tablo 21. Eğitime Göre Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Eğitim Grupları	n	Sıra Ortalama	Sıra Toplamı	U	Z	p
Banka Çalışan Davranışı	Lise Üniversite	203 53	134,64 105	27.331 5.565	4.134	-2,633	0,008

Tablo 21'de, lise eğitim grubunda yer alan kişiler ile üniversite eğitim grubunda yer alan kişilerin banka çalışan davranışı faktörüne ilişkin düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p=0,008<0,0083$). Bu iki grubun sıra ortalamaları incelendiğinde, üniversite eğitim grubunun sıra ortalamasının (105) lise eğitim grubuna göre (134,64) daha düşük olduğu görülmektedir. Buna göre, lise eğitim grubundaki kişilerin üniversite eğitim grubundaki kişilere göre banka çalışan davranışı faktörüne ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların, “Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği”nde yer alan kişiye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerindeki ifadelerle katılım düzeyleri tarımsal tecrübe süresi bakımından incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların tarımsal tecrübe süresi değişkeni açısından farklılığa sahip olup olmadığı Kruskal Wallis H Testi kullanılarak belirlenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 22'de sunulmuştur.

Tablo 22. Tarımsal Tecrübe Süresi Değişkenine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Tarımsal Tecrübe Süresi Grupları	n	Sıra Ortalaması	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p
Kişiyeye Özel Hizmet	6 yıldan az	45	168,77	13,716	4	0,008
	6-10 yıl arası	83	213,58			
	11-15 yıl arası	132	203,89			
	16-20 yıl arası	88	166,60			
	20 yıldan fazla	42	222,57			
Banka Çalışan Davranışı	6 yıldan az	45	186,88	2,052	4	0,726
	6-10 yıl arası	83	186,57			
	11-15 yıl arası	132	205,73			
	16-20 yıl arası	88	195,82			
	20 yıldan fazla	42	189,56			
Bankacılık Hizmeti	6 yıldan az	45	155,08	7,356	4	0,118
	6-10 yıl arası	83	194,75			
	11-15 yıl arası	132	204,45			
	16-20 yıl arası	88	205,26			
	20 yıldan fazla	42	191,69			
Kredi Hizmeti	6 yıldan az	45	184,1	2,880	4	0,578
	6-10 yıl arası	83	188,83			
	11-15 yıl arası	132	205,43			
	16-20 yıl arası	88	200,43			
	20 yıldan fazla	42	179,36			
Güven	6 yıldan az	45	180,36	2,155	4	0,707
	6-10 yıl arası	83	190,88			
	11-15 yıl arası	132	204,97			
	16-20 yıl arası	88	197,07			
	20 yıldan fazla	42	187,8			

Tablo 22’de, “TKMBHMDB Ölçeği”nde yer alan, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerinin ortalama puanlarının katılımcıların tarımsal tecrübe süresine göre anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Fakat kişiyeye özel hizmet faktörünün ortalama puanları ise katılımcıların tarımsal tecrübe süresine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Kişiyeye özel hizmet faktöründe farklılığın hangi tarımsal tecrübe süresi gruplarında olduğunu tespit etmek için Bonferroni düzeltme katsayısı kullanılarak Mann Whitney U Testi’nden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda grup ortalamalarının karşılaştırılması ikişerli yapılmıştır. Çalışmada 5 adet tarımsal tecrübe süresi grubu olduğu için 10 tane ikişerli karşılaştırma testi yapılarak, Bonferroni düzeltmesi için $0,05/10=0,005$ sınır değeri yeni önem seviyesi olarak belirlenmiştir. Bu düzeltme sonrası elde edilen bulgular Tablo 23’te yer almaktadır.

Tablo 23. Tarımsal Tecrübe Süresine Göre Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Tarımsal Tecrübe Süresi Grupları	n	Sıra Ortalama	Sıra Toplamı	U	Z	p
Kişiye Özel Hizmet	16-20 yıl arası	88	58,77	5.172	1.256	-2,965	0,003
	20 yıldan fazla	42	79,6	3.343			

Tablo 23’te, tarımsal tecrübe süresi 16-20 yıl arası olan kişiler ile 20 yıldan fazla olan kişilerin, kişiye özel hizmet faktörüne ilişkin düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p=0,003<0,005$). Bu iki grubun sıra ortalamaları incelendiğinde, 16-20 yıl arası tarımsal tecrübe süresi bulunan grubun sıra ortalamasının (58,77) 20 yıldan fazla tarımsal tecrübe süresi bulunan gruba göre (79,6) daha düşük olduğu görülmektedir. Buna göre, tarımsal tecrübe süresi 20 yıldan fazla olan kişilerin tarımsal tecrübe süresi 16-20 yıl arasında olan kişilere göre kişiye özel hizmet faktörüne ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların, “Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği”nde yer alan kişiye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerindeki ifadelerle katılım düzeyleri tarımsal kredi kullanım sayısı bakımından incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların tarımsal kredi kullanım sayısı değişkeni açısından farklılığa sahip olup olmadığı Kruskal Wallis H Testi kullanılarak belirlenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 24’te sunulmuştur.

Tablo 24. Tarımsal Kredi Kullanım Sayısına Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Tarımsal Kredi Kullanım Sayısı Grupları	n	Sıra Ortalaması	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p
Kişiyeye Özel Hizmet	1 defa 2-3 defa 4-6 defa 7-9 defa 10 veya üzeri	27 86 123 96 58	185,52 203,26 211,42 197,82 151,04	12,234	4	0,016
Banka Çalışan Davranışı	1 defa 2-3 defa 4-6 defa 7-9 defa 10 veya üzeri	27 86 123 96 58	207,83 192,1 198,05 199,72 182,41	1,425	4	0,840
Bankacılık Hizmeti	1 defa 2-3 defa 4-6 defa 7-9 defa 10 veya üzeri	27 86 123 96 58	222,11 193,83 209,77 187,75 168,16	7,384	4	0,117
Kredi Hizmeti	1 defa 2-3 defa 4-6 defa 7-9 defa 10 veya üzeri	27 86 123 96 58	247,83 180,18 214,67 174,37 188,17	14,970	4	0,005
Güven	1 defa 2-3 defa 4-6 defa 7-9 defa 10 veya üzeri	27 86 123 96 58	245,54 185,58 213,12 174,41 184,46	13,273	4	0,010

Tablo 24’te, “TKMBHMDDB Ölçeği”nde yer alan, banka çalışan davranışı ve bankacılık hizmeti faktörlerinin ortalama puanlarının katılımcıların tarımsal kredi kullanım sayısına göre anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmektedir ($p>0,05$). Fakat kişiyeye özel hizmet, kredi hizmeti ve güven faktörlerinin ortalama puanları ise katılımcıların tarımsal kredi kullanım sayısına göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Kişiyeye özel hizmet, kredi hizmeti ve güven faktörlerinde farklılığın hangi tarımsal kredi kullanım sayı gruplarında olduğunu tespit etmek için Bonferroni düzeltme katsayısı kullanılarak Mann Whitney U Testi’nden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda grup ortalamalarının karşılaştırılması ikişerli yapılmıştır. Çalışmada 5 adet tarımsal kredi kullanım sayı grubu olduğu için 10 tane ikişerli karşılaştırma testi yapılarak, Bonferroni düzeltmesi için $0,05/10=0,005$ sınır değeri yeni önem seviyesi olarak belirlenmiştir. Bu düzeltme sonrası elde edilen bulgular Tablo 25’de yer almaktadır.

Tablo 25. Tarımsal Kredi Kullanım Sayısına Göre Bonferroni Düzeltmeli Mann Whitney U Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Tarımsal Kredi Kullanım Sayısı Grupları	n	Sıra Ortalama	Sıra Toplamı	U	Z	p
Kişiyeye Özel Hizmet	4-6 defa	123	99,71	12.264,50	2.495,5	-3,270	0,001
	10 veya üzeri	58	72,53	4.206,50			
Kredi Hizmeti	1 defa	27	79,91	2.157,50	812,5	-3,008	0,003
	7-9 defa	96	56,96	5.468,50			
Güven	1 defa	27	79,04	2.134,00	836	-2,862	0,004
	7-9 defa	96	57,21	5.492,00			

Tablo 25’de, tarımsal kredi kullanım sayısı 4-6 defa olan kişiler ile 10 veya üzeri olan kişilerin, kişiyeye özel hizmet faktörüne ilişkin düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p=0,001<0,005$). Bu iki grubun sıra ortalamaları incelendiğinde, 10 veya daha fazla tarımsal kredi kullanan grubun sıra ortalamasının (72,53) 4-6 defa bu krediyi kullanan gruba göre (99,71) daha düşük olduğu görülmektedir. Buna göre, 4-6 defa tarımsal kredi kullanan kişilerin 10 veya daha fazla sayıda tarımsal kredi kullanan kişilere göre kişiyeye özel hizmet faktörüne ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca tarımsal krediyi 1 defa kullanan kişiler ile 7-9 defa kullanan kişilerin, hem kredi hizmeti hem de güven faktörlerine ilişkin düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p<0,005$). Kredi hizmeti ve güven faktörlerinde bu iki grubun sıra ortalamaları incelendiğinde, 7-9 defa tarımsal kredi kullanan grubun sıra ortalamasının bu krediyi 1 defa kullanan gruba göre daha düşük olduğu görülmektedir. Buna göre, tarımsal krediyi 1 defa kullanan kişilerin 7-9 defa tarımsal kredi kullanan kişilere göre hem kredi hizmeti hem de güven faktörlerine ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların, “Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği”nde yer alan kişiyeye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerindeki ifadelerle katılım düzeyleri faaliyet alanları bakımından incelenmiştir. Katılımcıların verdikleri cevapların faaliyet alanı değişkeni açısından farklılığa sahip olup olmadığı Kruskal Wallis H Testi kullanılarak belirlenmiş ve elde edilen bulgular Tablo 26’da sunulmuştur.

Tablo 26. Faaliyet Alanı Değişkenine Göre Kruskal-Wallis H Testi Sonuçları

Faktör Grupları	Faaliyet Alanı Grupları	n	Sıra Ortalaması	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	p
Kişiyeye Özel Hizmet	Zirai Üretim	88	177,79	4,009	2	0,135
	Hayvancılık	116	191,77			
	Zirai Üretim ve Hayvancılık	186	206,20			
Banka Çalışan Davranışı	Zirai Üretim	88	182,48	2,383	2	0,304
	Hayvancılık	116	206,62			
	Zirai Üretim ve Hayvancılık	186	194,73			
Bankacılık Hizmeti	Zirai Üretim	88	202,36	0,784	2	0,676
	Hayvancılık	116	188,57			
	Zirai Üretim ve Hayvancılık	186	196,58			
Kredi Hizmeti	Zirai Üretim	88	189,59	1,084	2	0,582
	Hayvancılık	116	190,14			
	Zirai Üretim ve Hayvancılık	186	201,64			
Güven	Zirai Üretim	88	190,34	1,168	2	0,558
	Hayvancılık	116	189,22			
	Zirai Üretim ve Hayvancılık	186	201,86			

Tablo 26’da, “TKMBHMDDB Ölçeği”nde yer alan, kişiyeye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven faktörlerinin ortalama puanlarının katılımcıların faaliyet alanlarına göre anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

SONUÇ

Günümüzde, gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun tüm ülkeler için stratejik bir işleve sahip olan tarım sektörü hâla vazgeçilmez bir sektördür. Toplumların temel ihtiyacı olan gıda talebinin karşılanabilmesi, tarıma dayalı sanayinin gelişebilmesi, istihdam kaynağının sağlanabilmesi, ekolojik sistemin korunabilmesi gibi pek çok önemli role sahip olan tarım sektörü, insanlığın gelişimi için var olan sektörlerin başında gelmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler için tarım sektörü, gelir ve istihdam kaynağı olarak ekonomik gelişme sürecine büyük katkılarda bulunmaktadır. Ancak karşılaşılan finansman sorunları nedeniyle beklenen sektörel gelişmeler sağlanamadığından, gelişme ve katma değer oluşturmada istenilen düzeyde değildir. Gelişmiş ülke ekonomilerinde ise tarım sektörünün finansman sorunları çeşitli finansman imkânları sağlanarak çözüme kavuşturulmuştur.

Türkiye, geçmişten günümüze kadar bir tarım ülkesi olması nedeniyle ulusal gıda güvencesine sahip bir ülke haline gelmiştir. Ülkemizin ekonomik kalkınma listesinin başında yer alan tarım sektörü, iş gücünün kırsaldan kente göç etmesi, tarım arazilerinin amaç dışı kullanımı, sanayileşmeye yönelik izlenen politikalar, iklim değişikliği, yetersiz eğitim, uygulanan yanlış tarım politikaları, sermaye ve finansman kaynağı vb. sorunlar nedeniyle nihai hedefine ulaşamamaktadır (Eştürk ve Ören 2014: 197). Türkiye’de ekonomik gelişme sürecinde ekonomide yapılan bazı yapısal değişiklikler tarım sektörünün geri planda kalmasına sebep olmuştur. Buna karşın diğer sektörlerle pazar konumunda olması, sektörde ithalata eğilimin artması, gıda güvenliğine ilişkin tehditlerin oluşması vb. sebepler tarım sektörünün devlet tarafından daha fazla önemsenmesine neden olmuştur (Esenkar 2019: 120).

Türkiye, yaşanan ekonomik krizler sonucunda tarım politikalarında, uluslararası anlaşmaların çizdiği çerçevede yeni arayışlar içerisine girmiştir. Bu doğrultuda 2000’li yılların başında IMF ile imzalamış olduğu stand-by anlaşmaları ile tarımsal destekleme politikalarında köklü bir değişikliğe gitmiştir. Amaç, uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikalarının oluşturduğu sorunları

çözmektir. Ancak uygulanan tarımsal destekleme politikaları tarım sektöründe beklenen geliştirici etkileri oluşturmamış ve yapısal iyileşmeler sağlanamamıştır.

Ülkemizde tarım sektöründeki temel sorunlar incelendiğinde; tarımda uzmanlaşmanın tam olarak gerçekleşememesi; gübre, tarım ilacı, tarım makineleri gibi temel üretim malzemelerinde fiyatların yüksek olması; üretimin plansız bir şekilde yapılması; tarım alanlarının azalması; çiftçilere yeterli eğitimin verilememesi; sulamada sorunlar yaşanması; tarım arazilerinin yanlış tekniklerle kullanılması şeklinde sıralanabilir. Tüm bu sorunların yanı sıra ülkemizde tarım sektörü daima “yetersiz sermaye” sorunu ile karşı karşıya kalmış ve büyük finansman sorunlarıyla mücadele etmiştir. Üretim tekniklerinin gelişememesi, sektördeki yapısal bozukluklar, verimliliğin düşük kalması, tarım işletmelerinin sermaye yapılarında ki bozukluklar gibi sorunlar mevcut finansman sorunlarını artırarak bu sorunlarla mücadeleyi engellemektedir. Finansman sorunlarının ortaya çıkmasında, Türkiye’de tarım sektörünün doğrudan veya dolaylı sübvansiyonlarla finanse edilememesi ve sektöre yeterli oranda kredi imkânının sağlanamamasının etkisi olduğu düşünülmektedir (Doğan vd., 2015: 39).

Ülkemizde tarım sektöründe çalışan kişilerin gelir düzeylerinin düşük olması tarım sektöründeki finansman sorununu artırmaktadır. Üreticiler, üretimde ihtiyaç duydukları girdileri temin edebilmek, gelişen teknolojiden faydalanabilmek ve yeni yatırımlar yapabilmek adına gerekli olan sermayenin sağlanması için öz kaynaklarının dışında bir yabancı kaynağa ihtiyaç duymaktadırlar. Tarım sektöründe sağlanan finans, günümüzde tarımsal üretimde yararlanılan önemli bir girdi olmuştur. Üreticiye ihtiyacı halinde yeterli miktarda sağlanan finansman tarım sektörünün gelişmesinde, iyileştirilmesinde ve sürdürülebilirliğinde önemli bir rol oynamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki finansal kurumlar kredi portföylerinin küçük bir kısmını tarıma kullanırmaktadırlar. Hatta bu oran tarım sektörünün GSYİH'deki payı göz önünde bulundurulduğunda orantısız bir şekilde daha düşük kalmaktadır (Pramod ve Savitha 2023: 839). Türkiye’de tarımsal kaynaklar çeşitli olmakla birlikte bu kaynakların yapısı zamanla değişime uğramış ve bankalar son dönemde tarıma yönelik kurumsal kredilerin başlıca kaynaklarından biri olmuştur. Fakat bu finansman süreci, şartları, avantajları ve dezavantajları ile tarım sektörü üreticilerini

etkilemektedir. Bu çalışma ile bankalar tarafından sunulan tarımsal kredi hizmetlerine ilişkin bireylerin memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tüketicilerin tarımsal kredi hizmetlerine ilişkin düşüncelerinin demografik değişkenler (yaş, medeni hal, cinsiyet, eğitim düzeyi, işletmenin faaliyet alanı, faaliyet süresi, tarımsal kredi kullanma sayısı, borçlanma yöntemi) açısından farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi araştırmanın ikinci amacını oluşturmaktadır. Eğer bir farklılık var ise bunun hangi demografik özellik veya özelliklerden kaynaklandığı gibi soruların cevapları açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada “*Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği*” kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda 5 faktör (kişiye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti, güven) ortaya çıkmıştır. Ölçeğin kişiye özel hizmet faktörü için Cronbach α değeri (0,872) hesaplanmış, banka çalışan davranışı faktörü için (0,892), bankacılık hizmeti faktörü için (0,905), kredi hizmeti faktörü için (0,881) ve güven faktörü için ise (0,810) şeklinde hesaplanmıştır. Ölçeğin tamamı için Cronbach α değerinin ise (0,912) olduğu belirlenmiş ve ölçeğin “yüksek güvenilirlikte” olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların %6,9’unun hiç tarımsal kredi kullanmadığı %22,1’inin 1-3 kez arası, %31,5’inin 4-6 kez arası, %24,6’sının 7-9 kez arası ve %14,9’unun ise 10 ya da daha çok sayıda tarımsal kredi kullandığı tespit edilmiştir. Katılımcıların %84,1’inin üretim için banka kredisi kullanarak borçlandığı, %8,5’inin tarım kredi kooperatifi aracılığıyla borçlandığı, %3,1’inin aile veya çevreden aldığı borç ile ve %1’inin de ürettiği ürünü satın alan alıcıdan avans olarak borçlandığı belirlenmiştir. Bu kişilerin %3,3’ünün ise üretim için hiç borç almadığı kendi imkânlarını kullandığı tespit edilmiştir.

Araştırmada kullanılan, “*Tarımsal Kredi Müşterilerinin Bankacılık Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeylerinin Belirlenmesi Ölçeği*”ne yönelik kişiye özel hizmet, banka çalışan davranışı, bankacılık hizmeti, kredi hizmeti ve güven alt boyutlarının ortalama puanlarından yararlanarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Katılımcıların, bankacılık hizmeti faktöründe yer alan ifadelerdeki hizmetlere ilişkin olarak genel anlamda memnun kaldıkları görülmüştür. Bu sonuçta,

artan rekabet ortamında bankaların verdikleri hizmetleri sürekli geliştirme ve müşteri memnuniyeti odaklı davranma politikalarının etkisinin olduğu düşünülmektedir.

- Katılımcıların, kredi hizmeti faktöründe yer alan ifadelerdeki hizmetlere ilişkin olarak genel anlamda memnun olmadıkları belirlenmiştir. Bu sonuçta, ülkemizde günümüzde faiz oranlarının yüksek olmasının da etkisiyle tarımsal kredi faiz oranlarının yüksek olması, faiz oranları dışında diğer masrafların fazla oluşu, kredi sürecinde aranan şartların ve yapılan işlemlerin tüketicileri yıpratması gibi nedenlerin etkisi olduğu düşünülebilir.
- Katılımcıların, kişiye özel hizmet faktöründe yer alan ifadelere ilişkin bazı hususlarda kararsız olsalar da genel anlamda memnun oldukları söylenebilir. Bu sonuçta, tüketicilerin bir müşterinin ötesinde önemsenmek istendikleri, kişisel ihtiyaçların olduğu özellikle zor günlerinde bankanın yardımcı olmasının istenmesi, kişiye özel teklif ve yaklaşımların yetersiz ya da uygun olmadığının düşünülmesi gibi nedenlerin etkisi olabilir.
- Katılımcıların, banka çalışan davranışı faktöründe yer alan ifadelerdeki hizmetlere ilişkin olarak genel anlamda çok memnun oldukları söylenebilir. Bu sonuçta, bankaların sorunların çözümünü iyi bilen alanında uzman ve tüketicilerle iyi diyalog kurabilen kişileri istihdam etmesinin hatta hizmet içi eğitimlerle bunun sürekli iyileştirmesi için çalışmalar yapmalarının etkisi olduğu düşünülmektedir.
- Katılımcıların, güven faktöründe yer alan ifadelere ilişkin olarak genel anlamda memnun oldukları söylenebilir. Bu sonuçta, finans sektörünün güvene dayalı olması nedeniyle bankaların müşteri memnuniyeti ve mahremiyetine yönelik sistemsal açıkların oluşmasını ve tüketicilerin olumsuz etkilenmesini önlemeye ilişkin geliştirdikleri politikaların ve atılan adımların etkisi olduğu düşünülmektedir.
- Tarım sektörü çalışanlarının ölçekte yer alan sorulara verdikleri cevapların cinsiyet değişkeni açısından yalnızca bankacılık hizmeti faktöründe farklılaştığı saptanmıştır. Kadınların bankacılık hizmeti faktörüne ilişkin memnuniyet düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçta, kadınların doğası gereği erkeklere göre detayları daha

fazla önemsemelerinin, kadınların ve erkeklerin beklentilerinin farklı olmasının ve genel anlamda sektörde tarım bankacılığı çalışanlarının çoğunlukla erkek bireylerden oluşmasından kaynaklı olarak kadın müşterilerin kendilerine daha özenli davranılması konusunda beklentilerinin yüksek olmasının etkisi olduğu düşünülebilir.

- Katılımcıların ölçekte yer alan sorulara verdikleri cevapların medeni durum değişkeni açısından istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık sergilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçta, tarımsal bankacılık hizmetlerine ilişkin evli yada bekârların benzer algıya sahip olmalarının etkisi olabilir.
- Tarım sektörü çalışanlarının ölçekte yer alan sorulara verdikleri cevapların yaş değişkeni açısından yalnızca kredi hizmeti faktöründe farklılaştığı belirlenmiştir. 45-59 yaş grubundaki kişilerin 18-29 yaş grubundaki kişilere göre kredi hizmeti faktörüne ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçta, 45-59 yaş grubundaki tarım sektörü çalışanlarının, 18-29 yaş grubundaki kişilere göre daha uzun seneler sektör içerisinde bulunmaları nedeniyle tecrübelerini ön planda tuttukları düşünülmektedir. 45-59 yaş grubundaki kişilerin bu düşüncelerinde, özellikle daha az maliyetli veya kendileri için daha uygun şartlarda kredi olanaklarının sağlacağı avantajı önemsemelerinin etkisi olabilir. Ayrıca 18-29 yaş grubundaki kişilerin düşüncelerinde, kişisel olarak ekonomik gelişme döneminde olmalarından kaynaklı daha kolay risk almalarının etkisi olduğu düşünülebilir.
- Katılımcıların ölçekte yer alan sorulara verdikleri cevapların eğitim düzeyi değişkeni açısından yalnızca banka çalışan davranışı faktöründe farklılaştığı saptanmıştır. Lise eğitim grubundaki kişilerin üniversite eğitim grubundaki kişilere göre banka çalışan davranışı faktörüne ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçta, lise mezunu kişilerin banka çalışanlarının davranışlarından genel anlamda tatmin oldukları fakat üniversite mezunu kişilerin, eğitim seviyesi itibarıyla daha hassas olmalarının ve özenli davranılması konusunda beklentilerinin yüksek olmasının etkisi olabilir.

- Tarım sektörü çalışanlarının ölçekte yer alan sorulara verdikleri cevapların tarımsal tecrübe süresi değişkeni açısından yalnızca kişiye özel hizmet faktöründe farklılaştığı görülmüştür. Tarımsal tecrübe süresi 20 yıldan fazla olan kişilerin tarımsal tecrübe süresi 16-20 yıl arasında olan kişilere göre kişiye özel hizmet faktörüne ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçta, tarımsal tecrübe süresi 20 yıldan fazla olan kişilerin, 16-20 yıl arasında olan kişilere göre banka ile daha uzun süre çalışmış olmalarının bir sonucu olarak kişiye özel ayrıcalıklardan daha fazla faydalanmış olmalarının etkisi olduğu düşünülmektedir.
- Katılımcıların ölçekte yer alan sorulara verdikleri cevapların tarımsal kredi kullanım sayısı değişkeni açısından kişiye özel hizmet, kredi hizmeti ve güven faktörlerinde farklılaştığı görülmüştür. 4-6 kez arası tarımsal kredi kullanan kişilerin 10 veya daha fazla sayıda tarımsal kredi kullanan kişilere göre kişiye özel hizmet faktörüne ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçta, bankaların daha az tarımsal kredi kullanan müşterilerin sadakatini kazanmak amacıyla kişiye özel ayrıcalıklar sunmasının etkisi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca tarımsal krediyi bir kez kullanan kişilerin 7-9 kez tarımsal kredi kullanan kişilere göre hem kredi hizmeti faktörüne hem de güven faktöre ilişkin memnuniyet düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçta, 7-9 kez tarımsal kredi kullanan kişilerin bir kez kullanan kişilere göre kredi sürecinde yaşanan zorluklara daha fazla maruz kalmalarının etkisi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca tarımsal krediyi bir kez kullanan kişilerin düşüncelerinde, banka ile ilişkilerinin yeni olması ve güven zedeleyici durumlarla karşılaşmamış olmalarının önemli bir etkisi olabilir.
- Katılımcıların ölçekte yer alan sorulara verdikleri cevapların faaliyet alanı değişkeni açısından istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık sergilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuçta, bankaların tarım bankacılığı birimi tarafından sunulan hizmetin faaliyet alanı zirai üretim, hayvancılık veya her ikisi olan müşterilere karşı farklı olmamasının bir sonucu olarak bu kişilerde benzer memnuniyet düzeylerinin oluşmasında etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Öneriler

- Bankaların mevcut müşterilerini koruması ve müşteri portföyünü arttırması adına, tarım müşterilerinin ağırlıklı olduğu alanlarda lokasyon ağlarını genişletmeleri, çalışanlarını alanında uzman kişilerden belirlemeleri, teknolojinin hızlı gelişimine karşın sürekli alt yapılarını iyileştirmeleri önerilmektedir.
- Tarımsal kredilerin, bölge müdürlükleri ve genel müdürlük birimleri tarafından sonuçlandırılmasından ziyade şubelerin kredi onay sürecine dâhil edilmesi ve şube yetkilerinin arttırılması kredi onay süreçlerinde yaşanan sıkıntıların çözümüne katkı sağlayabilir. Bireysel bankacılık tarafında sunulan dijital evrak imkânının tarım bankacılığı müşterilerine de sağlanması durumunda evrak temin sürecinde müşteri lehine iş yükünün ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Ayrıca kredi tahsis politikalarının düzeltilmesi ve tahsis biriminde yer alan banka çalışan sayısının arttırılması da müşteri memnuniyetine katkı sağlayacaktır.
- Ülkemizde tarımın geliştirilebilir ve sürdürülebilir olması için tarım müşterilerinin kullanmış olduğu tarımsal kredilerden alınan faiz ve masraflara devlet tarafından indirimler sağlanabilir ya da teşvikler verilebilir. Ayrıca Kredi Garanti Fonunun devreye alınarak müşterilerin yetersiz olan limitlerine ve teminatlarına kefalet sağlanabilir.
- Bankaların finansmana ucuz maliyetle erişemediği yüksek faiz dönemlerinde, kişiye özel rekabetçi faiz oranları sunamayabilmektedir. Bu durumda oluşan memnuniyetsizliği gidermek adına bankalar, müşterinin ödeme performansı, davranış skorlaması ve verimliliğini göz önüne alarak müşteri özelinde masraf indirimi yapabilir.
- Tarım müşterilerinin ağırlıklı olarak ödeme yapmış olduğu hasat dönemleri, kurban bayramları ve diğer ödeme günlerinde özel hizmet sunan gişe sayılarının artırılması ve bu gişelerin işlem sıralamasında numaratóre sadık kalmasının müşteri memnuniyetine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.
- Bankacılık sektöründe sunulan hizmetin kalitesini yalnızca teknolojik alt yapı olanakları değil aynı zamanda insan ilişkileri de belirlemektedir. Çalışanların memnun olması müşterilere daha iyi hizmet sunmalarına da katkı sağlamaktadır.

Bankalar çalışanlarına motive edici imkânlar (prim, terfi, yan haklar vs.) sunarak çalışanlarının daha iyi hizmet vermelerini dolayısıyla müşteri memnuniyetini sağlayabilirler.

- Son zamanlarda finans sektöründe yaşanan müşteri gizliliğinin ihlali ve müşteri hesaplarında müşterinin bilgisi dışında yapılan işlemlerden dolayı müşteriler tedirgin olmakta ve güven problemleri yaşamaktadırlar. Müşterilerin güvenilebilir, gizliliğe ve şeffaflığa önem veren bankaları ve çalışanları tercih etmesi müşteri memnuniyetine katkı sağlamaktadır. Bankaların, çalışanlarını gerek kurum içinden gerekse bağımsız denetçiler tarafından belirli aralıklarla denetlemesi önemli görülmektedir. Ayrıca bankaların, sistemlerinde oluşabilecek açıkları önlemek için düzenli aralıklarla sistem iyileştirmesi yapmasının müşteri memnuniyatını arttıracığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar Mustafa ve Bulut Erdem (2009). “Türkiye’de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikalarında Son Gelişmeler.” *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9 / 17
- Akalın, Adem (2021). “Planlı Dönemler İtibariyle Türkiye’de Kalkınma Çalışmaları İle Kırsal Kalkınma Arasındaki İlişki.” *Ahi Evran Akademi*, 2(1), 32-39.
- Akdeniz, Zeliha (2019). *Türkiye’de Tarım Sektörü ve 2000’li Yıllarda Tarımda İzlenen politikalar* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Aksöz, İbrahim (1972). *Zirai Kredi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- Alyu, Ebubekir (2009). *Adana İlinin Tarımsal Üretimi Ve Tarıma Yönelik Teşvik Uygulamaları*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Adana.
- Arslanbey, Selçuk (2011). *Bankacılık Sektörü ve Tarım Kredileri: Türkiye’de Tarımın Finansmanı ve T.C. Ziraat Bankası A.Ş.’nin Rolü*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi. Balıkesir.
- ATB, (Ankara Ticaret Borsası), (2024). <https://www.ankaratb.org.tr/index.php?Web=1> (Erişim Tarihi: 06.09.2024).
- Aydemir, Cahit (2008). “Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri.” *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 129-147.
- Aytekin, Ece (2009). *İzmir İktisat Kongresi’nden dünya ekonomik bunalımına İzmir’de Tarımsal Etkinlikler*. Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İzmir.
- Bakır, Ani (2018). *Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Faktörler ve Müşteri Memnuniyetinin Müşteri Sadakatı Üzerindeki Etkisi: Bir Vakıf Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencileri Üzerinde Uygulama*. Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Babaoğlu Mehmet, Esen Adem ve Akmaz Ali (2007). *Konya’da Tarım ve Tarımsal Sanayi Sorunlarının Tespiti Sempozyumu*. Konya: Unimat Ofset.
- Bakırcı, Muzaffer (2007), *Türkiye’de Kırsal Kalkınma Kavramlar-Politikalar-Uygulamalar*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Balcıoğlu, Kader (2012). *Tarımsal İşletmelerin Finansal Kaynakları*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Barkan, Ömer Lütfi (1980). “*Tımar*”, *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 805-873.
- Bayram, Müge (2019), *Banka Hizmet Kalitesinin Bireysel Bankacılık Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Marmara Bölgesi Araştırması*, İstanbul Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BDDK, (Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu), (2016). Bankaların kredi yönetimine ilişkin rehber Sayı: 6827 <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/949> (Erişim tarihi: 18.12.2024).
- Bernstein, Henry (2014). *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*. Yordam Kitap.
- Bilge, Erdal (2022). *Kredi Kullanım Amaçlarına Göre Çiftçilerin Tercihlerinde Etkili olan Faktörlerin İncelenmesi: Aksaray Örneği*. Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Niğde.
- Bilişik, Murat Taha (2015). “Gelişmekte Olan ve Hızlı Büyüyen Ülkelerin Tarım Sektörünün Malmquist Toplam Faktör Verimliliği İle Analizi”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 77-97.
- Boz, İsmet (2004), “Tarım Sektörünün İktisadi Kalkınmadaki Rolü”, İçinde, *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*, Ed: Sami Taban-Muhsin Kar, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, ss (137-158).
- Bülbül, Mehmet (1994). *Tarım işletmeleri için alternatif finansman leasing*. I. Tarım Ekonomisi Kongresi, İzmir
- Bülbül, Mehmet (2006). *Tarımsal İşletmelerin Finansmanı*. Ankara: Üniversitesi Basımevi

- Ceylan Ayşe ve Mızrak Zekeriya (2023). “100. Yılında Türkiye’deki Tarım Politikalarının Yapısal Değişimi.” *NEUSBF Dergisi*. 5. 131-147. Doi: 10.51124/jneusbf.2023.53
- Civan, Oğuz (2021). *Tarım Sektörünün Finansmanında Kooperatiflerin Rolü: Tarım Kredi Kooperatifleri Örneği*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Balıkesir.
- Çelik, Ahmet (2019). *Tarımın Finansmanı, Özel Banka Uygulamaları ve Denizbank Örneği*, Namık Kemal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ.
- Çelik, Harun (2021). *Türkiye’de Tarımsal Finansman İçin İslami Araçlar ve Bir Talep Analizi*. İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi. Doktora Tezi, İstanbul.
- Çidem, Nas (2023). *BREXIT’in Türkiye-Birleşik Krallık Tarımsal Ticaretine Etkisinin Değerlendirilmesi* (AB uzmanlık tezi). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü
- Çomaktekin, Muhammed Ferhat (2009). *Tarımsal Destekleme PoliTiKaları ve Türkiye’de Uygulamalar (1990 ve sonrası dönem)*. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, İstanbul.
- Çondur Funda, Evlimoğlu Umut ve Bozdağlıoğlu Yasemin (2008). “Finansal Yenilikler Kapsamında Leasingin Kobi’lerde Kullanımına İlişkin Bir Araştırma,” *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4: 1-26.
- Çetin, Bapattin (2003). *Tarımsal Finansman* U.Ü. Ziraat Fak Yay No:97 Bursa
- Çetin, Bahattin (2008). *Tarımsal Finansman*, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım
- Çıkın, Ayhan (2003). “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kooperatifçilik.” *YAR Müdafaa-i Hukuk Dergisi*, 62(11), 25-32
- Demir, Alkan (2004). *Tarım Kredi Kooperatifleri. Tarımsal Ekonomi ve Araştırma Enstitüsü*, T.E.A.E- Bakış 6.sayı, Ankara
- Demir Görür, Emel (2023). “Zirai teşvik: Osmanlı Devleti’nde pamuk üretimini arttırma teşebbüsleri.” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 38(2), 497-522. <https://doi.org/10.18513/egetid.1384758>

- Demir Okan, Çağlar Gültekin Gizem ve Uzundumlu Ahmet Semih (2023). “Türkiye Ekonomisinde Tarımın Yeri ve Önemi.” *Palandöken Journal of Animal Sciences Technology and Economics*, 2(2), 62-69.
<https://doi.org/10.5152/JASE.2023.23009>
- Dernek Zeynep (2006). “Cumhuriyet’in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler.” *SDÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 1-12
- Djimasra, N., Djal-Gadom, G., Abba Danna, A. and Djam'angai L. (2013). Entreprises tchadiennes à l'ère pétrolière. *Annal de l'Université de N'Djamena, Tchad. Rapport de Recherche du FR-CIEA N° 74/13.*
- Dincer Akif ve Aydın Bahadır (2024). “1980-2019 Dönemi Tarım Sayımları Çerçevesinde Türkiye Tarımında Dönüşümün Mekanizmaları.” *Memleket Siyaset Yönetim*, 19(42), 143-170.
<https://doi.org/10.56524/msydergi.1312224>
- Dinçer, Mehmet Reşit (2019). *Tarım Kesiminin Kredilendirilmesinde Kamu Bankacılığının Rolü ve Önemi: Türkiye Örneği*. Ankara Üniversitesi, Doktora tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dinler, Zeynel (1996). *Bölgesel İktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınlar
- Dinler, Zeynel (2000). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Direk, Mithat (2010). *Tarım Tarihi ve Deontoloji*. Konya: Eğitim Akademi Yayınları.
- DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı), (1963). Birinci beş yıllık kalkınma planı.
https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf (Erişim Tarihi: 22.09.2024).
- DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı), (1967). İkinci beş yıllık kalkınma planı.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani_19681972.pdf (Erişim Tarihi: 22.09.2024).
- DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı), (1972). Birinci beş yıllık kalkınma planı.
<https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Yeni-Strateji-ve->

Kalkinma-Plani_Ucuncu-Bes-Yil_1973_1977.pdf (Erişim Tarihi: 22.09.2024).

DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı), (1978). Dördüncü beş yıllık kalkınma planı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf (Erişim Tarihi: 22.09.2024).

DPT, (Devlet Planlama Teşkilatı), (1995). Yedinci beş yıllık kalkınma planı. https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf (Erişim Tarihi: 22.09.2024).

Ege, Hüsnü (2011), *Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi*, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Erdal, B. (2012). *Tarım İşletmelerinin Finansmanı ve Kredilendirme: Bursa İli Merkez İlçeleri Meyvecilik İşletmeleri Örneği*. Uludağ Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Bursa.

Erdamar, Cengiz (1985). *Tarım İşletmelerinde Muhasebe Düzeni*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, Yayın No: 3343

Erdaş, Hüseyin (2012). *Türkiye’de Tarımın Finansmanında Tarımsal Kredilerin Rolü: Edirne Bölgesi Örneği*. Namık Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Tekirdağ.

Erdoğan, Aynur (2013), “IMF”li Dönemler”, Dübam, Mayıs, S:1, ss.5-15

Erkan, Birol (2012). “Türkiye’nin Geleneksel İhraç Tarım Ürünlerinde Uzmanlaşma Düzeyi”. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 75-83.

Ersoy Mehmet ve Şerafettin Özsoy M., (2017). “Tarım Finansmanının Kalkınmadaki Rolü ve Önemi: Bir Model Önerisi.” *Öneri Dergisi*, 12(47), 1-14.

Esenkar, Dilek (2019). *Türk Bankacılık Sektöründe Tarımsal Finansman Uygulamaları*. Şeyh Edebali Üniversitesi. Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik

- Eştürk Özlem ve Ören Necat (2014). “Türkiye’de Tarım Politikaları ve Gıda Güvencesi.” *Yuzuncu Yıl University Journal of Agricultural Sciences*, 24(2), 193-200. <https://doi.org/10.29133/yyutbd.235933>
- FAO, (2009), The State of Agricultural Commodity Markets -High Food Prices and The Food Crisis, Experiences and Lessons Learned. <http://www.fao.org/tempref/docrep/fao/012/i0753e/i0753e.pdf> (Erişim tarihi: 21.10.2024).
- Gaytancıoğlu, Okan (2009). *Türkiye’ de ve Dünya’ da Tarımsal Destekleme Politikası*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Genç, Mehmet (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gülçubuk Bülent (2000). *Kırsal Alanda Kredi Kullanımının Sosyo-Ekonomik Temelleri: Hızlı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımı İle Kırıkkale İli Keskin İlçesi Araştırması*. Ankara: TZOB Yayını
- Güney, Alptekin (2008), *Banka İşlemleri*, 2. Baskı, Beta Yayınları: İstanbul.
- Gürler, Arslan Zafer (2008). *Tarım Ekonomisi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Gürgen, Yaşar (1972). *İşletme Finansmanı*. Emel Matbaacılık Sanayi, Ankara, 180s.
- Hatunoğlu, Emrah ve Eldeniz Feyza (2012). “2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları.” *Sayıştay Dergisi*(86), 27-56.
- IMF, (2024). <https://www.imf.org/en/Home> (Erişim tarihi: 13.12.2024).
- İnan, Hakkı. (1992). *Tarım Ekonomisi*. İstanbul: Hasad Yayıncılık
- İnan, Hakkı (2016). *Tarım Ekonomisi ve Tarım İşletmeciliği*, (7.Baskı), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık
- Kalaycı, İrfan (2012), *Türkiye Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları (1923-2023):Sürdürülebilir Tarımsal Biyoekonomi Ekseninde Uygulanabilir Öneriler*, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Karabaş, Selma (2024). “Tarımsal Kredi Pazarında Kredi Kullanım Kapasitesinin Türkiye’de ve Dünyada Karşılaştırmalı Analizi.” *Eurasian Journal Of Agricultural Economics* (EJAE), 4(1), 44-56.

- Karabulut Kerem ve Akyol Hikmet (2017). “Türk Tarımının Gelişimi, Sorunları ve Uygulanan Politiklar Üzerine Bir Araştırma (1839-1950).” *Global Journal of Economics and Business Studies*, 6(11), 70-84
- Karacan, Ali Rıza (1991). *Tarım İşletmelerinin Finansmanı ve Tarımsal Kredi*, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova İzmir.
- Karagölge Cahit, Kızıloğlu Semiha ve Yavuz Orhan (1995). *Tarım Ekonomisi Temel İlkeler*. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ofset Tesisi, Erzurum
- Karagöz, Yalçın (2017). *SPSS ve Amos Uygulamalı Nitel-Nicel Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karluk, Rıdvan (1997), *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*, Gözden geçirilmiş 11. Baskı, İstanbul:Beta.
- Kaya Kasım, Sevinç Gönül, Asoğlu Veysel ve Sevinç Reşit (2015). Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Tarım Sektöründeki Gelişmelerin Günümüz Kırsal Kalkınma Anlayışı ile Karşılaştırılması14(1).
- Kaya, Sıddık (2016). *Kısa Vadeli Tarımsal Finansmanda Teminat Sorunu: Özel Soğuk Hava Deposu Emanet Senetlerinin Teminat Olarak Kullanılabilirliği*. Başkent Üniversitesi. Yüksek lisans tezi, Ankara.
- Kazancı, Miraç (2010). *Tarımsal İşletmelerin Finansmanı ve Türkiye Örneği*, Kadir Has Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, Kayseri.
- Kazgan, Gülten (2013). *Tarım ve Gelişme*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kırkpınar, Nurullah (2017). “Türkiye’de Darbe Geleneğine Bir Örnek: 27 Mayıs 1960 Darbesi ve Toplumsal Etkileri”, 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 24-26 Mayıs 2017, C. 2, Muş, s. 507-526
- Kıymaz Taylan (2008), *Dünya Tarım Piyasasında Serbestleşmenin Türk Tarımına Fiyat ve Gelir Yönünden Yansıması*, DPT Yayınları: Ankara

- KKB, (Kredi Kayıt Bürosu), (2023). “Türkiye tarımsal görünüm saha araştırması”, <https://www.kkb.com.tr/Resources/ContentFile/Tarimsal-gorunum-saha-arastirma-raporu2023.pdf> (Erişim Tarihi: 27.08.2024)
- Koca, Salim (1996). “Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika.” *Erdem*, 8(23), 465-484.
- Koç, Ercan (2005). *19. yy’da Osmanlı Devleti’nde Tarım*. Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Eskişehir.
- Köksal, Hatice (2019). *Samsun İlinde Tarımsal Kredi Kullanımının Analizi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, Samsun.
- Küçüköğlu, Ekrem (2019). *Tarımsal Kredilerin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*, Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Adana.
- Lele, U. (1981). Co-operatives and the poor: A comparative perspective. *World Development*, 9(1), 55-72.
- Lewis, W. A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour.
- Metintaş, Musatfa Yahya ve Kayıran Mehmet (2016). “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(23), 33-82.
- McMillan, J.H., and Schumacher, S. (1984). *Research in Education: A Conceptual Introduction*
- Mülayim, Ziya Gökalp (1992). *Kooperatifçilik*. Ankara. Yetkin Yayınları.
- Müderrişoğlu, Feridun (1973). “Ceza Mahkemesi Kesin Hükmü ile Tespit Edilen Kusur Derecesi Hukuk Hâkimini Bağlar Mı?”. *Adalet Dergisi*, Yıl, 64, 2-3
- Niyaz, Özge Can ve İnan Hakkı (2016). “Türkiye’de Gıda Güvencesinin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi.” *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1-7. <https://doi.org/10.25308/aduziraat.293375>

- Nuroğlu, Berrin (2004). Türkiye Selçuklu Devleti'nin Uyguladığı Ekonomik Politikalar. Karadeniz Teknik Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi, Trabzon.
- OECD, "Economic Surveys 2001-2002", https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-turkey-2002_eco_surveys-tur-2002-en.html (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- Oğul, Bahar (2022). "Türkiye'de Tarımsal Krediler ve Tarımsal Üretim İlişkisi: Zaman Serisi Analizi." *Nazilli İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 20-27.
- Ongun, T. (1996). GATT nedir? Tarım Haftası 96 Sempozyumu, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları No: 30, Ankara.
- Oral Necdet, Sarıbal Orhan ve Şengül Haydar (2015), "Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Tarım Politikaları", Necdet Oral (Ed.); Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politigi 1923-2013, 2. Baskı, Q Nota Bene Yayınları: Ankara, ss.71-90.
- Özçelik Ahmet, Güneş Erdoğan ve Artukoğlu Metin (2005). Türkiye'de Tarımsal Kredi: Sözleşmeli Tarım ve Üretici Örgütleri Üzerinden Kredi Uygulamaları. VI.Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi,3-7 Ocak 2005, Ankara.
- Özgüven, Ali (1997). *Tarım Ekonomisi ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası*. Filiz Kitabevi.
- Özkaya, Tayfun (2010), "Tarım Politikası ve Tarımsal Yapıdaki Değişimler", [Bildiri], Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi,11-15 Ocak, Milli Kütüphane Konferans Salonu: Ankara, ss.3-22.
- Özkul, Mehmet Fazıl (2021). "Türkiye'de Tarımsal Ürünler Dış Ticaretindeki Yapısal Dönüşümde Neo Liberal Tarımsal Politikaların Rolü." *Alanya Akademik Bakış*, 5(3), 1329-1352. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.858725>
- Özvardar, Berna (2019). *Türkiye'de Tarımsal Finansman ve Kredi Uygulamaları: Tekirdağ İli Örneği*. Namık Kemal Üniversitesi. Yüksek lisans tezi

- Öztürk, İlhan (2006). “Dünya Bankası Politikaları.” *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 36-55.
- Parasız, İlker (2003). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi
- Pamuk, Şevket (2019). *Türkiye’nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Parlat, Abdullatif (2017). *Kobi Bankacılığında Müşteri Memnuniyeti ve Gaziantep İlinde Bir Uygulama*. Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep.
- Pıçak, Murat (2010). “Planlı Kalkınma Dönemi Türkiye İhracat Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme.” *Mevzuat Dergisi*. 148. <https://www.mevzuatdergisi.com/2010/04a/02.htm> (Erişim tarihi: 02.05.2024).
- POELSAN (2024). <https://www.poelsan.com/turkiyede-yasanan-10-tarim-sorunu/#:~:text=Ülkemizde%20yaşanan%20en%20büyük%20tarım,rakam%20ortalama%204%20milyon%20hektardır>. Erişim tarihi: 28.12.2024
- Pramod, K. ve Savitha, V. (2023). "Customers Awareness And Satisfaction About Agricultural Finance By State Bank Of India With Special Reference To Mandya District", *IJSDR - International Journal of Scientific Development and Research* (www.IJSDR.org), ISSN:2455-2631, Vol.8, Issue 1, page no.833 - 839, January-2023, Available :<https://ijsdr.org/papers/IJSDR2301133.pdf>
- Rostow, W. (2012). Sanayi Devrimi Nasıl Başladı. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 30(1-4).
- Sarı Burak ve Gencel Ufuk (2016). “Türkiye’de Tarım Kesiminde Vergi Uyumu ve Vergi Bilinci: Malatya Merkez İlçe Örneği.” *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 1-17.
- Saygın Emre ve Yamak Tahs (2017). *Darbelerin Ekonomisinden ‘Ekonomik Darbe’ye 15 Temmuz: Gelenek, Teşebbüs, Etkiler ve Önlemler*. Uluslararası 15 Temmuz ve Darbeler Sempozyumu-Kartepe Zirvesi ‘17 (Küresel Etkiler, Medya ve Demokrasi) (pp.273-289). Kocaeli, Turkey

- Semerçi, Arif (2021). “Tarım İşletmelerinde Tarımsal Kredi Kullanım Durumunun Analizi.” *Turkish Journal of Agricultural and Natural Sciences*, 8(2), 396-410. <https://doi.org/10.30910/turkjans.860909>
- Slotty, C. (2009). Financial constraints and the decision to lease: Evidence from German SME, Johann Wolfgang-Goethe-Universität Frankfurt am Main.FachbereichWirtschaftswissenschaften Finance and accounting, No. 205.
- Sossou C. H., Codjo V., Houedjofonon E. M. (2020). Adequacy of Supply and Demand for Agricultural Finance in Benin: Analysis of acces and satisfaction of agricultural producteurs with financial services. *Journal of Agriculture and Environmental Science* 9(2):44-53. DOI: 10.15640/jaes.v9n2a6
- Şahin, Hüseyin (2024). Tarımın ekonomideki yeri ve Türkiye’ de tarımsal kredi politikası.<https://acikerisim.uludag.edu.tr/server/api/core/bitstreams/6c69d03c-c05c-456c-83dc-ff4e6f484766/content> (Erişim tarihi: 28.11.2024).
- Şahin, Muhammed Serkan (2021). “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Projelerinin Yönetim Sorunları”. Pamukkale Üniversitesi. Doktora tezi
- Şahinöz, Ahmet (2011). *Neolitik’ten Günümüze Tarım, Ekonomi ve Politikaları*, Turhan Kitabevi, Ankara
- Şamiloğlu, Famil (2000). “Türkiye’de Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Finansman ve Pazarlama Sorunlarının Çözümünde Factoring Yeri ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(8), 171-172.
- Şener, Sefer (2004). İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(73).73-92
- Şengür Mehmet ve Taban Sami (2016). “Gelir Dağılımı-Tasarruf İlişkisi: Türkiye’de Hanehalkı Gelir Türünün Tasarruflar Üzerindeki Etkisi”.*Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 49-71.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics*, Boston MA: Allyn & Bacon, (Hale, I. (2015). *Ergenler için oyun bağımlılığı*

ölçeğinin Türkçe'ye uyarlama çalışması. Elementary Education Online, 14, 2; 874-884).

Tan Sibel, Hasdemir Mehmet ve Everest Bengü (2015). Türkiye' de tarımsal destekleme politikaları. Eurasian Economies, 266-269, <https://avekon.org/papers/1444.pdf> (Erişim tarihi: 26.08.2024).

T.C. Cumhurbaşkanlığı strateji ve Bütçe Başkanlığı Sektörler ve Kamu Yatırımları Genel Müdürlüğü Tarım Daire Başkanlığı, Tarım ve Gıda, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Bakanl%C4%B1k_Faaliyet_Raporlar%C4%B1/2017.pdf, 30.04.2024

TARSİM, (2024). <https://www.tarsim.gov.tr> (Erişim tarihi: 17.10.2024).

Taşkıran Reyhan ve Özdoğru Haşim (2010). “Türkiye’de Tarımsal Kredi Uygulamaları.Sh,150-162”. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1).

Tavşancıl, Ezel (2010). *Tutulumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi* (4. Baskı). Ankara. Nobel Basım Yayın.

TBB, (2023), “Tarım sektörü raporu”, https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8960/Tarim_Sektor_Raporu_130723.pdf (Erişim Tarihi: 10.09.2024)

T.C. Resmi Gazete, (2024). (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/02/20190207-5.htm> Erişim Tarihi: (30.09.2024).

T.C. Resmi Gazete, bitkisel üretime destekleme ödemesi yapılmasına dair tebliğ (2020/31), 25 Kasım 2020, Sayı: 31315, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/11/20201125-13.htm> (Erişim Tarihi: 10.12.2024)

T.C. Ziraat Bankası, (2024). <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/bankamiz> (Erişim tarihi: 14.12.2024).

T.C. Ziraat Bankası, (2024). <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/kurumsal/krediler> (Erişim tarihi: 27.04.2024).

- T.C. Ziraat Bankası, (2024). <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/gerekli-belgeler> (Erişim tarihi: 17.12.2024).
- TOB, (Tarım ve Orman Bakanlığı), (2016). Bitkisel ve hayvansal üretimde bahar dönemi <https://www.tarimorman.gov.tr/haber/1040/bitkisel-ve-hayvansal-uretimde-bahar-donemi> (Erişim Tarihi: 10.12.2024)
- TOB, (Tarım ve Orman Bakanlığı), (2023). 2023 yılı performans raporu. https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/Performans%20Programları/2023_TOB_Performans_Programı.pdf (Erişim Tarihi: 12.12.2024)
- TOB, (Tarım ve Orman Bakanlığı), (2013). T. C. Gıda ve Tarım Bakanlığı ile işbirliği olan küresel ve bölgesel uluslararası kuruluşlar <https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararası%20Kuruluşlar/Küresel%20ve%20Bölgesel%20Uluslararası%20Kuruluşlar.pdf> (Erişim tarihi: 12.12.2024).
- Tokgöz, Erdinç (2000). “19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi.” *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 365-376.
- Topuzoğlu İpek ve Artukoğlu Metin (2019). “Bazı Ülkelerde ve Türkiye’de Bankaların Tarımsal Kredi Uygulamalarının Analizi.” *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 25(2), 249-258. <https://doi.org/10.24181/tarekoder.646929>
- TRGM (Tarım Reformu Genel Müdürlüğü), (2024). Sivas Tarımsal Yatırım Rehberi. <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/TARYAT/Belgeler/Tar%C4%B1msal%20yat%C4%B1r%C4%B1m%20rehberi/Sivas%20Tar%C4%B1msal%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Rehberi.pdf> (Erişim Tarihi: 15.09.2024).
- TÜİK, (Türkiye İstatistik Kurumu), (2024). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113> (Erişim tarihi: 30.05.2024).
- TÜİK, Dış ticaret verileri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104> (Erişim Tarihi: 25.10.2024), TİM, İhracat rakamları, <https://tim.org.tr/tr/ihracat-rakamlari> (Erişim Tarihi: 25.10.2024)

- TÜİK, İşgücü İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Istihdam,-Issizlik-ve-Ucret-108> (Erişim Tarihi: 22.06.2024).
- Uygur, Esra (2021). *Tarım Kredileri ile Tarımsal Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği*. Hacı Bayram Veli Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Niğde.
- Uzundumlu Ahmet Semih, Aksoy Adem ve Işık Bayram (2011). “Arıcılık İşletmelerinde Mevcut Yapı ve Temel Sorunlar; Bingöl İli Örneği”. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 42(1), 49-55.
- Ülken, Yüksel (1981), “Atatürk Döneminde İktisadi Arayışlar-Eylemler-Olaylar” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 42(1-4)
- Üney, Ömer Melih (2021). Türkiye’de tarımsal finansmanda kooperatifçiliğin Önemi. Şeyh Edebali Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Bilecik.
- Yapı Kredi Bankası, (2024). <https://www.yapikredikobi.com.tr/tarim/tarim-kredisi/elektronik-urun-senedi-elus-kredisi> (Erişim tarihi: 17.12.2024).
- Yavuz, Fahri (2000). “Türkiye’de Tarım Politikası,” *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31, 9-22
- Yavuz, Fahri(2005). Türkiye’de tarım Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü https://www.tarimormen.gov.tr/sgb/belgeler/yayinlar/turkiyede_tarim.pdf (Erişim tarihi: 02.12.2024).
- Yılmaz, Mustafa Kemal (2008). *Dünya’da ve Türkiye’de Tarımsal Finansman: Türkiye İçin Model Önerisi*. Kadir Has Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, Kayseri.
- Yola, Erdi (2019). *Türk Bankacılık Sisteminde Tarımsal Krediler ve Etkinliği*. Ankara Hacı Bayram Veli üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yiğit Ali Ata (2012). “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938).” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(2), 315-326

Yurdakul Oğuz ve Akdemir Şinasi (1994). GAP Alanındaki Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi: Kısa, Orta ve Uzun Vadedeki Kredi İhtiyaçlarının Araştırılması. Ankara: Tübitak-GAP

Word Bank Group, (2024). <https://www.worldbank.org/tr/country/turkey> (Erişim Tarihi: 13.12.2024).

Zarakoğlu, Avni “1929 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Mücadele Tedbirleri”, Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F. Yayını: 53.

EKLER

EK 1. Anket Formu

TARIMSAL KREDİ MÜŞTERİLERİNİN BANKACILIK HİZMETLERİNDEN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ ANKETİ

A) Demografik Sorular

- 1- Yaşınız: a) ☐ 18-29 b) ☐ 30-44 c) ☐ 45-59 d) ☐ 60 ve üzeri
- 2- Cinsiyetiniz: a) ☐ Erkek b) ☐ Kadın
- 3- Medeni Haliniz: a) ☐ Evli b) ☐ Bekâr
- 4- Eğitim Düzeyiniz: a) ☐ Okuryazar b) ☐ İlköğretim c) ☐ Lise d) ☐ Üniversite
- 5- Tarımsal Tecrübe Süreniz (Yıl):
- a) ☐ 5 veya daha az b) ☐ 6-10 c) ☐ 11-15 d) ☐ 16-20 e) ☐ 21 ve üzeri
- 6- Faaliyet alanınız: a) ☐ Zirai Üretim b) ☐ Hayvancılık c) ☐ Zirai Üretim ve Hayvancılık
- 7- Kaç defa tarımsal kredi kullandınız?
- a) ☐ 1 defa b) ☐ 2-3 defa c) ☐ 4-6 defa d) ☐ 7-9 defa e) ☐ 10 veya üzeri
- 8- Üretim için hangi borçlanma yöntemini kullanıyorsunuz?
- a) ☐ Banka kredisi b) ☐ Tarım kredi kooperatifi c) ☐ Aile veya çevreden borç
- d) ☐ Hiç borçlanmam e) ☐ Ürettiğim ürünü satın alan alıcıdan avans

B) Bankalar tarafından sunulan tarımsal kredi hizmetlerine yönelik olarak aşağıda yer alan ifadelere katılım düzeyinizi belirtiniz.	<u>Kesinlikle Katılmıyorum</u>	<u>Katılmıyorum</u>	<u>Kararsızım</u>	<u>Katılıyorum</u>	<u>Kesinlikle Katılıyorum</u>
1. Banka şubesinin bulunduğu lokasyona yakın olmasından memnunum.					
2. Banka çalışanlarının alanlarında uzman olmasından memnunum.					
3. Banka çalışanlarının faaliyet gösterdiğim tesis/çiftlik/arazi ziyaret sıklığından memnunum.					
4. Bankanın müşteri hizmetlerine ulaşım kolaylığından memnunum.					
5. Bankanın kredi onay sürecinden memnunum.					
6. Banka tarafından istenilen evrakların fazla olmamasından memnunum.					
7. Bankanın uyguladığı tarımsal kredi faiz oranlarından memnunum.					
8. Bankanın uyguladığı dosya, sigorta vb. masrafların maliyetinden memnunum.					
9. Banka tarafında tahsis edilmiş limitlerin (kredi, kredi kartı vb.) yeterlilik düzeyinden memnunum.					
10. Bankanın uyguladığı teminat kriterlerinden memnunum.					
11. Kredi faiz oranlarında kişiye özel tekliflerin sunulmasından memnunum.					
12. Bankanın şube ağının geniş olmasından memnunum.					
13. Bankanın tahsis ettiği tarım/çiftçi kartının avantajlarından (taksit, ödül puan vb.) memnunum.					
14. Banka uygulamalarının (internet şube, mobil şube) kullanımının kolay olmasından memnunum.					
15. Krediyeye ihtiyaç duyduğumda işlemlerin hızlı yapılmasından memnunum.					
16. Tarım kredileri dışında sunulan diğer bankacılık hizmetlerinden memnunum.					
17. Yaşanan olumsuzluklardan dolayı ödeme dönemindeki aksaklıklara karşı bankanın yaklaşımından memnunum.					
18. Banka şubesinde tarımsal faaliyet gösteren müşterilere özel gişe hizmeti sunulmasından memnunum.					
19. Bankanın özel günlerimi (doğum günü, bayram, yılbaşı vb.) hatırlamasından memnunum.					
20. Bankanın bankacılık sektöründeki prestijinden memnunum.					

21. Bankanın müşteri gizliliğine verdiği önemden memnunum.					
22. Banka çalışanlarının davranışlarından memnunum.					
23. Bankanın kredi geri ödeme koşullarının bireysel ihtiyaçlarıma uygun olmasından memnunum.					
24. Bankanın ihtiyacıma uygun doğru ürünler sunmasından memnunum.					
25. Bankanın yapmış olduğu işlemlerde şeffaf olmasından memnunum.					
26. Bankanın fiziksel özelliklerinden (görünümü, bekleme alanları, atm sayısı vb.) memnunum.					
27. Banka çalışanlarının güvenilir olmasından memnunum.					
28. Banka çalışanlarının sorun çözümüne yönelik yaklaşımlarından memnunum.					

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Reyhan Ayşe AKPINAR

Uyruğu : TC

